

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ**

Διπλωματική Εργασία

**ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΙ ΙΣΧΥΟΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΟΙ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ
Η περίπτωση του EAST MED**

Αθανάσιος Ρέντζιος

Επιβλέπων Καθηγητής: Ευαγόρας Λ. Ευαγόρου

Πειραιάς, 2016

Ο Αθανάσιος Ρέντζιος (ΜΘ 14027) βεβαιώνω ότι το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία είναι αποκλειστικά ατομικό δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρους μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος.

(υπογραφή)

Αφιερώνεται στους γονείς μου.

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΙ ΙΣΧΥΟΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΟΙ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ

Η περίπτωση του EAST MED

Ρέντζιος Αθανάσιος

Σημαντικοί όροι: Φυσικό Αέριο, Αγωγοί Διαμετακόμισης, Ισχύς, Δίλημμα Ασφαλείας, East Med, Ελλάδα, Τουρκία.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το φυσικό αέριο, ως φυσική πηγή πλούτου, αποτελεί σημαντικό συντελεστή ισχύος των κρατών, ενώ αντίθετα υπό συγκεκριμένες συνθήκες μπορεί να αναδειχθεί σε αρνητικό παράγοντα επιβίωσης. Για τη μεταφορά του φυσικού αερίου από τα κράτη παραγωγούς στους καταναλωτές, χρησιμοποιούνται ως επί το πλείστον αγωγοί διαμετακόμισης φυσικού αερίου, οι οποίοι αποτελούν επενδύσεις εντάσεως κεφαλαίου. Η αποτυχία ενός τέτοιου αγωγού θα έχει συνέπειες, τόσο στα εμπλεκόμενα κράτη, όσο και στις εταιρείες που έχουν επενδύσει σε αυτόν. Στην παρούσα εργασία τα εμπλεκόμενα κράτη είναι η Ελλάδα, η Κύπρος και τα κράτη - μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), των οποίων η ενεργειακή ασφάλεια θα πληγή σε περίπτωση αποτυχίας του αγωγού φυσικού αερίου East Med. Τα αίτια αποτυχίας ενός τέτοιου αγωγού μπορούν να αναζητηθούν στο διεθνές σύστημα, όπως αυτό εκφράζεται από τη θεωρία του πολιτικού ρεαλισμού και συνοψίζεται στις έννοιες ισχύς, δίλημμα ασφαλείας και συμφέρον.

Τα ευρήματα φυσικού αερίου στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, αποτελούν μία έξοχη ευκαιρία για την Ελλάδα να μετεξελιχθεί σε κόμβο διαμετακόμισης του φυσικού αερίου προς την Ευρώπη, μέσω του σχεδιαζόμενου αγωγού East Med (Eastern Mediterranean), παρακάμπτοντας ταυτόχρονα την Τουρκία. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να εντοπίσει τους κινδύνους από αυτό το σχέδιο και να προτείνει εναλλακτικές επιλογές που θα δημιουργήσουν αντίρροπες τάσεις στις αναφυόμενες παρεμποδιστικές πολιτικές της Τουρκίας.

Ταυτόχρονα θα γίνει προσπάθεια να δημιουργηθεί μία γενικότερη θεωρητική πρόταση, που θα βοηθάει τις εταιρείες που δραστηριοποιούνται στον τομέα της μεταφοράς, της αξιακής αλυσίδας του φυσικού αερίου, να διαγνώσουν μία πιθανή αποτυχία σε ένα σχεδιαζόμενο αγωγό διαμετακόμισης.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου κ. Αθανάσιο Πλατιά, κ. Ιωάννη Παραβάντη, κ. Ιωάννη Κωνσταντόπουλο και ιδιαιτέρως τον κ. Ευαγόρα Ευαγόρου για την πολύτιμη και συνεχή υποστήριξή του.

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΙ ΙΣΧΥΟΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΟΙ ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ
Η περίπτωση του EAST MED

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	i
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	ii
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	iii
Κεφάλαιο 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
Κεφάλαιο 2: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	6
2.1: Θεωρία.....	6
2.1.1: Θεωρία του Δομικού Ρεαλισμού.....	9
2.2: Ισχύς.....	10
2.2.1: Γεωγραφία.....	12
2.2.2: Φυσικές πηγές πλούτου - Οικονομική - Βιομηχανική - Τεχνολογική ανάπτυξη.....	13
2.2.3: Πολιτική σταθερότητα.....	14
2.2.4: Διπλωματία.....	14
2.3: Πώς μετράται η ισχύς.....	15
2.4: Ενέργεια ως συντελεστής ισχύος.....	16
2.4.1: Ενεργειακή ασφάλεια και Οικονομική - Διπλωματική ισχύς.....	17
2.4.1.1: Διαθεσιμότητα.....	19
2.4.1.2: Αξιοπιστία.....	20
2.4.1.3: Οικονομική προσιτότητα.....	21
2.4.1.4: Περιβαλλοντική βιωσιμότητα.....	21
2.4.1.5: Διαθεσιμότητα και Αξιοπιστία ή Οικονομική Προσιτότητα και Περιβαλλοντική.....	22
2.4.2: Φυσικό αέριο - Ενέργεια - Ισχύς.....	22
2.4.2.1: Η έννοια του φυσικού αερίου.....	23
2.4.2.2: Μεταφορά φυσικού αερίου.....	23
2.4.2.2.1: Αγωγοί φυσικού αερίου.....	24
2.4.2.2.2: Υγροποιημένο φυσικό αέριο (ΥΦΑ).....	25
2.4.3: Υφαλοκρηπίδα.....	26

2.4.3.1: Πόντιση υποβρυχίων αγωγών στην υφαλοκρηπίδα.....	27
Κεφάλαιο 3: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ EAST MED.....	30
3.1: Κοιτάσματα νοτιοανατολικής Μεσογείου.....	31
3.1.1: Ευκαιρία ή απειλή για την Ευρώπη.....	31
3.2: Αγωγός East Med.....	34
3.3: Ελλάδα και East Med.....	35
3.4: Τουρκία - East Med - Δίλημμα Ασφαλείας - Εθνικό συμφέρον.....	38
3.5: East Med - Εξισοροποιητικές αντιδράσεις.....	47
3.5.1: Νταβούτογλου - Ερντογάν - Πραξικόπημα 15ης Ιουλίου.....	50
3.6: Ευρωπαϊκή Ένωση και ΗΠΑ.....	51
Κεφάλαιο 4: ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	53
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	
ΠΙΝΑΚΕΣ.....	58
ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ.....	62
ΕΙΚΟΝΕΣ.....	71
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	80

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το φυσικό αέριο καλύπτει σημαντικό ποσοστό του ενεργειακού μίγματος των κρατών, ενώ οι προβλέψεις του ΟΠΕΚ¹ δείχνουν ότι μέχρι το 2040 θα ξεπεράσει την παγκόσμια κατανάλωση πετρελαίου, αναδεικνύοντας έτσι τη σημασία του στην ενεργειακή ασφάλεια των κρατών. Η ενεργειακή ασφάλεια που παρέχεται από το φυσικό αέριο και τα επιμέρους στοιχεία αυτής, διασφάλιση, αξιοπιστία, οικονομική προσιτότητα και περιβαλλοντική βιωσιμότητα, έχουν αναδειχθεί σε σημαντικό παράγοντα πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης², ειδικότερα μετά την ενεργειακή κρίση του 2009, που προέκυψε λόγω της διαμάχης μεταξύ Ουκρανίας και Ρωσίας. Στο πλαίσιο αυτής της διαμάχης και όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, ο αγωγός διαμετακόμισης φυσικού αερίου προς την Ευρώπη, χρησιμοποιήθηκε από τις δύο πλευρές ως διπλωματικό «όπλο» στην προσπάθεια τους να επιτύχουν τον αντικειμενικό πολιτικό τους στόχο, αναδεικνύοντας έτσι τη σημασία των φυσικών πόρων ως συντελεστών ισχύος και εντάσσοντας σε αυτούς τους συντελεστές την ενεργειακή ασφάλεια. Οι αγωγοί διαμετακόμισης φυσικού αερίου ανήκουν στον τομέα της αξιακής αλυσίδας του φυσικού αερίου που αφορά τη μεταφορά και όπως όλοι οι υπόλοιποι τομείς αποτελούν επενδύσεις εντάσεως κεφαλαίου. Μία μελλοντική αποτυχία σε έναν αγωγό διαμετακόμισης όπως συνέβη στην περίπτωση της Ρώσο-Ουκρανικής κρίσης, μπορεί να έχει τεράστιες συνέπειες στα τροφοδοτούμενα κράτη αλλά και στις εμπλεκόμενες εταιρείες.

Με βάση αυτό τον κίνδυνο στην παρούσα εργασία θα εξεταστεί η περίπτωση της κατασκευής του αγωγού διαμετακόμισης φυσικού αερίου East Med (Eastern Mediterranean) και οι συνέπειες που θα επέλθουν στις ήδη συγκρουσιακές σχέσεις Ελλάδας - Τουρκίας³, ενώ η υπόθεση εργασίας που θα τεθεί προς έλεγχο αναφέρει ότι

---

¹ World Oil Outlook 2014, ΟΠΕΚ, Austria, 2014, σ.8.

² Η ενεργειακή ασφάλεια ως προτεραιότητα της ΕΕ: Πράσινη Βίβλος της Επιτροπής: *Προς μια ευρωπαϊκή στρατηγική για τη ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού*, COM (2000) 769, 29-11-2000 - Έκδοση του Συμβουλίου της ΕΕ: *Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας: Μια Ασφαλής Ευρώπη σ' έναν Καλύτερο Κόσμο*, Γενική Γραμματεία του Συμβουλίου της Ευρώπης, Βρυξέλλες, 2009, σ. 14 - Ανακοίνωση της Επιτροπής στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών: *On security of energy supply and international cooperation*, "The EU Energy Policy: Engaging with Partners beyond Our Borders", COM (2011) 539, 7-09-2011 - επίσης Helm, Dieter, *The assessment: The new energy paradigm*, Oxford Review of Economic Policy, vol. 21, No 1, σελ. 6-9.

³ Για τις συγκρουσιακές σχέσεις Ελλάδας - Τουρκίας: Heinz, Kramer, *Turkey's Relations with Greece: Motives and Interests*, Palgrave Macmillan, UK, 1991, σ. 58-59. Ευαγόρου, Λ. Ευαγόρας, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις από το 1923 έως Σήμερα*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ.27-29, Tozun, Bahcheli, Couloumbis, A. Theodore and Patricia, Carley, *Greek-Turkish Relations and U.S. Foreign Policy Cyprus, the Aegean, and Regional Stability*, United States Institute Of Peace, Washington, 1997, σ. 1-5, Clogg, Richard, *Greek-Turkish Relations in the Post-1974 Period*, στο Conostas, Dimitri, *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External*

«η κατασκευή του αγωγού διαμετακόμισης φυσικού αερίου East Med (ανεξάρτητη μεταβλητή) θα προκαλέσει την αντίδραση της Τουρκίας, μέσω παρεμποδιστικών πολιτικών (εξαρτημένη μεταβλητή)». Ο αγωγός East Med σχεδιάζεται να μεταφέρει τα πρόσφατα ανακαλυφθέντα κοιτάσματα φυσικού αερίου της νοτιοανατολικής Μεσογείου στην ενεργειακά εξαρτημένη Ευρώπη, μέσω Κύπρου και Ελλάδας, παρακάμπτοντας την Τουρκία.

Στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, τα αίτια αποτυχίας των αγωγών εντοπίζονται σε πολιτικούς και οικονομικούς λόγους⁴. Ωστόσο, δεν γίνεται εμβάθυνση της μελέτης για να ανακαλυφθούν τα πολιτικά αίτια που προκαλούν την αποτυχία και τα οποία πηγάζουν από τη θεωρία του πολιτικού ρεαλισμού, ενώ αντίθετα αναζητούνται οικονομικά αίτια για να την υποστηρίξουν, τα οποία θεωρούνται λιγότερο προφανή.

Η παρούσα εργασία έχει ως σκοπό να προβλέψει⁵ την αντίδραση της Τουρκίας στην κατασκευή του αγωγού φυσικού αερίου East Med, χρησιμοποιώντας τη θεωρία του πολιτικού ρεαλισμού. Μέσα από την επεξεργασία των εμπειρικών δεδομένων που θα πραγματοποιηθεί, ο αναγνώστης θα οδηγηθεί από την κατασκευή του East Med στην αύξηση ισχύος της Ελλάδας, από εκεί στην ανάπτυξη του διλήμματος ασφαλείας της Τουρκίας και τέλος στο αποτέλεσμα της ανάπτυξης παρεμποδιστικών πολιτικών από την Τουρκία, ως άλλη μορφή «παρεμποδιστικού πολέμου»⁶, όπως συνέβη στην περίπτωση του Πελοποννησιακού Πολέμου⁷. Με την αναφορά στον παρεμποδιστικό πόλεμο δεν υπάρχει πρόθεση να οδηγηθεί ο αναγνώστης σε συμπεράσματα σύγκρουσης Ελλάδας - Τουρκίας, αλλά τονίζεται η ανάληψη παρεμποδιστικής στρατηγικής από την Τουρκία λόγω της μεταβολής στο μεταξύ τους ισοζύγιο ισχύος, που προκύπτει από την κατασκευή του αγωγού East Med. Ταυτόχρονα θα εξεταστεί η σημασία του εθνικού συμφέροντος επιβίωσης της Τουρκίας στο σύνδεσμο αιτίας - αποτελέσματος της περιπτωσιολογικής μελέτης, που όπως θα αναφερθεί στο κεφάλαιο 3 είναι να αναδειχθεί σε περιφερειακή δύναμη. Επιπλέον θα αναλυθεί ο ρόλος των εξωτερικών δρώντων στην κατασκευή του αγωγού, είτε με τη μορφή διεθνών θεσμών

Influences, St. Martin's Press, N.Y, 1991, σ. 12-22, Aydin, Mustafa, Turkish Foreign Policy: Framework And Analysis, SAM PAPERS No 1, Ankara, 2004.

⁴ Stevens, Paul, *Transit troubles, pipelines as a source of conflict*, Royal Institute of International Affairs London, 2009, σ. 14-15, World Bank Energy Sector Management Assistance Programme, *Cross-Border Oil and Gas Pipelines, Problems and Prospects*, 2003, σ. 9-10 και Ekpen, James, Omonbude, *Cross-border Oil and Gas Pipelines and the Role of the Transit Country: Economics, Challenges and Solutions*, Palgrave Macmillan, UK, 2013, 2-4.

⁵ Για αναφορά στις εργασίες πρόβλεψης βλ. στο Van, Evera, Stephen, *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ. 153.

⁶ Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Ποιότητα, Αθήνα, 2008, σ. 41-42.

⁷ Στο ίδιο, σ.57-65 και στο Πλατιάς, Αθανάσιος, *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στον Θουκυδίδη*, Εστία, Αθήνα, 2010, σ.29-31.

όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), είτε με τη μορφή της υπερδύναμης του διεθνούς συστήματος, που αντιπροσωπεύουν οι ΗΠΑ. Όπως θα γίνει αντιληπτό στο τέλος της εργασίας η επίδραση της ΕΕ στην κατασκευή του αγωγού θα είναι μικρή και θα περιορίζεται στην οικονομική ενίσχυση του έργου, ενώ τη μεγαλύτερη επιρροή θα την έχουν οι ΗΠΑ, πολλαπλασιάζοντας ή διαιρώντας το προσωπικό τους εθνικό συμφέρον με την κατασκευή του αγωγού, δίνοντας άλλη διάσταση στο τελικό αποτέλεσμα του συνδέσμου αιτίου - αιτιατού.

Μετά την ολοκλήρωση της περιπτωσιολογικής μελέτης θα γίνει προσπάθεια από τον γράφοντα να εξαχθούν οι προϋποτιθέμενες συνθήκες⁸ που ενεργοποιούν το σύνδεσμο αιτίου - αποτελέσματος στην παρούσα εργασία, ώστε να προταθούν εναλλακτικές επιλογές στο σχεδιασμό του East Med, είτε με την κατασκευή ενός σταθμού υδροποιημένου φυσικού αερίου (ΥΦΑ) στην Κρήτη, είτε με την ταυτόχρονη κατασκευή με τον East Med ενός υποθαλάσσιου αγωγού που θα τροφοδοτεί την Τουρκία μέσω Κύπρου, αναδεικνύοντας έτσι τη θέση της Κύπρου έναντι της Τουρκίας.

Ταυτόχρονα θα γίνει προσπάθεια να δημιουργηθεί μία γενικότερη θεωρητική πρόταση που θα αναφέρει ότι «οι αγωγοί διαμετακόμισης φυσικού αερίου προκαλούν ανταγωνισμούς ισχύος μεταξύ γειτονικών κρατών», λαμβάνοντας υπόψη τους κινδύνους που αναφέρει ο Van Evera⁹ για την εξαγωγή των προϋποτιθέμενων συνθηκών, εφόσον δεν εξετασθούν και άλλες περιπτώσεις που θα ενισχύουν ή θα απορρίπτουν την υπόθεση. Εν λόγω θεωρητική πρόταση θα μπορεί να γίνει αντικείμενο μελέτης σε κάποια μελλοντική εργασία, αφού οι περιορισμοί όγκου στην παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή δεν επιτρέπουν κάτι τέτοιο, χρησιμοποιώντας ως παραδείγματα τις περιπτώσεις των αγωγών Ιράκ - Συρίας, Ιράν - Ινδίας, Βολιβίας - Χιλής και φυσικά Ρωσίας - Ουκρανίας¹⁰.

Αφού οριοθετήθηκε το θέμα της παρούσας εργασίας, επισημάνθηκε η σημασία της και αναφέρθηκαν με σαφήνεια ο στόχος της και η προσφορά της, θα ακολουθήσει το πλάνο των κεφαλαίων της. Στο κεφάλαιο 2 θα γίνει καταρχήν τεκμηρίωση της επιλογής από τον γράφοντα της θεωρίας του πολιτικού ρεαλισμού, για την εξέταση της υπόθεσης εργασίας, αφού εύκολα κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει, κάνοντας χρήση του φιλελεύθερου ή νεοφιλελεύθερου παραδείγματος, ότι ένας διαμετακομιστικός αγωγός φυσικού αερίου φέρνει μόνο θετικά αποτελέσματα. Στη συνέχεια και με βάση το ρεαλιστικό παράδειγμα θα γίνει αποσαφήνιση της έννοιας της

⁸ Οι προϋποτιθέμενες συνθήκες είναι εκείνες που ενεργοποιούν ή ενισχύουν την αιτιώδη δράση των αιτιωδών ή/και των ερμηνευτικών υποθέσεων. Δηλαδή στη περίπτωση της παρούσας εργασίας θα αναζητηθούν εκείνες οι συνθήκες που ενεργοποιούν την υπόθεση εργασίας.

⁹ Stephen, Van, Evera, ό.π., σ. 91.

¹⁰ World Bank Energy Sector Management Assistance Programme, ό.π. σ. 9.

ισχύος και των επιμέρους συντελεστών της, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην ενέργεια και την ενεργειακή ασφάλεια. Ακολούθως θα αναλυθούν χρήσιμα στοιχεία για τη μετέπειτα κατανόηση του θέματος από τον αναγνώστη, όπως το φυσικό αέριο, το ΥΦΑ (Υγροποιημένο Φυσικό Αέριο) και οι αγωγοί μεταφοράς φυσικού αερίου. Τέλος θα αποσαφηνιστούν η έννοια της υφαλοκρηπίδας και το καθεστώς πόντισης αγωγών σε αυτήν σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, στοιχεία χρήσιμα για τη μετέπειτα επιχειρηματολογία.

Συνεχίζοντας, στο κεφάλαιο 3 θα εξεταστούν η βασική υπόθεση εργασίας και οι επιμέρους ερμηνευτικές υποθέσεις. Σύμφωνα με τον Van Evera, μία υπόθεση εργασίας, καθώς και μία θεωρία θα πρέπει να μπορεί να αναπαρασταθεί σχηματικά¹¹. Συνεπώς η αποσαφήνιση της παρούσας υπόθεσης εργασίας μπορεί να λάβει το ακόλουθο σχήμα:

A	→	p	→	q	→	B
x		x		x		
r		s		t		

A : αγωγός East Med (AM)

B : αντίδραση Τουρκίας (EM)

p : ισχύς Ελλάδας (ΠΜ)

q : δίλημμα ασφαλείας Τουρκίας (ΠΜ)

r : ΗΠΑ (ΜΣ)

s : ΕΕ (ΜΣ)

t : εθνικό συμφέρον επιβίωσης Τουρκίας (ΜΣ)

Η κατασκευή του αγωγού φυσικού αερίου East Med (A) θα προκαλέσει την αντίδραση της Τουρκίας, μέσω παρεμποδιστικών πολιτικών (B). Οι επιμέρους ερμηνευτικές υποθέσεις που θα ελεγχθούν είναι:

1. Αν θα αυξηθεί η ισχύς της Ελλάδας, εξαιτίας της κατασκευής του αγωγού East Med ($A \rightarrow p$).

2. Αν θα ενισχυθεί το δίλημμα ασφαλείας της Τουρκία, λόγω μεταβολής του διμερούς ισοζυγίου ισχύος ($p \rightarrow q$).

3. Αν θα αναπτυχθούν παρεμποδιστικές πολιτικές από πλευράς Τουρκίας, με στόχο τον αγωγό East Med ($q \rightarrow B$).

---

¹¹ Stephen, Van, Evera, ό.π. σ. 32.

Ταυτόχρονα θα εξεταστεί η σημασία των μεταβλητών συνθήκης ΕΕ, ΗΠΑ και του εθνικού συμφέροντος επιβίωσης της Τουρκίας, το οποίο εντοπίζεται στο να αναδειχθεί σε περιφερειακή δύναμη. Τέλος στο κεφάλαιο 4, θα παρουσιαστούν τα συμπεράσματα της παρούσας εργασίας και θα γίνει αποτίμηση των αποτελεσμάτων.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Τα κράτη είναι όμοια στις αποστολές που έχουν να εκτελέσουν, αν και όχι στις ικανότητες τους να το κάνουν. Οι διαφορές είναι διαφορές δυνατοτήτων και όχι λειτουργιών.¹²

2.1 Θεωρία

Πριν εξεταστεί η υπόθεση εργασίας στο κεφάλαιο 3 θα πρέπει να επιλεγθεί η θεωρία στην οποία θα στηριχθεί και από την οποία πηγάζει όλη η επιχειρηματολογία του γράφοντος. Αν κάποιος διαβάσει τον τίτλο της παρούσας εργασίας εύκολα θα αντιληφθεί ότι η θεωρία στην οποία στηρίχτηκε είναι αυτή της ισορροπίας ισχύος, και κατ'επέκταση η θεώρηση¹³ του πολιτικού ρεαλισμού. Είναι όμως αντικειμενική αυτή η επιλογή ή υπάρχει κάποια άλλη θεώρηση των διεθνών σχέσεων που θα μπορούσε να στηριχθεί η εργασία και να επιβεβαιώσει ή να απορρίψει τον ισχυρισμό της, ότι η κατασκευή ενός αγωγού φυσικού αερίου προκαλεί ανταγωνισμό ισχύος μεταξύ των εμπλεκόμενων κρατών.

Σύμφωνα με τον Κουσκουβέλη η επιλογή της θεώρησης ως βάση μίας μελέτης γίνεται καταρχήν υποκειμενικά, με κύριο κριτήριο τις γνώσεις, τις ικανότητες και τη γενικότερη ιδεολογία του ερευνητή και αφετέρου αντικειμενικά, με κριτήριο της ανάγκες της εκάστοτε μελέτης¹⁴. Στο παρόν κεφάλαιο θα γίνει προσπάθεια να επιλεγθεί η κατάλληλη θεώρηση μόνο με αντικειμενικά κριτήρια, επιχειρηματολογώντας και απορρίπτοντας τις υπόλοιπες θεωρήσεις.

Οι κυριότερες θεωρήσεις των διεθνών σχέσεων είναι τρεις, ο φιλελευθερισμός, ο μαρξισμός και ο ρεαλισμός. Είναι εύκολο να απορριφθεί ο μαρξισμός αφού υποστηρίζει ότι οι "τάξεις" είναι οι ουσιαστικοί παράγοντες στο διεθνές σύστημα¹⁵ και μοχλός κίνησης της ιστορίας και της πολιτικής αποτελεί η πάλη των τάξεων¹⁶. Για τους μαρξιστές η οικονομία και η ισχύς παίζουν σημαντικό ρόλο στο διεθνές σύστημα, αλλά μόνο ως πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ της καπιταλιστικής και της εργατικής τάξης¹⁷.

¹² Waltz, N. Kenneth, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, ό.π. σ.213.

¹³ Κουσκουβέλης, Ηλίας, *Αποτροπή και Πυρηνική Στρατηγική*, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σ.33.

¹⁴ Στο ίδιο, σ.33-34.

¹⁵ Κουσκουβέλης, Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ.91.

¹⁶ Στο ίδιο, σ.89.

¹⁷ Στο ίδιο, σ.92-93.

Συνεπώς επειδή η παρούσα εργασία έχει ως δρώντες την Ελλάδα και την Τουρκία, σίγουρα δεν μπορεί να εξεταστεί ο προκύπτων ανταγωνισμός, εξαιτίας της κατασκευής του East med, ως ταξική αντιπαράθεση. Επιπλέον κανένα από τα εν λόγω κράτη δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως σοσιαλιστικά.

Εξετάζοντας τη φιλελεύθερη θεώρηση θα χρειαστεί να γίνει διαχωρισμός της στον ουτοπικό ιδεαλισμό και στον νεοφιλελευθερισμό. Είναι πιο εύκολο να απορριφθεί το ιδεαλιστικό παράδειγμα, αφού αναδεικνύει τη συνεργατική μορφή του διεθνούς συστήματος και το σεβασμό του δικαίου μέσα από την ύπαρξη υπερεθνικών δομών¹⁸. Σύμφωνα με τον ιδεαλισμό τα άτομα επιδιώκουν τη συνεργασία και την ειρήνη, ενώ η κακή συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα απουσίας θεσμών ή ύπαρξης μη αποτελεσματικών θεσμών¹⁹. Στην παρούσα περίπτωση θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η κατασκευή του East Med θα επέφερε ένα spillover²⁰ ανάπτυξης και σταθεροποίησης στην περιοχή, το οποίο θα ήταν εξίσου θετικό για την Τουρκία, η οποία δεν συμμετέχει στην κατασκευή του. Όμως δεν δύναται να ικανοποιηθεί η δεύτερη απαίτηση του ιδεαλισμού που αφορά το σεβασμό του διεθνούς δικαίου, αφού η Τουρκία δεν σέβεται το κυριαρχικό δικαίωμα της Ελλάδος και της Κύπρου στην υφαλοκρηπίδα, όπως αυτό θα αναλυθεί παρακάτω.

Το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα από την άλλη θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στην ανάλυση του συγκεκριμένου θέματος και θα ήταν ιδιαίτερα πιστικό, εάν δεν λαμβανόντουσαν υπόψη τα λόγια του Mearsheimer «ο νεοφιλελευθερισμός είναι ρεαλισμός με άλλο όνομα»²¹. Σύμφωνα με το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα²² τα ηγεμονικά κράτη πρέπει να διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο στο νέο αναμορφωμένο διεθνές σύστημα. Επομένως η Τουρκία ως περιφερειακός ηγεμόνας που θέλει να αναδειχθεί, θα επέβαλε την κατάλληλη λύση, η οποία θα ήταν η μη κατασκευή του East Med, δικαιολογώντας το στη βάση κριτηρίων όπως, η «επιλογή του μικρότερου κακού» και υποστηρίζοντας την εναλλακτική ενός άλλου αγωγού που θα προωθούσε την ευημερία και την οικονομική ανάπτυξη για περισσότερες χώρες της ανατολικής μεσογείου, φέρνοντας παράλληλα την ειρήνη στην περιοχή²³ και ο οποίος θα διερχόταν

---

¹⁸ Στο ίδιο, σ.71.

¹⁹ Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Θεωρία Διεθνούς και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*, Ποιότητα, Αθήνα, 1999, σ.78.

²⁰ Η έννοια της εκχείλισης (spillover) αναλύεται στο Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Θεωρία Διεθνούς και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*, ό.π., σ.244.

²¹ Mearsheimer, John, *A Realist Reply*, *International Security*, vol 20, no 1, Summer 1995, σελ.85.

²² Keohane, O. Robert and Nye, S. Joseph, *Power and Interdependence*, Harper Collins, US, 1989, Nye, S. Joseph, *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, R.R. Donnelly and Sons Company, N.Y, 2007.

²³ Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Θεωρία Διεθνούς και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*, ό.π. σ.84-85.

μέσω Ιορδανίας, Συρίας και Τουρκίας χρησιμοποιώντας το ήδη υπάρχον σύστημα αγωγών ή/και μέσω υποθαλάσσιου αγωγού από το Ισραήλ στην Τουρκία. Έχοντας λοιπόν δανειστεί τα επιχειρήματα του ρεαλιστικού παραδείγματος, όπως της αναρχίας και της ισχύος, το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα θα μπορούσε κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί αν δεν είχε δύο σημαντικές αδυναμίες. Η πρώτη είναι ότι τυχόν επιδίωξη της Τουρκίας να αναδειχθεί σε περιφερειακό ηγεμόνα θα αναβίωνε τα διλήμματα ασφαλείας στην περιοχή και θα δημιουργούνταν εξισοροποιητικές τάσεις από τα άλλα κράτη. Η δεύτερη αδυναμία έγκειται στο επιχείρημα, ότι η οικονομική αλληλεξάρτηση μετριάζει την αναρχία, φέρνει την ειρήνη και καθιστά το κόστος ενός πολέμου απαγορευτικό²⁴. Αυτό όπως υποστηρίζει και ο Παπασωτηρίου δεν μπορεί να ισχύει, αφού η οικονομική αλληλεξάρτηση των μεγάλων δυνάμεων πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν μεγαλύτερη από σήμερα, χωρίς να αποτραπεί το ξέσπασμα του²⁵.

Τη θεώρηση του ρεαλισμού θα τη διαχωρίσουμε στον κλασικό ρεαλισμό, όπως αυτός υποστηρίζεται από τους Carr,²⁶ Hobbes,²⁷ Morgenthau²⁸ και στο δομικό ρεαλισμό των Waltz,²⁹ Mearsheimer,³⁰ Gilpin,³¹ και Jervis³². Ο πρώτος που θέτει τις βασικές αρχές της θεώρησης του ρεαλισμού είναι ο Θουκυδίδης στην Ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου και γι' αυτό θεωρείται πατέρας του πολιτικού ρεαλισμού³³.

Πριν αναλυθούν οι αρχές του ρεαλισμού που ως επί το πλείστον είναι κοινές και στις δύο θεωρίες, θα αναλυθεί η βασική τους διαφορά, η οποία θα βοηθήσει στην επιλογή της κατάλληλης θεωρίας για την τεκμηρίωση της παρούσας εργασίας. Και οι δύο θεωρίες υποστηρίζουν ότι οι αποφάσεις των κρατών λαμβάνονται σύμφωνα με τα συμφέροντα τους και με μόνο κριτήριο την ορθολογική επιλογή, όμως στον κλασικό ρεαλισμό δεν λαμβάνονται καθόλου υπόψη οι πιέσεις που δέχονται τα κράτη από το εξωτερικό τους περιβάλλον, δηλαδή το διεθνές σύστημα³⁴, αλλά δίνετε έμφαση στην

---

²⁴ Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Διπλωματία και Στρατηγική των Μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 2000, σ.60.

²⁵ Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, *Η Διεθνής Πολιτική στον 21ο Αιώνα*, Ποιότητα, Αθήνα, 2008, σ.245-246.

²⁶ Carr, H. Edward, *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction To The Study Of International Relations*, MACMILLAN & CO. LTD, London, 1946.

²⁷ Hobbes, Thomas, *Leviathan*, John Bohn, London, 1651.

²⁸ Morgenthau, Hans, *Politics among nations*, Knopf, N.Y, 1978.

²⁹ Waltz, N. Kenneth, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, ό.π.

³⁰ Mearsheimer, John, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 2011.

³¹ Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, N.Y, 1981.

³² Jervis, Robert, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, New Jersey, 1976.

³³ Πλατιάς, Αθανάσιος, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, Αθήνα, 2010, σ.25.

³⁴ Κουσκουβέλης, Ηλίας, *Αποτροπή και Πυρηνική Στρατηγική*, ό.π., σ.37.

ανθρώπινη φύση. Αυτή η παραδοχή στη περίπτωση μας δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, αφού δεν θα δικαιολογούταν καμία παρέμβαση από άλλη χώρα παίκτη του συστήματος (Τουρκία) που δεν συμμετέχει στην κατασκευή του αγωγού East med. Αυτό δεν συμβαίνει στον νεορεαλισμό αφού η ανεξάρτητη μεταβλητή είναι το διεθνές σύστημα ή το περιφερειακό σύστημα στην παρούσα εργασία.

Η βασική διαφορά των θεωριών του Waltz και του Mearsheimer έγκειται στο πόση ισχύ επιδιώκουν τα κράτη. Σύμφωνα με τον Mearsheimer³⁵ ο οποίος ονομάζει τη δική του θεωρία επιθετικό ρεαλισμό, τα κράτη έχουν ως αυτοσκοπό την απόκτηση ισχύος, η οποία θα τους παρέχει ταυτόχρονα την πολυπόθητη ασφάλεια. Αντίθετα ο αμυντικός ρεαλισμός του Waltz αναφέρει ότι η ισχύς δεν είναι ο στόχος των κρατών³⁶, αλλά το μέσο για να αποκτήσουν ασφάλεια στην αναρχία³⁷.

Συνεπώς η θεωρία που θα χρησιμοποιηθεί στην παρούσα μελέτη είναι ο πολιτικός ρεαλισμός, όπως αυτός διατυπώθηκε από τους δομικούς ρεαλιστές και η οποία θα αναλυθεί παρακάτω, χωρίς ωστόσο να γίνει περαιτέρω διαχωρισμός μεταξύ των διαφόρων θεωρητικών που την υποστηρίζουν. Και αυτό γιατί τα στοιχεία της ισχύος, του διλήμματος ασφαλείας και του εθνικού συμφέροντος, που χρησιμοποιούνται στην επιχειρηματολογία του επόμενου κεφαλαίου, αποτελούν τη βάση του συνόλου των θεωρητικών της εν λόγω θεωρίας.

2.1.1 Θεωρία του Δομικού Ρεαλισμού

Οι βασικές αρχές του δομικού ρεαλισμού³⁸ οι οποίες θα αποτελέσουν τη βάση της επιχειρηματολογίας του γράφοντος είναι οι ακόλουθες:

1. Τα κράτη είναι οι κύριοι δρώντες του διεθνούς συστήματος. Στο παράδειγμα μας θα είναι η Ελλάδα και η Τουρκία.

2. Το διεθνές σύστημα είναι άναρχο. Επομένως οι αποφάσεις και η συμπεριφορά των κρατών δεν επηρεάζονται από κάποια υπερεθνική αρχή ή κάποια διεθνή αστυνομία, αλλά μόνο από το προσωπικό τους συμφέρον.

3. Κυρίαρχο συμφέρον των κρατών είναι η ασφάλεια τους, η οποία έγκειται τόσο στην επιβίωση τους, όσο στη διατήρηση της εθνικής τους κυριαρχίας και αυτονομίας.

---

³⁵ Mearsheimer, John, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, ό.π. σ.61.

³⁶ Waltz, N. Kenneth, ό.π., σ.270.

³⁷ Waltz, N. Kenneth, ό.π., σ.269.

³⁸ Waltz, N. Kenneth, ό.π., σ.11. και Κουσκουβέλης Ηλίας, *Αποτροπή και Πυρηνική Στρατηγική*, ό.π., σ.35-36.

4. Στη βάση του εθνικού συμφέροντος επιβίωσης τα κράτη λαμβάνουν ορθολογικές αποφάσεις, έχοντας πάντα υπόψη το ισοζύγιο κόστους - οφέλους.

5. Τα κράτη επιδιώκουν να αποκτήσουν ισχύ, είτε ως μέσο για την ασφάλεια τους (αμυντικός ρεαλισμός), είτε ως αυτοσκοπό (επιθετικός ρεαλισμός).

6. Στο διεθνές σύστημα επικρατεί ο ανταγωνισμός και ο φόβος για την ισχύ του άλλου. Αυτό ανατροφοδοτεί το δίλημμα ασφάλειας των κρατών που επιδιώκουν να εξισορροπήσουν τον αντίπαλο τους για να μην κινδυνέψει το κύριο εθνικό τους συμφέρον, η ασφάλεια.

7. Η προσπάθεια εξισορρόπησης των κρατών από τους αντιπάλους τους, οδηγεί στη δημιουργία ενός συστήματος ισορροπίας ισχύος που εξασφαλίζει μία πρόσκαιρη σταθερότητα μέσα στην αναρχία.

Οι ανωτέρω αρχές του δομικού ρεαλισμού και ειδικότερα οι έννοιες της ισχύος, του συμφέροντος επιβίωσης και του διλήμματος ασφάλειας, θα αναφερθούν εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο, στο οποίο θα ελεγχθεί η βασική υπόθεση εργασίας. Ειδικότερα, η εξέταση των εμπειρικών δεδομένων για έλεγχο των ερμηνευτικών υποθέσεων θα στηριχτεί στη σχέση Ελλάδας - Τουρκίας, μέσα από την κατασκευή του αγωγού φυσικού αερίου East Med.

2.2 Ισχύς

Η σημαντικότητα της ισχύος στη διεθνή πολιτική διατυπώνεται για πρώτη φορά από τον Θουκυδίδη στο έργο του "Η Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου"³⁹. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, ο Πελοποννησιακός Πόλεμος έγινε εξαιτίας της αύξησης της ισχύος της Αθήνας και συγκεκριμένα λόγω του φόβου και του διλήμματος ασφάλειας που ένιωσε η Σπάρτη⁴⁰. Στη νεώτερη ιστορία ο Morgenthau αναφέρει ότι η διεθνής πολιτική, όπως όλες οι πολιτικές είναι «ένας αγώνας για ισχύ»⁴¹, ενώ ο Mearsheimer αναφέρει ότι η ισχύς βρίσκεται στην καρδιά της διεθνούς πολιτικής⁴².

Πώς όμως ορίζεται η ισχύς; Η ισχύς των κρατών απορρέει από τους συντελεστές ισχύος, στους οποίους, σύμφωνα με τον Spykman, εκτός από τη στρατιωτική ισχύ συμπεριλαμβάνονται, η έκταση, η φύση των συνόρων, ο πληθυσμός, η παρουσία ή

³⁹ Πλατιάς, Αθανάσιος, ό.π., σ.47.

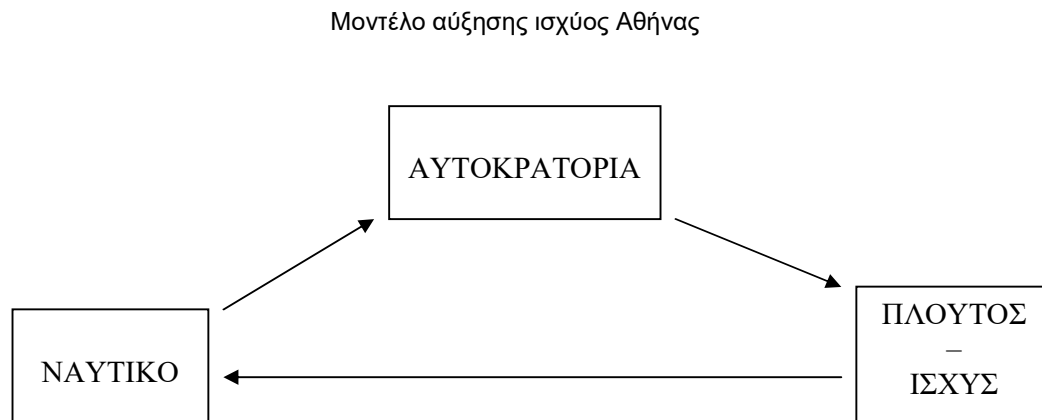
⁴⁰ Θουκυδίδης, *Θουκυδίδου Ιστορίαι*, μετάφραση Ελευθέριος Βενιζέλος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2006, Α86.

⁴¹ Morgenthau, Hans, ό.π., σ.13.

⁴² Mearsheimer, John, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, ό.π.,σ.125.

απουσία πρώτων υλών, η οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη, η νομισματική ισχύς, η εθνική ομοιογένεια, η κοινωνική συνοχή, η πολιτική σταθερότητα και το εθνικό φρόνημα⁴³. Από την άλλη ο Morgenthau συγκαταλέγει στους συντελεστές ισχύος, τη γεωγραφία, τις φυσικές πηγές πλούτου, τη βιομηχανική ικανότητα, τη στρατιωτική προετοιμασία, τον πληθυσμό, τον εθνικό χαρακτήρα, το εθνικό φρόνημα και την ποιότητα της διπλωματίας⁴⁴.

Τη σημασία της οικονομικής διάστασης της ισχύος αναγνώρισε ο Θουκυδίδης, αφού όπως αναφέρει ο Πλατιάς, το μοντέλο που χρησιμοποιεί για να ερμηνεύσει την άνοδο ή αλλιώς την αύξηση της ισχύος της Αθήνας είναι το ακόλουθο «*το ναυτικό δημιούργησε την αυτοκρατορία, η αυτοκρατορία έφερε πλούτο, ο πλούτος ενίσχυσε περαιτέρω την ναυτική ισχύ*»⁴⁵:

Πηγή: Πλατιάς, Αθανάσιος, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, Αθήνα, 2010, σ.89.

Επιπλέον το επιχείρημα που χρησιμοποίησε στο λόγο του ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Αρχίδαμος, για να υποστηρίξει την καθυστέρηση της εκστρατείας εναντίον των Αθηνών δεν ήταν άλλο από την οικονομική ισχύ, η οποία υστερούσε σημαντικά από της Αθήνας «...και ο πόλεμος διεξάγεται ολιγώτερον δια των όπλων και περισσότερον δια των χρημάτων...» «...Ας εξεύρωμεν λοιπόν τ' αναγκαία χρηματικά μέσα, και ας μη παρασυρώμεθα προώρως από τους λόγους των συμμάχων...»⁴⁶.

⁴³ Spykman, Nicolas, *America's Strategy in World Politics*, by Francis P. Sempa, Brunswick, New Jersey, 2007, σ.19.

⁴⁴ Morgenthau, Hans, *ό.π.*, σ.80-108.

⁴⁵ Πλατιάς, Αθανάσιος, *ό.π.*, σ.48.

⁴⁶ Θουκυδίδης, *Θουκυδίδου Ιστορίαι*, μετάφραση Ελευθέριος Βενιζέλος, *ό.π.*, Α83.

Στη συνέχεια θα γίνει ανάλυση μόνο των συντελεστών ισχύος που θα χρησιμοποιηθούν στο επόμενο κεφάλαιο και οι οποίοι επηρεάζονται από την κατασκευή του αγωγού East Med. Συνοπτικά, οι συντελεστές ισχύος που θα χρησιμοποιηθούν είναι η γεωγραφία, η οικονομία, η διπλωματία και η πολιτική σταθερότητα. Με βάση τους τρεις πρώτους συντελεστές, θα ελεγχθεί η αύξηση της ισχύος της Ελλάδας από την κατασκευή του αγωγού East Med και η ανάπτυξη του διλήμματος ασφαλείας από την Τουρκία, στοιχεία που αποτελούν τις δύο πρώτες ερμηνευτικές υποθέσεις στην αιτιώδη αλυσίδα της περιπτωσιολογικής μελέτης. Ενώ ο συντελεστής της πολιτικής σταθερότητας θα φανεί χρήσιμος όταν θα γίνει αναφορά, στο επόμενο κεφάλαιο, στο αποτυχημένο πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου του 2016 και στην παραίτηση του Νταβούτογλου από την πρωθυπουργία της Τουρκίας. Παραπάνω γίνεται αναφορά και σε άλλους συντελεστές ισχύος, όπως ο πληθυσμός και η εθνική ομοιογένεια - κοινωνική συνοχή, οι οποίοι δεν χρησιμοποιούνται στην παρούσα εργασία, διότι αφενός δεν επηρεάζονται από την κατασκευή του East Med, αφετέρου ο μιν συντελεστής του πληθυσμού είναι σαφώς υπέρ της Τουρκίας, ο δε συντελεστής της κοινωνικής συνοχής, μετά και τα πρόσφατα γεγονότα της απόπειρας πραξικοπήματος της 15ης Ιουλίου του 2016, «γέρνει» υπέρ της Τουρκίας, δεδομένης της αύξησης της δημοτικότητας του προέδρου της Τουρκίας Ερντογάν, όπως θα αναφερθεί παρακάτω.

2.2.1 Γεωγραφία

Η γεωγραφία αποτελεί τον πιο σταθερό συντελεστή στον οποίο στηρίζεται η ισχύς ενός κράτους⁴⁷. Η γεωγραφία συνίσταται από τέσσερις παράγοντες: τη μορφολογία, τη γειτνίαση, την έκταση και το κλίμα⁴⁸.

Η γειτνίαση και η μορφολογία του εδάφους μπορεί να λειτουργήσει, τόσο αποτρεπτικά, όσο και ενισχυτικά σε τυχόν επιδιώξεις κατάκτησης από τον αντίπαλο. Στην πρώτη περίπτωση της αποτροπής θα μπορούσαν να αναφερθούν σαν παράδειγμα οι ΗΠΑ και η Μεγάλη Βρετανία, λόγω του υδάτινου όγκου που τις χωρίζει από τους γείτονες της. Η μεν Μεγάλη Βρετανία μέχρι το 1945, όπου ήταν μεγάλη δύναμη ουδέποτε δέχτηκε επίθεση από άλλη μεγάλη δύναμη, παρά τις εκάστοτε απειλές, τόσο από την Ισπανία το 1588, όσο και από τον Ναπολέον και τον Χίτλερ. Από την άλλη οι ΗΠΑ, αν και δεν αποτελούν αμιγώς νησιωτικό κράτος, μπορεί να θεωρηθούν ως τέτοιο, αφού από το 1898 που έγιναν μεγάλη δύναμη, δεν δέχτηκαν

---

⁴⁷ Morgenthau, Hans, ό.π., σ.80.

⁴⁸ Κουσκουβέλης, Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, ό.π., σ.149.

εισβολή⁴⁹. Ενώ καμία γειτονική της χώρα δεν διαθέτει την απαιτούμενη ισχύ για να τους εναντιωθεί⁵⁰. Στην περίπτωση της Ελλάδας η μορφολογία και συγκεκριμένα το νησιωτικό σύμπλεγμα του Αιγαίου λειτουργεί τόσο θετικά, όσο αρνητικά και αυτό γιατί σε μία αντιπαράθεση με τη Τουρκία η πρώτη γραμμή σύγκρουσης θα ήταν η γραμμή του Έβρου και τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, τα οποία θα ήταν δύσκολο να ενισχυθούν από την Ελλάδα λόγω γειτνίασης με τις τουρκικές ακτές. Από την άλλη η ηπειρωτική χώρα θα έμενε αρχικά εκτός κινδύνου λόγω της υδάτινης έκτασης του Αιγαίου.

Το κλίμα και η έκταση είναι επίσης σημαντικοί παράγοντες, αφού δημιουργούν μεγάλες δυσκολίες στους επίδοξους κατακτητές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Ρωσία όπου το κλίμα και η έκταση μεταξύ άλλων, λειτούργησαν αποτρεπτικά στην εισβολή του Ναπολέοντα το 1812 και του Χίτλερ το 1941⁵¹.

2.2.2 Φυσικές Πηγές Πλούτου – Οικονομική – Βιομηχανική – Τεχνολογική Ανάπτυξη

Ο Κουσκουβέλης, ορίζει ως πλούτο το σύνολο των υποδομών, των πηγών ενέργειας, των μέσων παραγωγής, των προϊόντων και των υπηρεσιών που παράγονται σε μία χώρα⁵². Σε αυτόν τον ορισμό εμείς θα προσθέσουμε ολόκληρη την αξιακή αλυσίδα της ενέργειας και συγκεκριμένα των φυσικών πόρων (την αναζήτηση και έρευνα, την εξόρυξη, την παραγωγή, τη μεταφορά, τη μετατροπή, την αποθήκευση και τη διανομή των ενεργειακών πόρων και προϊόντων), καθώς κάθε τομέας αυτής της αλυσίδας μπορεί να αυξήσει την ισχύ ενός κράτους.

Όσο αφορά τη βιομηχανία ως συντελεστή ισχύος ο Alexander Hamilton αναφέρει:

«Όχι μόνο ο πλούτος αλλά και η ανεξαρτησία και η ασφάλεια μίας χώρας φαίνεται να συνδέονται υλικά με την ευημερία των βιομηχανιών. Κάθε έθνος που αποβλέπει σε μεγάλους στόχους θα έπρεπε να προσπαθήσει να έχει στο εσωτερικό του όλα τα στοιχειώδη για τον εθνικό ανεφοδιασμό»⁵³.

---

⁴⁹ Mearsheimer, John, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, ό.π., σ.267-268.

⁵⁰ Στο ίδιο, σ.101.

⁵¹ Κουσκουβέλης, Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, ό.π., σ.150.

⁵² Κουσκουβέλης, Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, ό.π., σ.162.

⁵³ Works of Alexander Hamilton, τομ. iv, σ.69. παρατίθεται στο Κουσκουβέλης, Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, ό.π., σ.165.

2.2.3 Πολιτική Σταθερότητα

Η εσωτερική πολιτική σταθερότητα αποτελεί σημαντικό στοιχείο ισχύος ανεξάρτητα από το πολίτευμα που υπάρχει. Όπως αναφέρει ο Κουσκουβέλης ένα αυταρχικό ή ολοκληρωτικό καθεστώς θα μπορούσε να κινητοποιήσει τους συντελεστές ισχύος του και τη στρατιωτική του μηχανή πολύ πιο γρήγορα από ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα⁵⁴. Και αυτό γιατί στο απολυταρχικό σύστημα ο εκάστοτε πρόεδρος δεν θα χρειαζόταν εσωτερική νομιμοποίηση από το λαό ή τα θεσμικά όργανα του κράτους, για να πράξει αυτή την κινητοποίηση. Αυτή η αρχική ευελιξία στη λήψη των αποφάσεων δεν σημαίνει όμως ότι υστερούν τα δημοκρατικά πολιτεύματα, αφού μακροπρόθεσμα αυτή η στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων και η μη συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων θα δημιουργήσει εσωτερική αστάθεια.

Πέρα από τα αυταρχικά - ολοκληρωτικά πολιτικά συστήματα, εσωτερική αστάθεια μπορεί να προκύψει και στις δημοκρατίες, αφού τα σημερινά πολιτικά συστήματα, δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ούτε δημοκρατικά, αλλά ούτε και αντιπροσωπευτικά. Την έννοια της δημοκρατίας της αρχαίας Αθήνας θα μπορούσαμε εύκολα να την αποκλείσουμε σαν πολίτευμα του σήμερα, αφού προϋποθέτει τη σύσταση της κοινωνίας σε δήμο, ο οποίος κατέχει όλη την πολιτική αρμοδιότητα. Από την άλλη, στην αντιπροσώπευση η κοινωνία έχει την ιδιότητα του εντολέα και ο φορέας άσκησης της πολιτικής εξουσίας, την ιδιότητα του εντολοδόχου. Στις μέρες μας θα μπορούσε να ειπωθεί ότι γίνεται ευρεία ερμηνεία των όρων της δημοκρατίας και της αντιπροσώπευσης, χωρίς ωστόσο να υπάρχει ουσιαστικά τίποτα από τα δύο, όπως αυτά ορίζονται.

2.2.4 Διπλωματία

Η διπλωματία είναι το «μυαλό» της εθνικής ισχύος, ενώ το εθνικό φρόνημα η «ψυχή» της⁵⁵. Η διπλωματία έχει να κάνει με τη σύνθεση όλων των συντελεστών ισχύος του κράτους σε ένα «πακέτο» το οποίο θα προωθήσει και θα υποστηρίξει τους εκάστοτε πολιτικούς στόχους που θέτει η πολιτική ηγεσία. Η διπλωματία λειτουργεί από τη περίοδο της ειρήνης για να αναδείξει την ισχύ του κράτους και να κερδίσει την εξωτερική νομιμοποίηση των πολιτικών του επιδιώξεων⁵⁶. Λειτουργεί σαν τη στρατιωτική στρατηγική και τακτική στον πόλεμο, αφού εάν δεν οργανωθεί το στράτευμα από την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία και δεν τεθούν οι απαραίτητοι

⁵⁴ Κουσκουβέλης, Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, ό.π., σ.170.

⁵⁵ Morgenthau, Hans, ό.π., σ.105.

⁵⁶ Στο ίδιο, σ.105-108.

αντικειμενικοί σκοποί (ΑΝΣΚ), τότε θα υπάρξει μία άτακτη δράση που μόνο αρνητικά αποτελέσματα έχει να φέρει.

Συνεπώς, μία κακή άσκηση διπλωματίας μόνο αρνητικά μπορεί να επιφέρει, αφού και να υπάρχουν οι κατάλληλοι συντελεστές ισχύος δεν θα μπορέσουν να χρησιμοποιηθούν ή ακόμα και να χρησιμοποιηθούν, θα δημιουργήσουν εξισορροπητικές αντιδράσεις από τους άλλους δρώντες του διεθνούς συστήματος.

2.3 Πώς μετράται η ισχύς

Η μέτρηση της ισχύος είναι καθοριστικής σημασίας, αφού θα χρησιμοποιηθεί παρακάτω ως παρεμβαίνουσα μεταβλητή στην υπόθεση εργασίας. Σύμφωνα με τον Mearsheimer και σε συνέχεια της προηγούμενης παραγράφου τα κράτη διαθέτουν δύο είδη ισχύος, τη λανθάνουσα και τη στρατιωτική ισχύ. Η λανθάνουσα ισχύς, η οποία συνδέεται με τον πλούτο και τον πληθυσμό ενός κράτους, τροφοδοτεί τη στρατιωτική ισχύ⁵⁷. Όμως ο πλούτος ενσωματώνει τόσο τις δημογραφικές, όσο τις οικονομικές διαστάσεις της ισχύος⁵⁸ και γι' αυτό οι δείκτες που θα χρησιμοποιηθούν για τη μέτρηση της ισχύος περιλαμβάνουν και το μέγεθος του πληθυσμού.

Το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ ή GDP) είναι το σύνολο όλων των προϊόντων και αγαθών που παράγει μια οικονομία, εκφρασμένο σε χρηματικές μονάδες. Με άλλα λόγια είναι η συνολική αξία όλων των τελικών αγαθών (υλικών και άυλων) που παρήχθησαν εντός μιας χώρας σε διάστημα ενός έτους. Σύμφωνα με τον Mearsheimer το ΑΕΠ είναι καλός δείκτης για τη μέτρηση του πλούτου, αλλά κρύβει μία αδυναμία, η οποία έγκειται στο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης των συγκρινόμενων κρατών⁵⁹. Για να εξαχθούν ορθά συμπεράσματα θα πρέπει τα συγκρινόμενα κράτη να βρίσκονται σε παρόμοιο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης⁶⁰. Στην περιπτωσιολογική μελέτη της παρούσας εργασίας τα υπό εξέταση κράτη είναι η Ελλάδα και η Τουρκία, επομένως δεν υπάρχει το πρόβλημα που αναφέρθηκε παραπάνω, αφού τόσο η Τουρκία, όσο και η Ελλάδα είναι εκβιομηχανισμένα κράτη και έχουν συγκρίσιμη οικονομική ανάπτυξη. Συνεπώς το ΑΕΠ θα είναι ο δείκτης που θα χρησιμοποιηθεί για τη μέτρηση του πλούτου και κατ' επέκταση για να ελεγχθεί η διαφορά στο ισοζύγιο ισχύος μεταξύ Ελλάδας - Τουρκίας, λόγω της κατασκευής του αγωγού φυσικού αερίου East Med.

---

⁵⁷ Mearsheimer, John, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, ό.π., σ.127.

⁵⁸ Στο ίδιο, σ.140.

⁵⁹ Στο ίδιο, σ.142.

⁶⁰ Στο ίδιο, σ.142-143.

2.4 Ενέργεια ως συντελεστής ισχύος

Στην παραπάνω παράγραφο αναφέρθηκε ότι οι πρώτες ύλες ή οι φυσικές πηγές πλούτου αποτελούν συντελεστές ισχύος ενός κράτους. Πώς όμως συνδέονται με την ενέργεια και τους αγωγούς φυσικού αερίου; Τα αποθέματα ενέργειας μπορεί να προέρχονται είτε από ανανεώσιμες (ΑΠΕ), είτε από μη ανανεώσιμες πηγές. Το φυσικό αέριο ανήκει στην κατηγορία των μη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, όπως το πετρέλαιο, τα παράγωγα του και η πυρηνική ενέργεια. Όπως αναφέρει ο Morgenthau, από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο το πετρέλαιο ως πηγή ενέργειας, έγινε όλο και πιο σημαντικό για τη βιομηχανία και τον πόλεμο και όποιος είχε πρόσβαση σε αυτό υπερείχε έναντι των αντιπάλων του. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Clemenceau που αναφέρει ο Morgenthau στο επιχείρημα του: «*one drop of oil, is worth one drop of blood of our soldiers*»⁶¹.

«Η διπλωματία του πετρελαίου»⁶² όπως την αναφέρει ο Morgenthau έπαιξε καθοριστικό ρόλο σε όλες σχεδόν τις διενέξεις του 20ου αιώνα. Κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ο Χίτλερ είχε ως πρωταρχικό στόχο την απόκτηση πετρελαϊκών αποθεμάτων για να τροφοδοτήσει τη γερμανική μηχανή, το οποίο επιδίωξε και στην επιχείρηση BARBAROSSA⁶³. Η πετρελαϊκή κρίση του 1973 οδήγησε τις ΗΠΑ ακόμα και στη χρήση βίας, ενώ οι κρίσεις στην αραβική χερσόνησο τη δεκαετία του 1990 ήταν χαρακτηριστικές της διπλωματίας του πετρελαίου και της προσπάθειας απόκτησης σφαιρών επιρροής στις πετρελαιοπαραγωγές χώρες, από το σύνολο των δυνάμεων του δυτικού κόσμου, με προεξέχουσες τις ΗΠΑ⁶⁴. Το τελευταίο χαρακτηριστικό παράδειγμα που δείχνει τη σημασία που δίνουν τα κράτη στην ενέργεια, είναι η κρίση φυσικού αερίου που προκλήθηκε στην Ευρώπη το 2009 λόγω της αντιπαράθεσης μεταξύ Ουκρανίας και Ρωσίας. Μετά την εν λόγω κρίση αναδείχθηκε η σημασία της ενεργειακής ασφάλειας, η οποία θα αναλυθεί παρακάτω.

Όπως αναφέρθηκε στην παρούσα παράγραφο, η ενέργεια εκτός από πηγή πλούτου για αυτόν που την κατέχει στα εδάφη της, αποτελεί και πηγή ισχύος με την έννοια της ενεργειακής ασφάλειας, δεδομένου ότι η κατοχή ενεργειακών αποθεμάτων θα φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη σε περιόδους κρίσεως ή ακόμα και πολέμου. Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί η διπλωματική υπεροχή που κατέχει ένα κράτος, εάν από τα

---

⁶¹ Morgenthau, Hans, ό.π., σ.84.

⁶² Στο ίδιο, σ.85.

⁶³ Hayward, Joel, *Hitler's Quest for Oil: the Impact of Economic Considerations on Military Strategy, 1941-42*, The Journal of Strategic Studies, Vol.18, No.4, Frank Cass, London, 1995, σ. 94-135.

⁶⁴ Luft, Gal and Korin, Anne, *Energy Security Challenges for the 21st Century*, ABC-CLIO, LLC, California, 2009, σ.8.

εδάφη του διέρχονται αγωγοί μεταφοράς πετρελαίου ή αερίου, οι οποίοι τροφοδοτούν άλλα κράτη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για αυτό και το οποίο θα αναλυθεί εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο, αποτελεί η Ουκρανία και η παρέμβαση της ΕΕ στην κρίση που προέκυψε με τη Ρωσία. Θα ήταν ενδιαφέρον να αναλογιστεί ο αναγνώστης τι θα γινόταν στην Ρώσο-Ουκρανική κρίση, αν δεν υπήρχαν οι αγωγοί φυσικού αερίου που τροφοδοτούν τα κράτη της ΕΕ με αέριο από τη Ρωσία.

Στη βάση αυτών των συμπερασμάτων και όπως θα εξεταστεί παρακάτω, ο αγωγός φυσικού αερίου East Med, θα μπορούσε να αναδειχθεί σε πηγή ισχύος για τις χώρες από τις οποίες διέρχεται, συνεπώς και για την Ελλάδα. Αυτή η πρόταση αποτελεί την πρώτη ερμηνευτική υπόθεση που θα εξεταστεί στο επόμενο κεφάλαιο, κάνοντας χρήση των επιμέρους συντελεστών ισχύος που αναλύθηκαν παραπάνω.

2.4.1 Ενεργειακή Ασφάλεια και Οικονομική – Διπλωματική Ισχύς

Η ενέργεια με τη μορφή των φυσικών πηγών πλούτου αποτελεί σημαντικό συντελεστή ισχύος για ένα κράτος. Ποια είναι όμως εκείνα τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά που εξασφαλίζουν την αύξηση της οικονομικής και διπλωματικής ισχύος ενός κράτους από την ενέργεια και θα βοηθήσουν στην εξέταση της υπόθεσης προς έλεγχο στο επόμενο κεφάλαιο; Την απάντηση σε αυτό το ερώτημα τη δίνει η έννοια της ενεργειακής ασφάλειας, αφού όταν ένα κράτος εξασφαλίσει την ενεργειακή του ασφάλεια μπορεί να αυξήσει τους οικονομικούς και διπλωματικούς συντελεστές ισχύος⁶⁵. Η ενεργειακή ασφάλεια δεν πρέπει να συγχέεται με την έννοια της ασφάλειας που αναφέρεται στη θεωρία του δομικού ρεαλισμού, αφού εκείνη αφορά τη γενικότερη έννοια της επιβίωσης στο διεθνές σύστημα. Αντίθετα η ενεργειακή ασφάλεια θα πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως συντελεστής ισχύος, δηλαδή ως μέσο για την επίτευξη του σκοπού της επιβίωσης.

Ο ορισμός της ενεργειακής ασφάλειας περιλαμβάνει τέσσερα στοιχεία, τη διαθεσιμότητα, την αξιοπιστία, την οικονομική προσιτότητα και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα⁶⁶. Τα τέσσερα αυτά στοιχεία αφορούν την αξιακή αλυσίδα της ενέργειας (παραγωγή, μεταφορά, μετατροπή, αποθήκευση και διανομή). Περιγραφή των εν λόγω στοιχείων, από τι εξαρτώνται και ποιες είναι οι πιθανές απειλές σε αυτά γίνεται στον παρακάτω πίνακα, ενώ στις επόμενες παραγράφους θα ακολουθήσει συνοπτική

⁶⁵ Φίλης, Κωνσταντίνος, *Ενέργεια: Εργαλείο Σύγκλισης ή Προϊόν Ανταγωνισμού; Η Περίπτωση της Ανατολικής Μεσογείου* στο Φαραντούρης, Νικόλαος, *Ενέργεια: Δίκαιο, Οικονομία και Πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σ.436-437.

⁶⁶ Pascual, Carlos. II. Elkind, Jonathan, *Energy security : economics, politics, strategies, and implications*, R. R. Donnelley Harrisonburg, Virginia, 2010, σ.121.

ανάλυση αυτών των στοιχείων, για να γίνει κατανοητή στον αναγνώστη η σημασία της ενεργειακής ασφάλειας⁶⁷:

Στοιχεία Ενεργειακής Ασφάλειας

ΣΤΟΙΧΕΙΑ	ΕΞΑΡΤΑΤΑΙ	ΠΙΘΑΝΕΣ ΑΠΕΙΛΕΣ
Διαθεσιμότητα	Φυσικό κληροδότημα των παραγωγών χωρών.	Εξάντληση των αποθεμάτων που μπορούν να εξάγονται με προσιτό κόστος.
	Ικανότητα των παραγωγών, των χωρών διέλευσης και των καταναλωτών χωρών να συμφωνήσουν.	Ανταγωνισμοί κρατών. Συμβάσεις που θέτουν όρια.
	Τεχνολογική εξέλιξη στην αξιακή αλυσίδα (παραγωγή, μεταφορά, μετατροπή, αποθήκευση και διανομή).	Προβλήματα στην εγκατάσταση των υποδομών λόγω τοπικών αντιδράσεων.
	Επένδυση κεφαλαίων.	Οικονομικά, νομικά, κανονιστικά ή πολιτικά περιβάλλοντα που δεν είναι ευνοϊκά για επενδύσεις.
	Βιώσιμη ύπαρξη νομικών και κανονιστικών δομών.	
Συμμόρφωση με τις περιβαλλοντικές και άλλες κανονιστικές απαιτήσεις.		
Αξιοπιστία	Επιλογή τοποθεσίας κατασκευής ενεργειακών συστημάτων και σταθερότητα υποδομών.	Αποτυχία των ενεργειακών συστημάτων και υποδομών, εξαιτίας των φυσικών φαινομένων (καιρικές συνθήκες, σεισμική δραστηριότητα) στην περιοχή εγκατάστασης.
	Επαρκής ύπαρξη ενεργειακού αποθεματικού για ολόκληρη την αξιακή αλυσίδα.	Αποτυχία λόγω κακής συντήρησης ή υποεπενδύσεις.
	Βραχυπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη προστασία από τρομοκρατικές επιθέσεις και κρατικές παρεμβάσεις.	Επίθεση (ή απειλή επίθεσης) από στρατιωτικές δυνάμεις ή τρομοκρατικές οργανώσεις.
	Επαρκείς πληροφορίες σχετικά με τη λειτουργία της παγκόσμιας αγοράς ενέργειας.	Πολιτικές παρεμβάσεις (όπως εμπάργκο και κυρώσεις).
Οικονομική Προσιτότητα	Χαμηλή μεταβλητότητα των τιμών.	Εξάντληση των αποθεμάτων που έχουν εξαχθεί με χαμηλό κόστος.
	Διαφανή τιμολόγηση.	
	Ρεαλιστικές προσδοκίες για την μελλοντική τιμή. Η οικονομική προσιτότητα δεν είναι απλά το απόλυτο κόστος της ενέργειας, αλλά και θέμα των αναμενόμενων μελλοντικών τιμών σε σύγκριση με την τρέχουσα τιμή.	Η υπερβολική ζήτηση που προκύπτει από την υψηλή ενεργειακή ένταση και/ή η αποτυχία να θεσπιστεί υγιή τιμολόγηση και πολιτικές.
	Τιμές που αντανακλούν το πλήρες κόστος, ως αποτέλεσμα του βραχυπρόθεσμου κόστους παραγωγής και πάνω από τον πλήρη κύκλο ζωής.	Αποτυχία να ενσωματωθεί η περιβαλλοντική διάσταση στην έννοια της ενεργειακής ασφάλειας, με αποτέλεσμα την ανάγκη για ακόμη πιο επείγουσα αντίδραση στην κλιματική αλλαγή ή άλλες απειλές.
Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα	Χαμηλές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και άλλων ρύπων.	Οι πολιτικές απαντήσεις στον στενό ορισμό της ενεργειακής ασφάλειας (για παράδειγμα, η στήριξη για αυξημένη χρήση του άνθρακα πριν οι τεχνολογίες δέσμευσης και αποθήκευσης του διοξειδίου του άνθρακα εμπορευματοποιηθούν).
	Ελάχιστη συμβολή στην τοπική, περιφερειακή ή παγκόσμια απειλή για την περιβαλλοντική ποιότητα.	
	Προστασία των ενεργειακών συστημάτων από επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.	Επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (όπως άνοδος της στάθμης της θάλασσας, καταιγίδες, και σοβαρά καιρικά φαινόμενα).

⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 122.

2.4.1.1 Διαθεσιμότητα

Το διεθνές σύστημα είναι ενεργειακά εξαρτημένο. Αυτή η φράση έχει δύο πτυχές, από τη μία τα κράτη «παραγωγοί» είναι σημαντικά λιγότερα από τα κράτη «καταναλωτές» (βλ. πίνακες 1 και 2) και από την άλλη η ζήτηση των κρατών για ενέργεια αυξάνεται συνεχώς. Συγκεκριμένα εκτιμάται ότι η ζήτηση για τις πρωτογενείς πηγές ενέργειας θα αυξηθεί κατά 60% μέχρι το 2040, με το φυσικό αέριο να ξεπερνάει σε ζήτηση και το πετρέλαιο⁶⁸ (βλ. πίνακα 3).

Όσο αφορά την πρώτη πτυχή γίνεται κατανοητό ότι πρέπει να υπάρχει μία διεθνής αγορά ενέργειας όπου τα κράτη «παραγωγοί» θα διοχετεύουν τους φυσικούς πόρους (πετρελαιοειδή προϊόντα, φυσικό αέριο, άνθρακες κλπ) στα κράτη «καταναλωτές», που δεν είχαν την τύχη να έχουν τέτοιους στην επικράτεια τους. Βασική προϋπόθεση σε αυτό είναι η ανάπτυξη ενός πολυεπίπεδου συστήματος που θα ξεκινάει από τις χώρες παραγωγής και θα καταλήγει στις χώρες κατανάλωσης. Αυτό είναι γνωστό ως μοντέλο αξιακής αλυσίδα της ενέργειας⁶⁹ και συνίσταται από την αναζήτηση και την έρευνα, την εξόρυξη, την παραγωγή, τη μεταφορά, τη μετατροπή, την αποθήκευση και τη διανομή των ενεργειακών πόρων και προϊόντων. Η αλυσίδα αυτή προϋποθέτει με τη σειρά της, την επίτευξη συμφωνίας μεταξύ των εμπλεκόμενων κρατών στη βάση κοινών συμφερόντων, την τεχνική εφικτότητα της επένδυσης από πλευράς τεχνολογίας, την ύπαρξη νομικού και κανονιστικού πλαισίου που θα επιτρέπει τις επενδύσεις χωρίς προβλήματα, την ύπαρξη κεφαλαίου και την εσωτερική - εξωτερική νομιμοποίηση για την κατασκευή των υποδομών σε τοπικό και διεθνές επίπεδο⁷⁰.

Η δεύτερη πτυχή της αυξημένης ζήτησης για ενέργεια των κρατών λόγω οικονομικής ανάπτυξης και ταυτόχρονης αύξησης του πληθυσμού, έρχεται να αναδείξει τη σημαντικότητα της ασφάλειας και των υποδομών σε όλο το φάσμα της αξιακής αλυσίδας, δεδομένης της σημασίας της ενέργειας ως αγαθό κοινής ωφέλειας και δημοσίου συμφέροντος⁷¹. Χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία, οι οποίες βρίσκονται στο στάδιο της οικονομικής ανάπτυξης και εκβιομηχάνισης έχουν ολοένα και περισσότερη

⁶⁸ World Oil Outlook 2014, OPEC, Austria, 2014, σ.8.

⁶⁹ Μπίκος, Χ. Στυλιανός, *Μεταφορά και Προμήθει Υδρογονοποιημένου Φυσικού Αερίου: Ασφάλεια Εφοδιασμού και ο ρόλος της Ελλάδος* στο Φαραντούρης, Νικόλαος, *Ενέργεια: Ναυτιλία και Θαλάσσιες Μεταφορές*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013, σ.197.

⁷⁰ Pascual, Carlos. II. Elkind, Jonathan, *Energy security : economics, politics, strategies, and implications*, ό.π, σ.123.

⁷¹ Ηλιάδου, Αικατερίνη, *Απελευθέρωση Αγοράς Ενέργειας κατά το Ευρωπαϊκό και Εθνικό Δίκαιο*, στο Φαραντούρης, Νικόλαος, *Ενέργεια: Δίκαιο, Οικονομία και Πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σ.17.

ζήτηση σε ενεργειακούς πόρους. Το ίδιο ισχύει στην ΕΕ, όπου η ενεργειακή εξάρτηση βαίνει αυξανόμενη, λαμβάνοντας όμως υπόψη ότι λόγω της οικονομικής κρίσης, η κατά κεφαλήν κατανάλωση πρωτογενούς ενέργειας μειώθηκε κατά 12% από το 2007⁷². Ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι εντός του 2015 παρατηρήθηκε εκ νέου αύξηση κατά 4%, σε σχέση με το 2014, στην κατανάλωση φυσικού αερίου στην ΕΕ, η οποία αντιπροσωπεύει ως επί το πλείστον την αύξηση στην εισαγωγή του υδροποιημένου φυσικού αερίου (ΥΦΑ), αναδεικνύοντας έτσι την πολιτική διαφοροποίησης των πηγών ενέργειας που προωθεί η ΕΕ και η οποία θα εξεταστεί εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο.

2.4.1.2 Αξιοπιστία

Σύμφωνα με την Ηλιάδου ο τομέας της ενέργειας εμφανίζει τριπλή σημασία κοινής ωφέλειας και δημοσίου συμφέροντος, είναι αγαθό ζωτικής σημασίας για τον άνθρωπο, προϋπόθεση για τη διασφάλιση του ελάχιστου επιπέδου αξιοπρεπούς διαβίωσης και βασικός συντελεστής για την παραγωγή άλλων βιομηχανικών αγαθών και βασικών υπηρεσιών⁷³. Επομένως οποιαδήποτε διακοπή στην παροχή του ενεργειακού αγαθού θα επιβαρύνει αρνητικά την ισχύ ενός κράτους και θα μπορούσε να προκαλέσει σοβαρά προβλήματα στην επιβίωση της ανθρώπινης ζωής. Ένας τρόπος να επιτευχθεί το στοιχείο της αξιοπιστίας στην αξιακή αλυσίδα της ενέργειας είναι με την διαφοροποίηση των πηγών και των οδύσεων⁷⁴, δηλαδή με την προμήθεια φυσικών πόρων από διαφορετικά κράτη «παραγωγούς» και με τη δημιουργία εναλλακτικών δικτύων αγωγών ή τη μεταφορά μέσω θαλάσσης κάνοντας χρήση πλοίων μεταφοράς ΥΦΑ. Σημαντική είναι επίσης η προσπάθεια μείωσης της ενεργειακής εξάρτησης με χρήση ΑΠΕ και μέσω της ανάπτυξης πολιτικών ενεργειακής αποδοτικότητας. Ακόμα η δημιουργία σταθμών αποθήκευσης, όπως οι σταθμοί ΥΦΑ, μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης.

Η επιλογή της τοποθεσίας που θα κατασκευαστούν οι υποδομές της αξιακής αλυσίδας αλλά και η ποιότητα των κατασκευών πρέπει να γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή, αφού θα μπορούσαν να επηρεαστούν από τα επικρατούντα φυσικά φαινόμενα (σεισμογενείς περιοχές), αλλά και από τη δράση τρομοκρατικών ή άλλων παραστρατιωτικών οργανώσεων που θα επιδίωκαν την πρόκληση δολιοφθορών⁷⁵.

---

⁷² EUROGAS, Statistical Report 2015, 2015, σ.3.

⁷³ Ηλιάδου, Αικατερίνη, ό.π., σ.17.

⁷⁴ Έκδοση του Συμβουλίου της ΕΕ: *Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας: Μια Ασφαλής Ευρώπη σ' έναν Καλύτερο Κόσμο*, ό.π., σ. 14

⁷⁵ Pascual, Carlos. II. Elkind, Jonathan, *Energy security : economics, politics, strategies, and implications*, ό.π, σ.125-126.

Εξαιρετικά σημαντική είναι η αναγνώριση των συνεπειών που προκαλούνται τόσο σε περιφερειακό ή/και διεθνές επίπεδο μέσω της αύξησης ισχύος των συμμετεχόντων κρατών στην αξιακή αλυσίδα και τις επιπτώσεις που θα μπορούσαν να έχουν οι ενδεχόμενες αντιδράσεις στο στοιχείο της αξιοπιστίας.

2.4.1.3 Οικονομική Προσιτότητα

Οι επενδύσεις σε όλα τα στάδια της ενεργειακής αλυσίδας είναι εντάσεως κεφαλαίου. Συνεπώς απαιτείται προβλεπτικότητα και σταθερότητα στις τιμές των ενεργειακών πόρων ώστε να μειώνεται ο κίνδυνος της επένδυσης. Μία μείωση στην τιμή του πετρελαίου και του φυσικού αερίου θα αυξήσει τη ζήτηση από το καταναλωτικό κοινό, αλλά από την άλλη θα περιορίσει τις επενδύσεις στα αρχικά στάδια της αλυσίδας όπως την εξόρυξη, την παραγωγή και τη μεταφορά, όπου απαιτούνται μεγαλύτερα χρηματικά ποσά και αυξημένο ρίσκο⁷⁶.

Ταυτόχρονα αυτό θα έχει ίσως συνέπειες και στα άλλα δύο στοιχεία, της διαθεσιμότητας από τη μία, αφού ενδεχομένως θα προκληθεί μακροπρόθεσμα μείωση στα διαθέσιμα αποθέματα φυσικών πόρων λόγω εξόρυξης μόνο των χαμηλού κόστους κοιτασμάτων και από την άλλη στην αξιοπιστία, αφού δεν θα επιδιώκεται η δημιουργία διαφορετικών οδύσεων και η ανάπτυξη σταθμών αποθήκευσης.

2.4.1.4 Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα

Η περιβαλλοντική βιωσιμότητα δεν υπήρχε στους παλαιότερους ορισμούς της ενεργειακής ασφάλειας, αλλά είναι καθοριστικής σημασίας σήμερα, αφού οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής γίνονται εμφανείς σε όλο τον κόσμο. Βέβαια η ανάπτυξη τεχνολογιών περιορισμού ή ακόμα και δεσμεύσεως του διοξειδίου του άνθρακα απαιτούν μεγάλο κόστος, το οποίο αποτελεί αποτρεπτικό κριτήριο στην παρούσα οικονομική συγκυρία⁷⁷. Ακόμα λόγω πάλι της οικονομικής κρίσης οι χώρες αποφεύγουν να κάνουν νέες περιβαλλοντικά βιώσιμες επενδύσεις, είτε με χρήση νέων τεχνολογιών όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είτε μέσω των ΑΠΕ, αλλά αντίθετα επενδύουν σε ρυπογόνες πηγές ενέργειας όπως χαρακτηριστικά κάνει η Ελλάδα με το λιγνίτη⁷⁸.

---

⁷⁶ Μπίκος, Χ. Στυλιανός, όπ., σ.197-198, 223-229.

⁷⁷ Pascual, Carlos. II. Elkind, Jonathan, *Energy security : economics, politics, strategies, and implications*, ό.π, σ.129-132.

⁷⁸ Για αναφορά στις λιγνιτικές επενδύσεις της Ελλάδας βλ. στο <https://www.dei.gr/el/i-dei/i-etairia/tomeis-drastiriotitas/oruxeia>

2.4.1.5 Διαθεσιμότητα και Αξιοπιστία ή Οικονομική Προσιτότητα και Περιβαλλοντική Βιωσιμότητα

Κάθε κράτος δίνει διαφορετική βαρύτητα στα στοιχεία του παραπάνω πίνακα με βάση το εθνικό του συμφέρον, λαμβάνοντας όμως πάντα υπόψη το κόστος που απαιτεί η εκάστοτε επένδυση σε οποιοδήποτε στάδιο της αξιακής αλυσίδας. Για παράδειγμα οι αναπτυσσόμενες οικονομίες όπως η Κίνα και η Ινδία δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στη διαθεσιμότητα και την αξιοπιστία παρά στην οικονομική προσιτότητα και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Αυτό δεν συμβαίνει με τις ανεπτυγμένες χώρες της δύσης και της ΕΕ όπου δίνεται βαρύτητα τόσο στην οικονομική προσιτότητα, όσο και στην περιβαλλοντική βιωσιμότητα, χωρίς ωστόσο να παραβλέπονται η διαθεσιμότητα και η αξιοπιστία. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε από την ΕΕ στην αξιοπιστία, μετά την Ρώσο-Ουκρανική κρίση και την ενεργειακή έλλειψη που αντιμετώπισαν τα κράτη της ΕΕ το 2009.

Γίνεται αντιληπτό ότι στην τρέχουσα οικονομική συγκυρία τα κυριότερα στοιχεία της ενεργειακής ασφάλειας είναι η διαθεσιμότητα των φυσικών πόρων και η αξιοπιστία σε κάθε τομέα της αξιακής αλυσίδας. Για να επιτευχθούν αυτά τα δύο στοιχεία απαιτείται η επίτευξη συμφωνίας μεταξύ των εμπλεκόμενων κρατών. Με τον όρο εμπλεκόμενα κράτη, ειδικότερα στον τομέα της μεταφοράς, εννοούνται τα κράτη που έχουν ή διεκδικούν κυριαρχικά δικαιώματα στη διαδρομή από τη χώρα παραγωγής στη χώρα κατανάλωσης, είτε η μεταφορά γίνεται από ξηράς, είτε από θαλάσσης.

2.4.2 Φυσικό Αέριο - Ενέργεια - Ισχύς

Παραπάνω έγινε αναφορά στη θεωρία ισχύος του πολιτικού ρεαλισμού και ειδικότερα στο κομμάτι που αφορά τους φυσικούς πόρους και την ενέργεια. Τώρα η εργασία θα επικεντρωθεί στο κομμάτι του φυσικού αερίου και του τομέα της αξιακής αλυσίδας αυτού, που αφορά τη μεταφορά. Συνεπώς θα γίνει αναφορά στην έννοια του φυσικού αερίου και στους τρόπους που μπορεί να γίνει η μεταφορά του από τα κράτη «παραγωγούς» στα κράτη «καταναλωτές», ώστε να αντιληφθεί ο αναγνώστης, καταρχήν τη δυσκολία μίας τέτοιας επένδυσης, αλλά και το ρίσκο που αναλαμβάνεται από αυτήν, εάν δεν οδηγηθεί σε επιτυχία.

2.4.2.1 Η έννοια του φυσικού αερίου

Το φυσικό αέριο είναι ένα φυσικό προϊόν το οποίο συναντάται μόνο του ή συνυπάρχει με κοιτάσματα πετρελαίου. Σε κανονικές συνθήκες (1,013bar και 0°C) βρίσκεται σε μορφή αερίου, ενώ αποτελείται κυρίως από μεθάνιο (70-90% κατ' όγκο) και μίγμα άλλων υδρογονανθράκων, όπως το αιθάνιο (5-15%), το προπάνιο και το βουτάνιο (<5%). Στη μορφή που είναι απαλλαγμένο από άλλους υδρογονάνθρακες πέραν του μεθανίου αποκαλείται ξηρό φυσικό αέριο, ενώ όταν περιλαμβάνει και άλλους υδρογονάνθρακες, υγρό φυσικό αέριο. Η δημιουργία του μεθανίου στους γεωλογικούς σχηματισμούς πραγματοποιείται μέσω της αποσύνθεσης της οργανικής ύλης μέσα σε βαθιά πετρώματα και σε περιβάλλον απουσίας οξυγόνου και σχετικά υψηλών θερμοκρασιών⁷⁹. Η πρώτη χρήση φυσικού αερίου αναφέρεται στους Κινέζους το 900π.Χ. περίπου, το οποίο μετέφεραν με αγωγούς από μπαμπού. Στην Ευρώπη ανακαλύφθηκε πρώτη φορά το 1659 στην Αγγλία⁸⁰.

Ως καύσιμο είναι φιλικότερο για το περιβάλλον σε σχέση με άλλα καύσιμα εκτός των ΑΠΕ, αφού κατά την καύση του εξάγονται μικρότερες ποσότητες διοξειδίου του άνθρακα (βλ. σχεδιάγραμμα 1), ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζει μεγαλύτερη ενεργειακή απόδοση το οποίο μειώνει τη συνολική κατανάλωση. Τέλος χρησιμοποιείται σε όλους σχεδόν τους τομείς της οικονομίας όπως τη βιομηχανία, το εμπόριο και την οικιακή κατανάλωση⁸¹.

2.4.2.2 Μεταφορά Φυσικού αερίου

Η μεταφορά αποτελεί ένα τομέα της αξιακής αλυσίδας του φυσικού αερίου (βλ. εικόνα 1), η σημασία του οποίου είναι πολύ μεγάλη, δεδομένης της ποσοτικής διαφοροποίησης μεταξύ παραγωγών/ καταναλωτών κρατών και της συνεχώς αυξανόμενης χρήσης του φυσικού αερίου στην οικονομία. Επομένως η επιλογή του τρόπου μεταφοράς μπορεί να επηρεάσει θετικά ή αρνητικά, τόσο την ενεργειακή ασφάλεια των καταναλωτών κρατών, όσο τις εταιρείες που δραστηριοποιούνται σε αυτό τον τομέα. Από τη μία η προσπάθεια επίτευξης του στόχου της ενεργειακής ασφάλειας από τα κράτη και ειδικότερα των στοιχείων της διαθεσιμότητας, της αξιοπιστίας και της οικονομικής προσιτότητας θα παίξουν σημαντικό ρόλο στην επιλογή του τρόπου μεταφοράς του φυσικού αερίου. Ενώ από την άλλη οι εταιρείες που δραστηριοποιούνται στον τομέα της μεταφοράς, θα πρέπει να λάβουν σοβαρά υπόψη

⁷⁹ Φορτσάκης, Π. Θεόδωρος, *Δίκαιο της Ενέργειας*, Αντ.Ν.Σακκούλα, Αθήνα, 2009, σ.73-74

⁸⁰ www.depa.gr

⁸¹ www.depa.gr

τις συνέπειες που μπορεί να έχουν στην επένδυση τους οι εκάστοτε ανταγωνισμοί ισχύος των εμπλεκόμενων κρατών, δεδομένου ότι αφορά επενδύσεις εντάσεως κεφαλαίου.

Η μεταφορά του φυσικού αερίου μπορεί να γίνει με δύο τρόπους, είτε μέσω δικτύου αγωγών υψηλής πίεσης, είτε σε υγροποιημένη μορφή (ΥΦΑ) μέσω πλοίων ή οχημάτων⁸². Ένα σύστημα μεταφοράς μπορεί να περιλαμβάνει μόνο αγωγούς ή να αποτελείται από αγωγούς και σταθμούς ΥΦΑ, στο οποίο πρέπει να προστεθούν και οι επιμέρους εγκαταστάσεις υγροποίησης και επαναεριοποίησης.

2.4.2.2.1 Αγωγοί Φυσικού Αερίου

Οι αγωγοί υψηλής πίεσης είναι η πιο συνηθισμένη μέθοδος μεταφοράς φυσικού αερίου αφού είναι οικονομικότερη από το ΥΦΑ⁸³, ενώ μέσω των αγωγών μπορεί να μεταφερθεί ταχύτερα μεγαλύτερη ποσότητα αερίου. Οι αγωγοί είναι κατασκευασμένοι από διάφορα κράματα μετάλλου, λειτουργούν σε πιέσεις από 500 έως 1400psig και έχουν διάμετρο από 16 έως 48 ίντσες, ανάλογα με την ποσότητα αερίου που πρέπει να μεταφέρουν και την απόσταση⁸⁴. Όταν η εγκατάσταση είναι στην ξηρά είναι συνήθως θαμμένοι κάτω από το έδαφος, ενώ μπορεί να διασχίζουν θαλάσσιες εκτάσεις. Για να διατηρείται ικανοποιητική η ροή και η πίεση του αερίου καθ' όλη τη διαδρομή του στον αγωγό, τοποθετούνται σταθμοί ελέγχου και συμπίεσης του διερχόμενου αερίου⁸⁵ σε διαστήματα 40-100 μιλίων.

Οι υποθαλάσσιοι αγωγοί έχουν μεγαλύτερες δυσκολίες στην κατασκευή τους και μεγαλύτερο κόστος⁸⁶, αλλά μπορούν να εξασφαλίσουν καλύτερα το στόχο της ενεργειακής ασφάλειας και ειδικότερα το στοιχείο της αξιοπιστίας, αφού είναι πιο δύσκολο να προκληθεί δολιοφθορά. Παρόλ' αυτά πρέπει να ληφθούν υπόψη περισσότερες παράμετροι, όπως το βάθος ποντίσεως και η πίεση στο εν λόγω βάθος, η ποιότητα του βυθού, καθώς και η σεισμική δραστηριότητα στην υποθαλάσσια διαδρομή του αγωγού. Επιπλέον σημαντικός παράγοντας κατά το στάδιο της σχεδίασης της διαδρομής του αγωγού, είναι το καθεστώς κυριαρχίας των εδαφών ή του βυθού από τα οποία θα διέλθει ο αγωγός. Δηλαδή πρέπει να ληφθούν υπόψη τυχόν

---

⁸² Φορτσάκης, Π. Θεόδωρος, ό.π., σ.107.

⁸³ Μπίκος, Χ. Στυλιανός, ό.π., σ.196.

⁸⁴ Folga, S.M., *Natural Gas Pipeline Technology Overview*, Argonne National Laboratory, 2007, σ. 2-4.

⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 4-6.

⁸⁶ *The Challenges Of Further Cost Reductions For New Supply Options (Pipeline, Lng, Gtl)*, 22nd World Gas Conference, Tokyo, 1-5 June 2003.

διαφωνίες κυριαρχικών δικαιωμάτων μεταξύ των κρατών που θα διέλθει ο αγωγός ή των γειτονικών κρατών.

2.4.2.2.2 Υγροποιημένο Φυσικό Αέριο (ΥΦΑ) (Liquefied Natural Gas - LNG)

Αν και η παραγωγή και η τελική αξιοποίηση του ΥΦΑ αποτελεί δραστηριότητα εντάσεως κεφαλαίου και το συνολικό κόστος είναι σημαντικά υψηλότερο από τους αγωγούς φυσικού αερίου, η χρήση του διεθνώς αυξάνεται συνεχώς⁸⁷ (βλ. σχεδιάγραμμα 2) και δημιουργούνται νέες εγκαταστάσεις υγροποίησης και επαναεριοποίησης, οι οποίες στη συνέχεια τροφοδοτούν τις αγορές με φυσικό αέριο αγωγού⁸⁸.

Το ΥΦΑ καταλαμβάνει το 1/600στό του όγκου του σε αέρια μορφή, είναι άοσμο, άχρωμο, ατοξικό και μη διαβρωτικό. Από την άλλη είναι αρκετά επικίνδυνο για ανάφλεξη, εγκαύματα ψύξης και ασφυξία. Κατά τη διαδικασία υγροποίησης (βλ. εικόνα 2) απομακρύνονται διάφορα συστατικά από το φυσικό αέριο, όπως σκόνη, όξινα αέρια ήλιο, νερό και βαρύς υδρογονάνθρακες που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν πρόβλημα στη συνέχεια. Έπειτα συμπυκνώνεται σε υγρό σε σχεδόν ατμοσφαιρική πίεση ψύχοντας το στους -162°C. Αυτή η διαδικασία προκαλεί τέτοια μείωση όγκου, που έχει ως αποτέλεσμα η πυκνότητα ενέργειας του ΥΦΑ να είναι 2,4 φορές μεγαλύτερη από το συμπιεσμένο φυσικό αέριο και 60% αυτής του πετρελαίου κίνησης, γι' αυτό επιλέγεται για τη μεταφορά με ειδικά πλοία σε μεγάλες αποστάσεις, όπου δεν υπάρχουν αγωγοί φυσικού αερίου⁸⁹. Τα ανωτέρω τεχνικά στοιχεία αν και δεν χρησιμοποιούνται στην εξέταση της περιπτώσιολογικής μελέτης του επόμενου κεφαλαίου, τροφοδοτούν τον αναγνώστη με χρήσιμες τεχνικές γνώσεις που αναδεικνύουν τη δυσκολία και το ρίσκο της επένδυσης σε όλα τα στάδια της αξιακής αλυσίδας του ΥΦΑ.

Οι χώρες της ΕΕ είναι ακόμα σε χαμηλά ποσοστά εισαγωγής ΥΦΑ⁹⁰ (βλ. σχεδιαγράμματα 3 και 4), συνεπώς και σταθμών επαναεριοποίησης, το οποίο δεν διασφαλίζει το στόχο των εναλλακτικών πηγών τροφοδοσίας με ενέργεια, το οποίο αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους της ενεργειακής πολιτικής της ΕΕ για την ενεργειακή ασφάλεια. Τέλος η Ελλάδα διαθέτει σταθμό επαναεριοποίησης ΥΦΑ στη νήσο Ρεβυθούσα.

---

⁸⁷ IGU, 2016 World LNG Report, 2016, σ.6.

⁸⁸ Μπίκος, Χ. Στυλιανός, ό.π., σ.200.

⁸⁹ Μπίκος, Χ. Στυλιανός, ό.π., σ.196.

⁹⁰ IGU, 2016 World LNG Report, 2016, σ.7-10.

2.4.3 Υφαλοκρηπίδα

Η υφαλοκρηπίδα ως θαλάσσια ζώνη των παράκτιων κρατών, επί της οποίας έχει ποντιστεί ένας αγωγός φυσικού αερίου, αποτελεί σημαντική παράμετρος που πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά το σχεδιασμό της διαδρομής ενός υποθαλάσσιου αγωγού φυσικού αερίου όπως ο East Med ή ακόμα να λειτουργήσει ως ανεξάρτητη μεταβλητή σε ένα δίλημμα επιλογής μεταξύ υποθαλάσσιου αγωγού ή σταθμών ΥΦΑ. Και αυτό γιατί τυχόν διαμάχες μεταξύ γειτονικών κρατών επί των κυριαρχικών δικαιωμάτων στην υφαλοκρηπίδα, μπορεί να οδηγήσουν σε αποτυχία του αγωγού.

Ο γεωλογικός ορισμός της υφαλοκρηπίδας (βλ. εικόνα 3) διαφέρει από το νομικό, αφού αναφέρει ότι αποτελεί τη συνέχεια της ξηράς κάτω από τη θάλασσα, δηλαδή αρχίζει από την ακτή και τελειώνει εκεί όπου το επικλινές του βυθού γίνεται απότομα έντονο, που συνήθως παρατηρείται στα 130 έως 200 μέτρα βάθος⁹¹. Στο τέλος της υφαλοκρηπίδας και συγκεκριμένα στο τμήμα του βυθού που αποκλίνει σε βάθος μεγαλύτερο από 200 μέτρα, ξεκινάει το υφαλοπρανές⁹². Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό η υφαλοκρηπίδα διαφοροποιείται σε κάθε περιοχή και αυτό οδήγησε στο νομικό καθορισμό της από το διεθνές δίκαιο.

Ο νομικός ορισμός (βλ. εικόνα 4) από την άλλη σύμφωνα με το άρθρο 76 της Συμβάσεως ΔΘ 1982⁹³ όπως τον παραθέτει ο Ρούκουνας αναφέρει

«Η υφαλοκρηπίδα ενός παράκτιου κράτους περιλαμβάνει τους θαλάσσιους βυθούς και το υπέδαφος τους πέρα από την αιγιαλίτιδα ζώνη σε όλη την έκταση της φυσικής προεκτάσεως του χερσαίου εδάφους αυτού του κράτους, ως την εξωτερική απόκλιση του υφαλοπλαισίου ή σε έκταση 200ν.μ. από τις γραμμές βάσεως, από τις οποίες μετριέται το πλάτος της αιγιαλίτιδας ζώνης, στην περίπτωση που το υφαλοπλάσιο δεν φθάνει ως την απόσταση αυτή των 200ν.μ. Αλλά αν το υφαλοπρανές επεκτείνεται πέρα των 200ν.μ. από τις γραμμές βάσεως, το εξωτερικό όριο της υφαλοκρηπίδας θα καθορίζεται, είτε μέχρι τα 350ν.μ., είτε στα 100ν.μ. πέρα της ισοβαθούς των 2500 μέτρων, είτε στα 60ν.μ. από τη βάση του ηπειρωτικού ανυψώματος (δηλαδή του ανυψώματος που σχηματίζεται από κατακρημνίσεις στη βάση του υφαλοπρανούς)»⁹⁴.

Αυτός ο ορισμός ικανοποίησε τα πολιτικά συμφέροντα των εκάστοτε αδικημένων κρατών όσο αφορά το γεωλογικό ορισμό της υφαλοκρηπίδας. Σχετικά με τα κυριαρχικά δικαιώματα που έχει το παράκτιο κράτος στην υφαλοκρηπίδα, τα οποία υπάρχουν ipso

⁹¹ Ρούκουνας, Εμμανουήλ, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, σ.296.

⁹² Στο ίδιο, σ.297.

⁹³ Σύμβαση για το δίκαιο της θάλασσας (United Nations Conference on the Law of the sea (UNCLOS)) που υιοθετήθηκε στο Montego Bay στις 10 Δεκεμβρίου του 1982.

⁹⁴ Ρούκουνας, Εμμανουήλ, ό.π., σ.300.

facto και ab initio, πρέπει να αναφερθεί ότι είναι λειτουργικά, για συγκεκριμένους σκοπούς (έρευνα και εκμετάλλευση φυσικών πόρων) και βρίσκονται σε αντιδιαστολή με την πλήρη έννοια της κυριαρχίας, η οποία υπάρχει στην αιγιαλίτιδα ζώνη⁹⁵. Επιπλέον και σύμφωνα με το άρθρο 77 της Σύμβασης ΔΘ του 1982⁹⁶ τα κυριαρχικά δικαιώματα είναι αποκλειστικά, υπό την έννοια ότι αν το παράκτιο κράτος δεν εξερευνά την υφαλοκρηπίδα ή δεν εκμεταλλεύεται τους φυσικούς πόρους της, κανείς δεν μπορεί να αναλάβει αυτές τις δραστηριότητες χωρίς τη ρητή συναίνεση του παράκτιου κράτους. Και τέλος σύμφωνα με το ίδιο άρθρο τα κυριαρχικά δικαιώματα του παράκτιου κράτους στην υφαλοκρηπίδα δεν προϋποθέτουν την ύπαρξη οποιασδήποτε συστατικής πράξης ή ρητής διακήρυξης.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι κάθε παράκτιο κράτος έχει υφαλοκρηπίδα στην οποία ασκεί κυριαρχικά δικαιώματα, ενώ δεν απαιτείται οριοθέτηση αυτής πλην της περιπτώσεως υπάρξεως γειτονικών κρατών των οποίων οι ζώνες της υφαλοκρηπίδας επικαλύπτονται. Στην περίπτωση της Ελλάδας με την Τουρκία αυτό συμβαίνει μόνο μεταξύ των νησιών του ανατολικού Αιγαίου και των τουρκικών παραλίων και όχι στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, όπου η υφαλοκρηπίδα της Ελλάδας τέμνεται με την υφαλοκρηπίδα της Κύπρου, κατά αντίθεση των όσων υποστηρίζει η Τουρκία, μη αναγνωρίζοντας τη θαλάσσια ζώνη της υφαλοκρηπίδας στο νησιωτικό σύμπλεγμα της Μεγίστης, της Ρόδου, της Καρπάθου, της Κάσου και της Κρήτης.

2.4.3.1 Πόντιση Υποβρυχίων Αγωγών στην Υφαλοκρηπίδα

Στην παρούσα παράγραφο και σε συνέχεια της προηγούμενης παραγράφου, θα αναφερθεί το καθεστώς πόντισης υποβρυχίων αγωγών φυσικού αερίου στην υφαλοκρηπίδα των εμπλεκόμενων κρατών σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, στοιχείο απαραίτητο για την περιπτωσιολογική μελέτη του επόμενου κεφαλαίου. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι στην περιοχή της Μεσογείου δεν υπάρχει ανοικτή θάλασσα ή διεθνής βυθός όπως ορίζεται στη Σύμβαση ΔΘ 1982⁹⁷, αφού οι υφαλοκρηπίδες των παράκτιων κρατών τέμνονται, συνεπώς δεν ισχύει το καθεστώς της ελευθερίας τοποθέτησης υποβρυχίων αγωγών και καλωδίων όπως αναφέρεται στη σύμβαση των Παρισίων της 14ης Μαρτίου του 1884 (που έχει κυρωθεί από την Ελλάδα με νόμο του 1885)⁹⁸. Ενώ δεν θα γίνει καμία αναφορά στην Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ), αφού

---

⁹⁵ Στο ίδιο, σ.302-303.

⁹⁶ Σύμβαση για το δίκαιο της θάλασσας (United Nations Conference on the Law of the sea (UNCLOS)) που υιοθετήθηκε στο Montego Bay στις 10 Δεκεμβρίου του 1982.

⁹⁷ Ρούκουνας Εμμανουήλ, ό.π, σ.274,320.

⁹⁸ Στο ίδιο, σ.279.

επικαλύπτονται σαν ζώνες με την υφαλοκρηπίδα και δεν προσδίδει καμία διαφοροποίηση στα αποτελέσματα της παρούσας εργασίας.

Στη Σύμβαση ΔΘ 1982 και συγκεκριμένα στο άρθρο 79 αναφέρονται τα ακόλουθα⁹⁹:

1. «Όλα τα κράτη δικαιούνται να ποντίζουν υποβρύχια καλώδια και αγωγούς επί της υφαλοκρηπίδας, σύμφωνα με τις διατάξεις του παρόντος άρθρου».

2. «Επιφυλασσόμενου του δικαιώματος του να λαμβάνει εύλογα μέτρα για την εξερεύνηση της υφαλοκρηπίδας, την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και την πρόληψη, μείωση και έλεγχο της ρύπανσης από τους αγωγούς, το παράκτιο κράτος δεν μπορεί να παρεμποδίζει την πόντιση ή τη συντήρηση αυτών των καλωδίων και αγωγών».

3. «Η χάραξη της πορείας του αγωγού υπόκειται στη συναίνεση του παράκτιου κράτους».

4. «Τίποτα σε αυτή την παράγραφο δεν θίγει το δικαίωμα του παράκτιου κράτους να θέτει όρους για την πόντιση καλωδίων και αγωγών που διέρχονται από το έδαφος ή την αιγιαλίτιδα ζώνη του ή τη δικαιοδοσία του επί των καλωδίων και αγωγών που κατασκευάζονται ή χρησιμοποιούνται σε σχέση με την εξερεύνηση της υφαλοκρηπίδας ή την εκμετάλλευση των φυσικών της πόρων ή τη λειτουργία τεχνητών νήσων, εγκαταστάσεων και κατασκευών υπό τη δικαιοδοσία του».

5. «Όταν ποντίζουν υποθαλάσσια καλώδια και αγωγούς, τα κράτη οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τα ήδη τοποθετημένα καλώδια και αγωγούς. Ειδικότερα, οι δυνατότητες επισκευής των υφισταμένων καλωδίων και αγωγών δεν πρέπει να θίγονται».

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω η ελευθερία πόντισης αγωγών φυσικού αερίου επί της υφαλοκρηπίδας είναι δεδομένη, εφόσον όμως δεν θίγονται τα κυριαρχικά δικαιώματα του παρακτίου κράτους από του οποίου την υφαλοκρηπίδα θα διέλθει ο αγωγός και εφόσον ακολουθηθούν οι εκάστοτε όροι που τυχόν θα θέσει, όπως είναι η συγκεκριμένη διαδρομή ή/και η παρουσία παρατηρητή επί του πλοίου ποντίσεως¹⁰⁰.

Ανακεφαλαιώνοντας, στο δεύτερο κεφάλαιο επιλέχθηκε η θεωρία του δομικού ρεαλισμού, όπως αυτή αποτυπώνεται μέσα από τις έννοιες ισχύς, δίλημμα ασφάλειας,

---

⁹⁹ UNCLOS 1982

¹⁰⁰ Στρατή, Αναστασία, *Η ΑΟΖ και η Συνεισφορά της σε μία Νέα Ενεργειακή Πολιτική*, στο Φαραντούρης Νικόλαος, *Ενέργεια: Ναυτιλία και Θαλάσσιες Μεταφορές*, ό.π., σ.321.

εθνικό συμφέρον, επιβίωση, για να εξετασθεί στη συνέχεια η περίπτωση του αγωγού φυσικού αερίου East Med. Αναλύοντας τους συντελεστές ισχύος των κρατών, ξεχώρισαν οι πλέον κατάλληλοι για να χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια της εργασίας, οι οποίοι είναι η γεωγραφία, η οικονομία και η διπλωματία. Ταυτόχρονα αναλύθηκαν οι έννοιες της ενεργειακής ασφάλειας, του φυσικού αερίου, του υγροποιημένου φυσικού αερίου (ΥΦΑ) και της υφαλοκρηπίδας, οι οποίες θα βοηθήσουν τον αναγνώστη να αντιληφθεί την πολυπλοκότητα του εγχειρήματος της κατασκευής ενός αγωγού φυσικού αερίου, το ρίσκο της επένδυσης, αλλά και να κατανοήσει τις νομικές δυσχέρειες που θα προκύψουν στην κατασκευή του αγωγού, εξαιτίας της αμφισβήτησης από την Τουρκία του δικαιώματος στην υφαλοκρηπίδα των νήσων του Συμπλέγματος της Μεγίστης, της Ρόδου, της Κάσου, της Καρπάθου και της Κρήτης.

3. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ EAST MED

Μία Θεωρία απαντάει στο ερώτημα "τι είναι αυτό που θα αντιδράσει ένα κράτος", όχι στο "πώς θα αντιδράσει"¹⁰¹.

Raison d' etat (λογική του κράτους), δίκαιο και ηθική υποτάσσονται στο συμφέρον¹⁰².

Σε αυτό το κεφάλαιο θα γίνει εφαρμογή της θεωρίας του δομικού ρεαλισμού στο παράδειγμα του αγωγού East Med, ο οποίος σύμφωνα με το σχεδιασμό του πρόκειται να μεταφέρει το πρόσφατα ανακαλυφθέν φυσικό αέριο από την περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου (λεκάνη της Λεβαντίνης) στην Ευρώπη, μέσω Κύπρου και Ελλάδας. Τα δύο παραπάνω δίστιχα έχουν ως στόχο να τονίσουν ότι αυτή η μελέτη με τα επιμέρους ερωτήματα που θα θέσει, προσπαθεί να διαγνώσει και να τεκμηριώσει τα αίτια αντίδρασης της Τουρκίας στον υφιστάμενο σχεδιασμό του αγωγού, τη λογική με την οποία θα το κάνει, αλλά όχι τον τρόπο που θα αντιδράσει.

Τα ερωτήματα που θα τεθούν στις επόμενες παραγράφους και τα οποία θα οδηγήσουν στην ανακάλυψη των αιτιών αντίδρασης της Τουρκίας στο σχεδιασμό του East Med είναι τα εξής:

1. Ο αγωγός East Med θα αυξήσει την ισχύ της Ελλάδας;
2. Η αύξηση της ισχύος της Ελλάδας προκαλεί δίλημμα ασφαλείας στην Τουρκία;
3. Το δίλημμα ασφαλείας της Τουρκίας τροφοδοτεί συγκρουσιακές και παρεμποδιστικές πολιτικές προς την Ελλάδα και τον East Med;

Πριν απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα θα γίνει γεωγραφική αποτύπωση των ευρημάτων της νοτιοανατολικής Μεσογείου σε φυσικό αέριο και το μέγεθος τους, θα επισημανθεί η σημασία τους για την ενεργειακή ασφάλεια της Ευρώπης, η οποία στην παρούσα περιπτωσιολογική μελέτη θα εξετασθεί σαν μεταβλητή συνθήκης με την έννοια ενός διεθνή θεσμού που επηρεάζεται από τα συμφέροντα των επιμέρους μελών του και θα εξετασθεί ο σχεδιασμός του αγωγού East Med από γεωγραφική σκοπιά.

---

¹⁰¹ Waltz, Kenneth, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, ό.π.,σ.261.

¹⁰² Στο ίδιο, σ.250.

3.1 Κοιτάσματα Νοτιοανατολικής Μεσογείου

Σύμφωνα με την εκτίμηση του USGS (United State Geological Survey) το 2010, τα ανακτήσιμα αποθέματα φυσικού αερίου στη λεκάνη της Λεβαντίνης (βλ. εικόνα 5) ανέρχονται στα 3450 bcm (billion cubic meters)¹⁰³. Για την ώρα αυτά εντοπίζονται στην υφαλοκρηπίδα της Κύπρου και του Ισραήλ, όπως αυτή καθορίστηκε μετά από διμερή συμφωνία το 2010¹⁰⁴, καθώς και της Αιγύπτου. Στην υφαλοκρηπίδα του Ισραήλ έχουν ανακαλυφθεί διάφορα κοιτάσματα, όμως η τρέχουσα ετήσια παραγωγή του Ισραήλ σε φυσικό αέριο προέρχεται κυρίως από το Tamar (1999) με παραγωγή 7,7bcm/y (billion cubic meters per year), αφού η ετήσια παραγωγή από το Mari-B (2000) έχει πέσει σε λιγότερο από 1bcm/y¹⁰⁵. Το νεότερο κοιτάσμα του Leviathan με απόθεμα περί τα 0,5 tcm (trillion cubic meters)¹⁰⁶ και περισσότερο από τα διπλάσια αποθέματα από το Tamar, για να αναπτυχθεί πλήρως και να ξεκινήσει η εξαγωγή του αερίου, απαιτεί πρώτα την εύρεση αγοραστών και τη δημιουργία δικτύου εξαγωγών¹⁰⁷. Από την άλλη στην υφαλοκρηπίδα της Κύπρου έχει ανακαλυφθεί το κοιτάσμα Aphrodite (στο οικόπεδο 12) με εκτιμώμενο απόθεμα 0,2 tcm¹⁰⁸. Ενώ το 2015 ανακαλύφθηκε δυτικά της λεκάνης της Λεβαντίνης και μέσα στην υφαλοκρηπίδα της Αιγύπτου το κοιτάσμα Zohr, με εκτιμώμενο απόθεμα φυσικού αερίου 0,85 tcm, το οποίο είναι και το μεγαλύτερο της νοτιοανατολικής Μεσογείου¹⁰⁹.

Όπως γίνεται αντιληπτό οι ανακαλύψεις κοιτασμάτων φυσικού αερίου στη νοτιοανατολική Μεσόγειο (βλ. εικόνα 6) είναι συνεχείς και οι προβλέψεις δείχνουν ότι θα αυξηθούν στο μέλλον, συνεπώς είναι μεγάλη ευκαιρία για την Ελλάδα να αναδειχθεί στο διαμετακομιστικό κόμβο των εν λόγω αποθεμάτων προς την Ευρώπη που «διψάει» για φυσικό αέριο.

3.1.1 Ευκαιρία ή Απειλή για την Ευρώπη

Η Ευρώπη «διψάει» για ενέργεια και όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 2 η παγκόσμια ζήτηση για τις πρωτογενείς πηγές ενέργειας θα αυξηθεί κατά 60% μέχρι το

¹⁰³ USGS, *Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean*, March 2010, σ.1.

¹⁰⁴ IENE Research Note No. 3, Costis, Stambolis & Nicholas, Sofianos, *The role of Greece as a supply route to Europe in view of the latest gas discoveries in the east Mediterranean*, Athens, 2012, σ.28.

¹⁰⁵ IEA, *Gas Medium-Term Market Report 2015*, France, 2015, σ.75-76.

¹⁰⁶ IENE Research Note No. 3, Costis Stambolis & Nicholas Sofianos, ό.π., σ.28.

¹⁰⁷ IEA, *Gas Medium-Term Market Report 2015*, ό.π., σ.76.

¹⁰⁸ IENE Research Note No. 3, Costis Stambolis & Nicholas Sofianos, ό.π., σ.28.

¹⁰⁹ https://www.eni.com/en_IT/media/2015/08/eni-discovers-a-supergiant-gas-field-in-the-egyptian-offshore-the-largest-ever-found-in-the-mediterranean-sea

2040, με το φυσικό αέριο να ξεπερνάει σε ζήτηση το πετρέλαιο, με ποσοστό 27%, έναντι 24,3%. Η Ευρώπη είναι ενεργειακά εξαρτημένη σε ποσοστό 53,5% (στοιχεία 2014), ενώ το ποσοστό εξάρτησης στο φυσικό αέριο φτάνει το 67,4%¹¹⁰ (βλ. πίνακα 3 και 4) και εάν συνυπολογιστεί η παραπάνω πρόβλεψη για ανάδειξη του φυσικού αερίου σε κύριο καύσιμο, τότε το πρόβλημα αναμένεται να γίνει ακόμα μεγαλύτερο στο μέλλον. Ειδικότερα για το φυσικό αέριο οι κύριες πηγές τροφοδότησης της Ευρώπης είναι η Ρωσία, η Νορβηγία και η Αλγερία (βλ. σχεδιάγραμμα 5 και εικόνα 8).

Το μεγαλύτερο ποσοστό των ανωτέρω εισαγωγών φυσικού αερίου γίνεται μέσω αγωγών, συνεπώς οποιαδήποτε διαταραχή στη ροή του αερίου μπορεί να δημιουργήσει ιδιαίτερα μεγάλο πρόβλημα και θα είχε τεράστιες συνέπειες στην οικονομία όλης της Ευρώπης των 28, αναδεικνύοντας ακόμα και ζήτημα επιβίωσης, αν αυτό γινόταν για μεγάλη χρονική περίοδο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου προβλήματος, αποτελεί η Ρώσο - Ουκρανική κρίση και οι συνέπειες που προκλήθηκαν στην τροφοδοσία της Ευρώπης με φυσικό αέριο το 2006 και το 2009, δεδομένου ότι η Ουκρανία, μαζί με τη Ρουμανία αποτελούν τον κύριο διαμετακομιστικό κόμβο του φυσικού αερίου της Ρωσίας προς την Ευρώπη. Στις συγκεκριμένες κρίσεις η Ρωσία ανέδειξε την ενέργεια σε συντελεστή ισχύος και την ενεργειακή ασφάλεια της Ουκρανίας και της Ευρώπης γενικότερα, σε διπλωματικό «όπλο» για να καταφέρει τους στόχους της. Συγκεκριμένα η εκλογή του Βίκτορ Γιουσένκο στην προεδρία της Ουκρανίας το 2005 ήταν καθοριστική για τις μετέπειτα εξελίξεις, αφού με την «πορτοκαλή επανάσταση» και την προώθηση πολιτικών μεταρρυθμίσεων προσπάθησε να ακολουθήσει νέα δυτική πορεία, επιδιώκοντας ένταξη της στην ΕΕ και στο NATO. Ταυτόχρονα επιδίωξε την επαναδιαπραγμάτευση των όρων προμήθειας του φυσικού αερίου από τη Ρωσία¹¹¹. Συνεπώς η Ουκρανία κάνοντας χρήση του συντελεστή ισχύος «ενέργεια» και «ενεργειακή ασφάλεια» προσπάθησε να θέσει νέους πιο φιλόδοξους πολιτικούς στόχους, αυτό όμως είχε σαν αποτέλεσμα την αντίδραση της Ρωσίας με το ίδιο «όπλο», την ενεργειακή ασφάλεια.

Την 1η Ιανουαρίου 2006 η Ρωσία διέκοψε τη τροφοδότηση της Ουκρανίας με φυσικό αέριο και μετά από τρεις μέρες, την 3η Ιανουαρίου και πριν την υπογραφή μίας νέας συμφωνίας με την Ουκρανία, με σαφώς χειρότερους όρους για την Ουκρανία, επανεκκίνησε την τροφοδοσία. Αυτό δεν ήταν το τέλος, αφού τον Ιανουάριο του 2009 και μετά από αλλεπάλληλες διαφωνίες της Ουκρανίας για την τιμή αγοράς του φυσικού

---

¹¹⁰ European Commission, EU Energy in Figures, *Statistical Pocketbook 2016*, Belgium, 2016, σ.24.

¹¹¹ Pascual, Carlos. II. Elkind, Jonathan, *Energy security : economics, politics, strategies, and implications*, R. R. Donnelley Harrisonburg, Virginia, 2010, σ.133-134.

αερίου από τη Ρωσία, η δεύτερη διέκοψε για δεύτερη φορά τη ροή του φυσικού αερίου, αυτή τη φορά για σχεδόν τρεις εβδομάδες, δημιουργώντας τεράστια προβλήματα στην ενεργειακή τροφοδοσία της Ευρώπης¹¹² (βλ. εικόνα 7).

Η περίπτωση της Ουκρανίας επιβεβαιώνει τα λόγια του Waltz:

«Τα αδύναμα κράτη κινούνται σε στενά περιθώρια. Άκαρπες πράξεις, λανθασμένες πολιτικές και κινήσεις την ακατάλληλη στιγμή μπορεί να έχουν μοιραία αποτελέσματα. Αντίστροφα, τα ισχυρά κράτη μπορούν να είναι απρόσεκτα· έχουν την πολυτέλεια να μην μαθαίνουν· μπορούν να κάνουν τα ίδια ανόητα πράγματα ξανά και ξανά. Πιο λογικά, μπορούν να αντιδράσουν αργά και να περιμένουν να δουν εάν οι φαινομενικά απειλητικές πράξεις των άλλων είναι όντως τέτοιες» «...Μπορούν να περιμένουν, μέχρι να ξεκαθαρίσει η αβεβαιότητα των γεγονότων, χωρίς να φοβούνται ότι η κατάλληλη στιγμή για αποτελεσματική δράση θα παρέλθει ανεκμετάλλευτη»¹¹³.

Γίνεται αντιληπτό ότι η Ρωσία είχε την πολυτέλεια χρόνου να διαγνώσει τις προθέσεις της Ουκρανίας, να τις αναλύσει και να αντιδράσει σε αυτές την κατάλληλη στιγμή, μεταβάλλοντας το ισοζύγιο ισχύος στην περιοχή προς όφελος της, μέσα και από την προσάρτηση της Κριμαίας.

Η Ρώσο-Ουκρανική κρίση ανέδειξε τα προβλήματα που μπορούν να προκύψουν στην ενεργειακή ασφάλεια της Ευρώπης, μέσα από την κακή επιλογή ενός διαμετακομιστικού αγωγού φυσικού αερίου ή ενός «κακού» πωλητή. Έτσι η Ευρωπαϊκή Ένωση επανακαθόρισε τους στόχους της ενεργειακής της πολιτικής, έχοντας σαν βάση το άρθρο 194 της ΣΛΕΕ (Συνθήκη Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης) με το οποίο αναβαθμιζόταν *express verbis* η ενέργεια σε πολιτική της Ένωσης και έθετε τους ακόλουθους στόχους¹¹⁴:

1. Διασφάλιση της λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς.
2. Διασφάλιση του ενεργειακού εφοδιασμού.
3. Προώθηση της ενεργειακής αποδοτικότητας και της εξοικονόμησης ενέργειας και την ανάπτυξη νέων και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.
4. Προώθηση της διασύνδεσης των ενεργειακών δικτύων.

---

¹¹² Στο ίδιο, σ.135.

¹¹³ Waltz, Kenneth, ό.π., σ.404.

¹¹⁴ Φαραντούρης, Νικόλαος, Ενέργεια: Δίκαιο, Οικονομία και Πολιτική, Από το Παρίσι στη Λισσαβόνα μέσω Ρώμης: Η Εξέλιξη της Αρμοδιότητας της ΕΚ/ΕΕ στον Τομέα της Ενέργειας, ό.π., σ. 9-15.

Ένας διαμετακομιστικός αγωγός φυσικού αερίου, όπως ο East Med αποτελεί πηγή ισχύος, τόσο οικονομικής, όσο διπλωματικής, για το κράτος από το οποίο διέρχεται, αλλά ταυτόχρονα μπορεί να αποτελέσει και πηγή ανταγωνισμού, αφού μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν πολιτικό εργαλείο εξαναγκασμού¹¹⁵. Επομένως οι στόχοι της ΕΕ σε συνδυασμό με τα στοιχεία της ενεργειακής ασφάλειας (διασφάλιση, αξιοπιστία, οικονομική προσιτότητα και περιβαλλοντική βιωσιμότητα), αναδεικνύουν τη σημασία του ορθού σχεδιασμού και επιλογής που απαιτείται για τη μεταφορά των πλούσιων κοιτασμάτων φυσικού αερίου της νοτιοανατολικής Μεσογείου στην Ευρώπη, λαμβάνοντας υπόψη ότι η επιλογή ενός διαμετακομιστικού κόμβου (όπως ο East Med) και κατ' επέκταση μίας χώρας για τη διέλευση ενός αγωγού (Κύπρος, Ελλάδα), μπορεί να οδηγήσει σε μελλοντικά προβλήματα, που είτε θα προέρχονται από διενέξεις μεταξύ γειτονικών κρατών (Ελλάδα - Τουρκία), είτε από εσωτερική αστάθεια¹¹⁶.

3.2 Αγωγός EAST MED

Η ενεργειακή κρίση του 2009 στην Ευρώπη, ανέδειξε τη σημασία της ενεργειακής ασφάλειας, η οποία αποτυπώθηκε στην ενεργειακή πολιτική της ΕΕ και συνοψίζεται στη διαφοροποίηση των πηγών και των οδύσεων, δίνοντας ταυτόχρονα ιδιαίτερη σημασία στα επιμέρους στοιχεία της ενεργειακής ασφάλειας, διασφάλιση και αξιοπιστία. Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής ο αγωγός East Med εντάχθηκε στα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος της Ένωσης (Projects of Common Interest)¹¹⁷ στο πλαίσιο ανάπτυξης του νότιου διαδρόμου (Southern Gas Corridor), όπως αυτός προβλέφθηκε στον Κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 347/2013 (βλ. εικόνα 9)¹¹⁸.

Ο αγωγός East Med (βλ. εικόνα 10) σύμφωνα με το σχεδιασμό του θα μεταφέρει το φυσικό αέριο από τα κοιτάσματα της Λεβαντίνης στην Ευρώπη μέσω υποθαλάσσιου αγωγού, διερχόμενος αρχικά από την Κύπρο και εν συνεχεία από την Ελλάδα. Ο αγωγός θα έχει μήκος 1900km και ικανότητα μεταφοράς 16bcm/y (billion cubic meters per year), με τα 1300km να είναι υποθαλάσσια (διάμετρος αγωγού 24 με 32 inches), ειδικότερα 200km από τη νοτιοανατολική Μεσόγειο στην Κύπρο, 700km από την Κύπρο στην Κρήτη και 600km από την Κρήτη στην Πελοπόννησο. Τέλος 600km

---

¹¹⁵ Φίλης, Κωνσταντίνος, ό.π., σ.438.

¹¹⁶ Stevens, Paul, *Transit Troubles, Pipelines as a Source of Conflict*, Latimer Trend and Co Ltd, Great Britain, 2009, σ.11.

¹¹⁷ Commission Delegated Regulation (EU) 2016/89, 18 November 2015.

¹¹⁸ Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 347/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, 17 Απριλίου 2013.

επίγειου αγωγού από την Πελοπόννησο στη Δυτική Ελλάδα (διάμετρος αγωγού 42 inches)¹¹⁹.

Με βάση την προμελέτη εφικτότητας από την κοινοπραξία INTECSEA – C&M Engineering, το σχέδιο του αγωγού είναι απολύτως εφικτό και αποτελεί μία οικονομικά βιώσιμη επιλογή εξαγωγής του φυσικού αερίου, ενώ στην παρούσα φάση βρίσκεται σε εξέλιξη η τελική μελέτη του σχεδίου από την Noble Energy International Ltd¹²⁰. Η οικονομική βιωσιμότητα του αγωγού προκύπτει και από τη δασμολογική σύγκριση (η σύγκριση αφορά αγωγό χωρητικότητας 8 bcm/a, 1.150 χλμ μήκος και σταθμό ΥΦΑ ίδιας χωρητικότητας) του East Med με τις εναλλακτικές της δημιουργίας ενός σταθμού ΥΦΑ στην Κύπρο ή ενός πλωτού σταθμού ΥΦΑ (βλ. σχεδιάγραμμα 6). Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση μεταφοράς του αερίου απευθείας στην Ιταλία (βλ. σχεδιάγραμμα 7)¹²¹. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι πρέπει να αποκλειστεί η δημιουργία ενός σταθμού ΥΦΑ, είτε ως εναλλακτικού, είτε ως ταυτόχρονου σχεδίου, όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

Βαρύνουσα σημασία στην παρούσα περιπτώσιολογική μελέτη έχει το υποθαλάσσιο κομμάτι του αγωγού από την Κύπρο προς την Κρήτη, γιατί διέρχεται από την υφαλοκρηπίδα της Κύπρου και της Ελλάδας και όπως θα αναλυθεί παρακάτω από το κομμάτι εκείνο της υφαλοκρηπίδας που αμφισβητείται από την Τουρκία. Αν και δεν έχει οριστικοποιηθεί η διαδρομή που θα ακολουθήσει ο αγωγός, τα αποτελέσματα της παρούσας εργασίας δεν γίνεται να αλλάξουν, αφού σύμφωνα με την τουρκική άποψη η υφαλοκρηπίδα της Ελλάδας δεν εφάπτεται με εκείνη της Κύπρου.

3.3 Ελλάδα και East Med

Θα αυξηθεί η ισχύς της Ελλάδας από την κατασκευή του East Med; Αυτό είναι το πρώτο ερώτημα της παρούσας μελέτης και το οποίο θα απαντηθεί στην παρούσα παράγραφο με βάση τη θεωρία του δομικού ρεαλισμού, συγκεκριμένα θα εξεταστεί η αύξηση των επιμέρους συντελεστών ισχύος της Ελλάδας, γεωγραφία, οικονομία και διπλωματία λόγω της κατασκευής του East Med.

Η γεωγραφία σαν παράγοντας ισχύος, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 2, συνίσταται από τέσσερις παράγοντες: τη μορφολογία, τη γεινίαση, την έκταση και το κλίμα. Η κατασκευή του East Med θα συνδεθεί με τον παράγοντα της εκτάσεως, διότι

¹¹⁹ <http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed>

¹²⁰ IGI POSEIDON, Press Release, 9 Ιουνίου 2016.

¹²¹ ΔΕΠΑ. Sachinis, Harry. Assessment of Pipeline Options into Greece from the Eastern Mediterranean, Athens, 2012 (PPT) και IENE Research Note No. 3, Costis, Stambolis & Nicholas, Sofianos, ό.π., σ.53-54.

αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση ενός υποθαλάσσιου αγωγού που διέρχεται από την υφαλοκρηπίδα δύο κρατών (Ελλάδα και Κύπρος) και η οποία διεκδικείται και αμφισβητείται από μία τρίτη χώρα (Τουρκία). Επομένως εάν κατασκευαστεί ο αγωγός με τον παρόντα σχεδιασμό του και χωρίς να εμπλακεί η γείτονα χώρα, θα αποτελέσει αδιαμφισβήτητο κέρδος για την Ελλάδα, αφού θα αρθούν όλες οι τουρκικές επιχειρηματολογίες και θα δημιουργηθεί τετελεσμένο υπέρ της χώρας μας, τόσο στο κυριαρχικό καθεστώς του συμπλέγματος της Μεγίστης, όσο και στην αναγνώριση από τη γείτονα της ύπαρξης του συνόλου των θαλασσίων ζωνών στα νησιά του νοτιοανατολικού Αιγαίου. Αν και το παράκτιο κράτος ασκεί κυριαρχικά δικαιώματα επί της υφαλοκρηπίδας του και όχι κυριαρχία με την πλήρη έννοια, θα μπορούσε να υποστηριχθεί στην παρούσα περίπτωση ότι η αναγνώριση κυριαρχικών δικαιωμάτων στην υφαλοκρηπίδα των νήσων του συμπλέγματος της Μεγίστης, συνεπάγεται και οριστική αναγνώριση της εδαφικής κυριαρχίας της Ελλάδας επί αυτών. Ταυτόχρονα θα ανοίξει το δρόμο για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας με την Αίγυπτο, καθώς και την οριοθέτηση της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης ταυτίζοντας την με τα όρια της υφαλοκρηπίδας.

Η ενέργεια αποτελεί την κινητήριο δύναμη της κοινωνικής και οικονομικής προόδου¹²², συνεπώς η ενεργειακή ασφάλεια που προκύπτει από την κατασκευή του αγωγού East Med, εξασφαλίζει τη μακροπρόθεσμη ευημερία του Ελληνικού λαού και την ανάπτυξη της εγχώριας βιομηχανίας, οι οποίες αμφότερες θα οδηγήσουν στην περαιτέρω ανάπτυξη της οικονομίας της χώρας. Η ενεργειακή ένταση είναι ο δείκτης που εκφράζει τη σχέση μεταξύ της ακαθάριστης ενεργειακής κατανάλωσης και του ΑΕΠ, δείχνοντας πόση ενέργεια απαιτείται για την παραγωγή μίας μονάδας του ΑΕΠ¹²³. Η τιμή του εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως η ενεργειακή αποδοτικότητα, ο τρόπος ζωής και οι κλιματικές συνθήκες. Στην περίπτωση της Ελλάδας η ενεργειακή ένταση για το 2014 ήταν 132,1 kgoe (kilogram of oil equivalent) και υψηλότερη από τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο που ήταν 121,7 kgoe (βλ. σχεδιάγραμμα 8)¹²⁴. Αυτό δείχνει ότι η ελληνική οικονομία στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό στην ενέργεια. Η βιομηχανία αποτελεί κινητήριο μοχλό της Ελληνικής οικονομίας και παρόλο τη μείωση της, παραμένει ο δεύτερος μεγαλύτερος παράγοντας συνεισφοράς στο ΑΕΠ και ο τρίτος μεγαλύτερος εργοδότης¹²⁵, ενώ το 2014 ήταν ο δεύτερος μεγαλύτερος

---

¹²² Φίλης Κωνσταντίνος, ό.π., σ.437.

¹²³ Υπουργείο Ανάπτυξης, Το Ελληνικό Ενεργειακό Σύστημα, Φεβρουάριος, 2009, σ. 47.

¹²⁴ <http://ec.europa.eu/eurostat>

¹²⁵ Δαγούμας, Αθανάσιος, Γκούμας, Γεώργιος, *Η επίδραση του ενεργειακού κόστους στην Ευρωπαϊκή ανταγωνιστικότητα: Η περίπτωση της Ελληνικής Βιομηχανίας*, Το Δίκτυο, Δεκέμβριος 2014, σ.10.

καταναλωτής φυσικού αερίου της χώρας, μετά την ηλεκτροπαραγωγή (βλ. σχεδιάγραμμα 9)¹²⁶.

Ταυτόχρονα η Ελλάδα είναι εξαρτημένη από το φυσικό αέριο σε ποσοστό 99,3% (βλ. πίνακα 5)¹²⁷ και κύριους προμηθευτές τη Ρωσία, τη Τουρκία και την Αλγερία (ΥΦΑ) (βλ. σχεδιάγραμμα 10)¹²⁸. Επομένως εάν στα ανωτέρω προστεθεί η πρόβλεψη που έγινε στο προηγούμενο κεφάλαιο για αύξηση της χρήσης του φυσικού αερίου στο μέλλον και η αδυναμία ευελιξίας σε περιπτώσεις διακοπής ροής από οποιονδήποτε από τους προαναφερόμενους προμηθευτές, τότε είναι σίγουρο ότι η κατασκευή του East Med θα αυξήσει το ΑΕΠ της Ελλάδας και σύμφωνα με τον Mearsheimer την ισχύ της.

Η διπλωματία είναι ο τρίτος και τελευταίος παράγοντας ισχύος που θα αυξηθεί από την κατασκευή του East Med¹²⁹, εφόσον χρησιμοποιηθεί ορθά. Η ενέργεια έχει σημαίνοντα ρόλο στη διπλωματία εκείνων των κρατών που είναι πλούσια σε φυσικούς πόρους αλλά και εκείνων που είναι ενεργειακά εξαρτημένα¹³⁰. Υπάρχουν παραδείγματα από την ιστορία που το επιβεβαιώνουν, όπως η επίθεση της Ιαπωνίας στο Περλ Χάρμπορ, ως αποτέλεσμα του περιορισμού των εξαγωγών πετρελαίου στην Ιαπωνία από τις ΗΠΑ, λόγω της εισβολής της πρώτης στην Κίνα, η ανατροπή του Ιρανού πρωθυπουργού από τις ΗΠΑ και τη Βρετανία το 1953 και η σχεδιαζόμενη εισβολή των ΗΠΑ στη Σαουδική Αραβία κατά τη διάρκεια του εμπόργκο πετρελαίου το 1973¹³¹. Το πιο πρόσφατο ιστορικό παράδειγμα είναι η προσπάθεια της Ουκρανίας τη δεκαετία του 2000, να εκμεταλλευτεί τη θέση της ως διαμετακομιστικός κόμβος φυσικού αερίου, διεκδικώντας νέα τιμολογιακή πολιτική από τη Ρωσία και νέα δυτική «κατεύθυνση» όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Το ίδιο έκανε όμως και η Ρωσία, η οποία αφουγκραζόμενη τις εξελίξεις και μη θέλοντας να ενταχθεί η Ουκρανία στην ΕΕ και στο NATO, χρησιμοποίησε σαν «όπλο» την ενεργειακή ασφάλεια της Ουκρανίας και της Ευρώπης, τόσο το 2006, όσο και το 2009.

Συνεπώς, η διπλωματία στην περίπτωση του East Med εάν χρησιμοποιηθεί ορθά, και χρησιμοποιώντας τους άλλους δύο παράγοντες ισχύος που θα αυξηθούν, γεωγραφία και οικονομία, θα καταφέρει αντίστοιχη αύξηση της διπλωματικής θέσεως της Ελλάδος, τόσο στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, λαμβάνοντας υπόψη τις προϋποτιθέμενες, για την κατασκευή του αγωγού, συνέργιες με το Ισραήλ, την Κύπρο,

---

¹²⁶ www.depa.gr

¹²⁷ European Commission, EU Energy in Figures, *Statistical Pocketbook 2016*, ό.π., σ.191.

¹²⁸ www.depa.gr

¹²⁹ Φίλης, Κωνσταντίνος, ό.π., σ.443.

¹³⁰ Στο ίδιο, σ.436.

¹³¹ Στο ίδιο, σ.436.

ίσως και την Αίγυπτο, όσο και στην Ευρώπη, δεδομένου ότι η ενεργειακή της ασφάλεια θα εξαρτάται, τουλάχιστον εμμέσως από την Ελλάδα.

3.4 Τουρκία - East Med - Δίλημμα Ασφαλείας - Εθνικό Συμφέρον

Η αύξηση της ισχύος της Ελλάδας προκαλεί δίλημμα ασφαλείας στην Τουρκία; Στην παρούσα παράγραφο θα γίνει κατανοητή η ενεργοποίηση του διλήμματος ασφαλείας από την πλευρά της Τουρκίας, λόγω της αύξησης ισχύος της Ελλάδας από την κατασκευή του αγωγού East Med, που εν συνεχεία θα οδηγήσει στο τρίτο και τελευταίο συμπέρασμα την παρούσα μελέτη, που είναι η προσπάθεια εξισορρόπησης της Ελλάδας από την Τουρκία. Για να απαντηθεί το τρέχον ερώτημα θα εξετασθεί πρώτα η υψηλή στρατηγική¹³² της Τουρκίας στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, δηλαδή θα εντοπισθούν οι πολιτικοί αντικειμενικοί σκοποί και τα μέσα για την επίτευξη αυτών των σκοπών.

Ο κύριος πολιτικός στόχος της Τουρκίας είναι να αναδειχθεί σε περιφερειακή δύναμη¹³³, ιδιαίτερα μετά την αναρρίχηση του κόμματος ΑΚΡ (κόμμα δικαιοσύνης και ανάπτυξης) στην κυβέρνηση της Τουρκίας στις εκλογές του 2002¹³⁴ και κύριους οραματιστές τους Νταβούτογλου, Γκιούλ και Ερντογάν¹³⁵. Για να το πετύχει αυτό η ισλαμική κυβέρνηση του ΑΚΡ θα πρέπει να αυξήσει την ισχύ της Τουρκίας¹³⁶, κινητοποιώντας τους απαραίτητους συντελεστές ισχύος. Το γιατί ο πολιτικός στόχος της Τουρκίας να αναδειχθεί σε περιφερειακή δύναμη, αποτελεί ταυτόχρονα εθνικό συμφέρον επιβίωσης το αναφέρει ο Νταβούτογλου, κάνοντας σαφή σύνδεση με την Οθωμανική αυτοκρατορία και τις επιπτώσεις που θα έχει στην ύπαρξη της εάν δεν επιτευχθεί:

«Η Τουρκία δεν είναι οποιοδήποτε εθνοκράτος που προέκυψε εξαιτίας συγκυριακών περιστάσεων. Αντιθέτως είναι έργο μίας ιστορικής κληρονομιάς, η οποία προέκυψε από

---

¹³² Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, Ποιότητα, Αθήνα, 2008, σ.44.

¹³³ Ευαγόρου, Λ. Ευαγόρας, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις από το 1923 έως Σήμερα*, ό.π., σ.64.

¹³⁴ Καλεντερίδης, Σάββας, *Η Τουρκία σε Κρίσιμο Σταυροδρόμι, Από τον Κεμαλισμό στο Μετριοπαθές Ισλάμ στο Κουσκουβέλης, Ι. Ηλίας, Λίτσας, Ν. Σπυριδών, Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία*, Ποιότητα, Αθήνα, 2013, σ.176-181.

¹³⁵ Μάζης, Θ. Ιωάννης, *Νταβουτογλιανή Προσέγγιση και Γεωπολιτική ανάλυση στο Κουσκουβέλης, Ι. Ηλίας, Λίτσας, Ν. Σπυριδών, Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία*, Ποιότητα, Αθήνα, 2013, σ.54.

¹³⁶ Ραπτόπουλος, Νικόλαος, «Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία: Η Θέση του Ισλαμικού Κόσμου στη Στρατηγική της Ισλαμικής Κυβέρνησης ΑΚΡ» στο Κουσκουβέλης, Ι. Ηλίας, Λίτσας, Ν. Σπυριδών, *Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία*, Ποιότητα, Αθήνα, 2013, σ.132.

ένα ιδιαίτερα μακροχρόνιο αγώνα - διήρκησε αιώνες - με τον κυρίαρχο πολιτισμό, ο οποίος συνέστησε το διεθνές σύστημα»¹³⁷

και συνεχίζει τονίζοντας τη διαφοροποίηση και τη συγκρουσιακή διάθεση με το Βεσφαλιανό σύστημα του 1648, το οποίο θεμελίωσε την έννοια της κρατικής κυριαρχίας:

«Το ενδοευρωπαϊκό σύστημα που εγκαθιδρύθηκε από τη συνθήκη της Βεσφαλίας του 1648, η οποία αποτελεί τη βάση του σύγχρονου διεθνούς συστήματος, στηρίζεται σε διαφορετικά θεμέλια από εκείνα του πολυεθνικού Οθωμανικού κράτους, που είχε υπό τον έλεγχο του την Ανατολική Ευρώπη. Στη σχέση αυτών των δύο πολιτισμικών πεδίων το Οθωμανικό κράτος κατείχε μετωπική θέση»¹³⁸

ενώ σημειώνει τις επιπτώσεις στην ύπαρξη της Τουρκίας, εάν δεν ακολουθήσει την ιστορική της ευθύνη:

«Η επανασύσταση της συνείδησης της ταυτότητας, του χώρου και του χρόνου στο πλαίσιο της ιστορικής εμπειρίας και των σύγχρονων πραγματικοτήτων είναι ο αδιαπραγμάτευτος όρος ύπαρξης στην ιστορική πορεία και της συμβολής στην ιστορία της ανθρωπότητας»¹³⁹

ταυτόχρονα συνδέει το εθνικό συμφέρον επιβίωσης με τη στρατηγική και τις παραμέτρους ισχύος:

«...οι κοινωνίες που έχουν αποκραυγαλώσει μία καθιερωμένη στρατηγική νοοτροπία και μπορούν να την αναπαράγουν ανάλογα με τις μεταβαλλόμενες συνθήκες προσδίδοντας νέες μορφές αποκτούν την ικανότητα να ρίχνουν το βάρος τους και στις διεθνείς παραμέτρους ισχύος. Αντιθέτως, οι κοινωνίες που έχοντας υποστεί μία ριζική υποχώρηση στη στρατηγική νοοτροπία τους φθείρουν την εθνική τους συνείδηση και θέτουν σε κίνδυνο την εθνική τους ύπαρξη...»¹⁴⁰

τέλος καθορίζει τους πολιτικούς στόχους της Τουρκίας κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο και απαριθμεί τα μέσα για την επίτευξη αυτού του σκοπού:

---

¹³⁷ Νταβούτογλου, Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος, Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ.118.

¹³⁸ Στο ίδιο, σ.118.

¹³⁹ Στο ίδιο, σ.68.

¹⁴⁰ Στο ίδιο, σ.68.

«...η Τουρκία οφείλει να επαναπροσδιορίσει τη διεθνή θέση της και με αφετηρία αυτή να συντονίσει εκ νέου τις πολιτισμικές, γεωγραφικές, οικονομικές, πολιτικές και στρατηγικές παραμέτρους»¹⁴¹.

Ο Νταβούτογλου αν και επιδιώκει τη διαφοροποίηση από το βεσφαλιανό μοντέλο, υποστηρίζει τη ρεαλιστική σχολή σκέψης κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στη σημασία του ορισμού της ισχύος του Morgenthau¹⁴², το οποίο επιβεβαιώνει την ορθή επιλογή του ρεαλιστικού παραδείγματος για να εξεταστεί η περίπτωση της κατασκευής του East Med.

Στη συνέχεια της ανάλυσης θα εξεταστούν οι επιπτώσεις που θα έχει η κατασκευή του αγωγού East Med στο εθνικό συμφέρον επιβίωσης της Τουρκίας, να αναδειχθεί σε περιφερειακή δύναμη. Για να γίνει κατανοητό αυτό θα πρέπει να εντοπισθούν οι συντελεστές ισχύος της Τουρκίας που επηρεάζονται από την εν λόγω κατασκευή. Ο Νταβούτογλου στο Στρατηγικό Βάθος καθορίζει την εξίσωση ισχύος και τους επιμέρους συντελεστές ισχύος της Τουρκίας, διαχωρίζοντας τους στα σταθερά δεδομένα (ιστορία, γεωγραφία, πληθυσμό, πολιτισμό) και στα δυναμικά δεδομένα (οικονομική ικανότητα, τεχνολογική ικανότητα, στρατιωτική ικανότητα)¹⁴³. Αν και υπάρχει θεωρητικό κενό στον εν λόγω τύπο ισχύος, όπως υποστηρίζεται από τον Μάζη¹⁴⁴, αυτό δεν επηρεάζει την θεωρητική τεκμηρίωση του ζητήματος της παρούσας εργασίας, αφού θα εξεταστούν ξεχωριστά οι συντελεστές ισχύος και όχι με βάση τον ανωτέρω τύπο. Σύμφωνα με τον γράφοντα λοιπόν, από την κατασκευή του αγωγού θα επηρεαστούν οι συντελεστές ισχύος της Τουρκίας, γεωγραφία, οικονομία και διπλωματία.

Εδώ θα πρέπει να γίνει αναφορά στον όρο *βάθος* που χρησιμοποιεί ο Νταβούτογλου στο βιβλίο του και αποτελεί χρήσιμο στοιχείο στην παρούσα μελέτη. Ο εν λόγω όρος αναφέρεται στο γεωπολιτικό/στρατηγικό βάθος το οποίο δεν περιορίζεται από τις στατικές εικόνες, δηλαδή τα σύνορα, αλλά αφορά τις γεωπολιτικές ζώνες στις οποίες μπορεί να εφαρμοστεί ο τύπος της ισχύος που προτείνει¹⁴⁵. Σύμφωνα πάλι με τον Νταβούτογλου αυτές οι ζώνες, οι οποίες πρέπει να γίνουν η γεωπολιτική βάση της στρατηγικής εξωτερικής πολιτικής της Τουρκία δίχως να γίνει δέσμια του status quo σε αυτές, είναι¹⁴⁶:

1. Η εγγύς χερσαία περιοχή: Βαλκάνια - Μέση Ανατολή - Καύκασος.

---

¹⁴¹ Στο ίδιο, σ.130.

¹⁴² Στο ίδιο, σ.47.

¹⁴³ Στο ίδιο, σ.48.

¹⁴⁴ Μάζης, Ιωάννης, ό.π., σ.61-71.

¹⁴⁵ Νταβούτογλου, Αχμέτ, ό.π., σ.29,49,53.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ.83,193.

2. Η εγγύτερη θαλάσσια περιοχή: Εύξεινος Πόντος - Αδριατική - Ανατολική Μεσόγειος - Ερυθρά Θάλασσα - Περσικός Κόλπος - Κασπία Θάλασσα.

3. Η εγγύτερη προς την Τουρκία ηπειρωτική περιοχή: Ευρώπη - Βόρεια Αφρική - Νότια Ασία - Κεντρική και Ανατολική Ασία.

Στη συνέχεια θα γίνει αναλυτική εξέταση του επηρεασμού ενός εκάστου των συντελεστών ισχύος της Τουρκίας (γεωγραφία, οικονομία και διπλωματία), από την κατασκευή του East Med.

Ο συντελεστής γεωγραφία επηρεάζεται λόγω της αντίστοιχης αύξησης που προκύπτει στον ίδιο συντελεστή ισχύος της Ελλάδας και συγκεκριμένα εξαιτίας της δημιουργίας τετελεσμένου που θα δημιουργηθεί από την οριοθέτηση της Ελληνικής υφαλοκρηπίδας, ταυτόχρονα στο κυριαρχικό καθεστώς των νησιών του νοτιοανατολικού Αιγαίου, που αποτελεί ζώνη ενδιαφέροντος της Τουρκίας. Πιο συγκεκριμένα ο βαθμός επιρροής του εν λόγω αγωγού στο συντελεστή της γεωγραφίας γίνεται αντιληπτός από τα λόγια του Νταβούτογλου για το ζωτικό χώρο του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου:

«Οι πολιτικές της Τουρκίας για την Κύπρο και το Αιγαίο πρέπει να επανεξεταστούν ακόμη στο πλαίσιο της συγκυρίας του Ψυχρού πολέμου. Μία Τουρκία που έχει αποκλειστεί από το Αιγαίο και έχει περικυκλωθεί στα νότια από τη "Ρωμαϊκή Διοίκηση της νότιας Κύπρου" σημαίνει ότι τα περιθώρια της να κάνει ένα άνοιγμα στον κόσμο έχουν περιοριστεί»¹⁴⁷

και συνεχίζει για τα νησιά του νοτιοανατολικού Αιγαίου και την υφαλοκρηπίδα, τονίζοντας το κενό ασφάλειας¹⁴⁸ που αντιμετωπίζει η Τουρκία στην εν λόγω περιοχή εξαιτίας της κυριαρχίας της Ελλάδας:

«Το γεγονός ότι η συντριπτική πλειονότητα των νησιών του Αιγαίου βρίσκεται υπό ελληνική κυριαρχία αποτελεί το σημαντικότερο αδιέξοδο της πολιτικής της εγγύς θαλάσσιας περιοχής της Τουρκίας. Η βασική πηγή προβλήματος στο Αιγαίο είναι η αγεφύρωτη αντίφαση μεταξύ της γεωλογικής και γεωπολιτικής πραγματικότητας και του ισχύοντος καθεστώτος. Το γεγονός ότι τα νησιά του Αιγαίου είναι φυσική προέκταση της γεωλογικής δομής της χερσονήσου της Μικράς Ασίας και ότι ο πολιτικός διαχωρισμός που έχει προκύψει, σε αντίθεση με τις γεωπολιτικές αναγκαιότητες, με τις διεθνείς συνθήκες έχει προσκυρωθεί υπέρ της Ελλάδας παρέχουν το κατάλληλο έδαφος, για να

---

¹⁴⁷ Στο ίδιο, σ.267.

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σ.268.

αναφύονται διάφορα ζητήματα, όπως η υφαλοκρηπίδα, τα χωρικά ύδατα, ο εναέριος χώρος, η ζώνη FIR, τα πεδία διοίκησης και ελέγχου και ο εξοπλισμός των νησιών»¹⁴⁹.

Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι ο Νταβούτογλου για να υποστηρίξει τις διεκδικήσεις της Τουρκίας, τόσο επί της υφαλοκρηπίδας, όσο και επί των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, χρησιμοποιεί το γεωλογικό ορισμό της υφαλοκρηπίδας και αντίθετο με το νομικό ορισμό του διεθνούς δικαίου θαλάσσης¹⁵⁰, παραφράζοντας τον ακόμη περισσότερο θεωρώντας ότι το σύνολο των νήσων του ανατολικού Αιγαίου, συνεπώς και η υφαλοκρηπίδα αυτών είναι φυσική προέκταση της χερσονήσου της Μικράς Ασίας. Όσο αφορά την υφαλοκρηπίδα της νοτιοανατολικής Μεσογείου υπάρχουν δύο διαφορετικές οριοθετήσεις που υποστηρίζονται από την Τουρκία, η μία είναι του καθηγητή Sertac Baseren (βλ. εικόνα 11)¹⁵¹ που δεν λαμβάνει υπόψη την υφαλοκρηπίδα των νήσων Κάσου, Καρπάθου, Ρόδου και του νησιωτικού συμπλέγματος της Μεγίστης και η πιο πρόσφατη αυτή του αξιωματικού των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων (ΤΕΔ) και κάτοχο διδακτορικού Cihat Yayci (βλ. εικόνα 12)¹⁵², ο οποίος επιπλέον των ανωτέρω δεν λαμβάνει υπόψη την υφαλοκρηπίδα της νήσου Κρήτης, αλλά κάνει τους επιμέρους υπολογισμούς μόνο από τον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο. Οι εν λόγω μελέτες οριοθέτησης τις τουρκικής υφαλοκρηπίδας, που υποστηρίζουν ότι οι νήσοι του ανατολικού Αιγαίου δεν έχουν πλήρη κυριαρχικά δικαιώματα υφαλοκρηπίδας αλλά αποτελούν ξεχωριστές περιπτώσεις, αναγνωρίζονται και επίσημα από την τουρκική κυβέρνηση, καθώς σε παρουσίαση του 2012 από επιτελή του τουρκικού υπουργείου εξωτερικών προβλήθηκαν διαφάνειες της τουρκικής υφαλοκρηπίδας, υπολογιζόμενης με τον προαναφερθέντα τρόπο¹⁵³. Αυτό δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφισβήτησης ότι η κατασκευή του αγωγού East Med εφόσον ολοκληρωθεί χωρίς προβλήματα θα θέσει τέλος στις επιδιώξεις της Τουρκίας για την υφαλοκρηπίδα της νοτιοανατολικής Μεσογείου, αφού θα αναγνωριστεί υπέρ της Ελλάδας η ύπαρξη υφαλοκρηπίδας σύμφωνα με το νομικό ορισμό (βλ. εικόνα 13) αυτής στις νήσους του συμπλέγματος της Μεγίστης, της Ρόδου, της Καρπάθου, της Κάσου και της Κρήτης και ταυτόχρονα θα αρθούν οποιεσδήποτε εδαφικές επιδιώξεις της Τουρκίας επί των προαναφερομένων νήσων.

---

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σ.268.

¹⁵⁰ Άρθρα 76,77 UNCLOS 1982

¹⁵¹ <http://www.tudav.org/index.php/tr/muenhas-r-ekonomik-boelge/231-dogu-akdeniz-serhat-h-baseren>

¹⁵² Yayci, Cihat, *The problem of delimitation of maritime areas in eastern Mediterranean and Turkey*, Bilge Strategy, Κωνσταντινούπολη, 2012, σ. 1-70.

¹⁵³ Erciyes, Catagay, παρουσίαση με θέμα Maritime delimitation and offshore activities in the eastern Mediterranean στην έκθεση TUROGE, 2012.

Συνεχίζοντας στον συντελεστή ισχύος της οικονομικής ανάπτυξης και στο πώς επηρεάζεται από την κατασκευή του East Med, θα γίνει προσπάθεια σύνδεσης της περαιτέρω οικονομικής ανάπτυξης της Τουρκία στο μέλλον, με την ενεργειακή της ασφάλεια σε φυσικό αέριο, λαμβάνοντας υπόψη ότι η κατασκευή του εν λόγω αγωγού φυσικού αερίου θα αποκλείσει την Τουρκία από τα πλούσια σε φυσικό αέριο κοιτάσματα της νοτιοανατολικής Μεσογείου ή θα την κάνει δέσμια σε εναλλακτικές οδούς τροφοδότησης από αυτά (για παράδειγμα μέσω Ελλάδας ή Κύπρου). Η σημασία της οικονομικής ανάπτυξης στην προσπάθεια ανάδειξης της Τουρκίας σε περιφερειακή δύναμη, καθώς και η σύνδεση αυτής της οικονομικής ανάπτυξης με τους φυσικούς πόρους και την ανάδειξη της σε διαμετακομιστικό κόμβο, τονίζεται τόσο στην επιχειρηματολογία του Νταβούτογλου που θα αναφερθεί παρακάτω, όσο και σε οικονομικά/ενεργειακά στοιχεία που θα εξεταστούν στη συνέχεια.

Ο Νταβούτογλου υποστηρίζει ότι η Τουρκία έκανε τεράστιο πολιτικό λάθος στο παρελθόν, μένοντας αμέτοχη στον έλεγχο των φυσικών πηγών πλούτου της περιοχής. Αυτό της στοίχησε τόσο σε γεωπολιτική, όσο σε γεωοικονομική βάση¹⁵⁴. Ως παράδειγμα για αυτό αναφέρει τις πετρελαϊκές κρίσεις του 1970 και τις οικονομικές επιπτώσεις που προέκυψαν στην οικονομία της Τουρκίας, οι οποίες ήταν εμφανείς μέχρι και την προηγούμενη δεκαετία. Ταυτόχρονα υποστηρίζει ότι η Μέση Ανατολή και ειδικότερα η Τουρκία έχει την ευκαιρία, μετά και το τέλος του Ψυχρού πολέμου, να αναδειχθεί σε διαμετακομιστικό κόμβο φυσικών πηγών προς την Ευρώπη, η οποία όπως αναφέρει έχει αυξημένες ανάγκες σε πηγές ενέργειας¹⁵⁵.

Ταυτόχρονα με την πολιτική διάσταση της τεκμηρίωσης, υπάρχουν τα οικονομικά και ενεργειακά στοιχεία που δεν αφήνουν κανένα περιθώριο εναλλακτικής θέσης στην επιχειρηματολογία του γράφοντος και τα οποία θα αποτυπωθούν στις επόμενες παραγράφους. Η Τουρκική οικονομία στα τέλη της δεκαετίας του 1990 γνώρισε μεγάλη ύφεση (αύξηση ΑΕΠ από 9,3% σε -5,5%), η οποία επιδεινώθηκε από τις οικονομικές κρίσεις στην ανατολική Ασία και το μεγάλο σεισμό του 1999, οδηγούμενη τελικά στη μεγάλη οικονομική κρίση του 2000-01¹⁵⁶. Παρά τις τεράστιες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης η τουρκική κυβέρνηση (από το 2002 ανέλαβε τη διακυβέρνηση το κόμμα δικαιοσύνης και ανάπτυξης (ΑΚΡ)) προχώρησε σε ένα πρόγραμμα

---

¹⁵⁴ Νταβούτογλου Αχμέτ, ό.π., σ.128.

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σ.499-509.

¹⁵⁶ World Bank, *Turkey's Energy Transition - Milestones and Challenges*, Washington, 2015, σ.22 and European Commission, *Growth and Economic Crises in Turkey: leaving behind a Turbulent Past*, Belgium, 2009, σ.2-8.

μεταρρυθμίσεων¹⁵⁷ το οποίο επεκτάθηκε στον ενεργειακό τομέα και ιδιαίτερα στην αγορά φυσικού αερίου, η οποία αυξήθηκε από το μηδέν το 1987, στο 50% της συνολικής αγοράς ενέργειας σήμερα (βλ. σχεδιαγράμματα 11 και 12)¹⁵⁸. Έτσι η ενεργειακή ασφάλεια βοήθησε την τουρκική οικονομία να μπει εκ νέου σε τροχιά ανάπτυξης καλύπτοντας την αυξημένη ενεργειακή ζήτηση, σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη αύξηση του πληθυσμού. Όμως η έντονη βιομηχανική ανάπτυξη σε συνδυασμό με την τροφοδότηση με φυσικό αέριο του 90% των πόλεων της Τουρκίας¹⁵⁹ μέσα από ένα δαιδαλώδες δίκτυο (4 κύρια σημεία εισόδου που οδηγούν σε επιμέρους μικρότερα δίκτυα σε όλη την τουρκική επικράτεια, 2 σταθμοί ΥΦΑ και 1 υπόγειος σταθμός αποθήκευσης), οδηγεί τη ζήτηση φυσικού αερίου (47 bcm/y, 2014) να προσεγγίζει τη συνολική προσφερόμενη ποσότητα (52 bcm/y, 2014) και αρκετές φορές να την ξεπερνάει κατά τη χειμερινή περίοδο¹⁶⁰. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, σε συνδυασμό με την καθυστέρηση υλοποίησης του εξαγγελθέντος πυρηνικού προγράμματος εξαιτίας κοινωνικών και πολιτικών αντιδράσεων¹⁶¹, να απαιτείται περαιτέρω αύξηση της τροφοδότησης της χώρας με φυσικό αέριο η οποία εκτιμάται ότι θα φτάσει τα 70 bcm/y το 2030, ενώ απαιτείται και περαιτέρω διαφοροποίηση των πηγών προμήθειας της, αφού το 50% της συνολικής εισαχθείσας ποσότητας προέρχεται από τη Ρωσία (βλ. σχεδιάγραμμα 13 και πίνακα 6)¹⁶². Για την κάλυψη αυτών των αναγκών η Τουρκία σχεδιάζει να κατασκευάσει 4 νέους σταθμούς ΥΦΑ (στον Αλιαγά, στο Τσανταρλί και στις Αιγές (νοτιοανατολική Τουρκία))¹⁶³, ενώ σίγουρα θα διεκδικήσει μερίδιο από τα κοιτάσματα της νοτιοανατολικής Μεσογείου, ταυτόχρονα με το στόχο της να αναδειχθεί σε διαμετακομιστικό κόμβο της Ευρώπης¹⁶⁴.

---

¹⁵⁷ Bank, André, Karadag, Roy, *The Political Economy of Regional Power: Turkey under the AKP*, German Institute of Global and Area Studies, Germany, 2012, σ. 9-11.

¹⁵⁸ World Bank, *Turkey's Energy Transition - Milestones and Challenges*, ό.π., σ.42, European Commission, *Growth and Economic Crises in Turkey: leaving behind a Turbulent Past*, ό.π., σ. 9-19 and T.R Energy Market Regulation Authority, *Natural Gas Market 2011 Report*, Ankara, 2012, σ. 26-28.

¹⁵⁹ World Bank, *Turkey's Energy Transition - Milestones and Challenges*, ό.π., σ.36 και www.botas.gov.tr

¹⁶⁰ World Bank, *Turkey's Energy Transition - Milestones and Challenges*, ό.π., σ.44 and www.botas.gov.tr.

¹⁶¹ World Bank, *Turkey's Energy Transition - Milestones and Challenges*, ό.π., σ.40.

¹⁶² World Bank, *Turkey's Energy Transition - Milestones and Challenges*, ό.π., σ.130, S. Seralioglu, S. Murad, Turkel, Veysel and Atalay, Kuddusi, *Restructuring Process of Turkish Natural Gas Market and Today*, World Gas Conference, Kuala Lumpur, 2012, σ. 2-8, T.R Energy Market Regulation Authority, *Natural Gas Market 2011 Report*, ό.π., σ. 30-33 and www.botas.gov.tr.

¹⁶³ World Bank, *Turkey's Energy Transition - Milestones and Challenges*, ό.π., σ.132.

¹⁶⁴ World Bank, *Turkey's Energy Transition - Milestones and Challenges*, ό.π., σ.46 and European Commission, *Growth and Economic Crises in Turkey: leaving behind a Turbulent Past*, ό.π., σ. 17.

Επομένως η κατασκευή του East Med περιορίζει την πρόσβαση της Τουρκίας στα κοιτάσματα της νοτιοανατολικής Μεσογείου και θέτει σε κίνδυνο την ενεργειακή της ασφάλεια, αφού περιορίζοντας της την εναλλαξιμότητα των πηγών τη θέτει «όμηρο» της Ρωσίας και των λοιπών υφιστάμενων εισαγωγέων της, ενώ βάζει τέρμα στα σχέδια της να γίνει ο διαμετακομιστικός κόμβος των εν λόγω κοιτασμάτων προς την Ευρώπη. Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι η Τουρκία σχεδιάζει την επέκταση του δικτύου φυσικού αερίου της προς τη Συρία (βλ. εικόνα 14), ώστε να ενωθεί με το υπάρχον δίκτυο που έρχεται από την Αίγυπτο. Αυτό δημιουργεί εύλογα συμπεράσματα για τις προθέσεις της να εμπλακεί στα κοιτάσματα της νοτιοανατολικής Μεσογείου, υποβάλλοντας έναν εναλλακτικό διάδρομο.

Η διπλωματία τέλος είναι ένας ακόμα συντελεστής ισχύος της Τουρκίας που θα επηρεαστεί από την κατασκευή του East Med. Και σε αυτή την περίπτωση ο επηρεασμός θα είναι διττός, από τη μία εξαιτίας της μη ανάδειξης της Τουρκίας σε διαμετακομιστικό κόμβο των κοιτασμάτων της νοτιοανατολικής Μεσογείου στην Ευρώπη, και από την άλλη εξαιτίας των σχέσεων που θα αναπτυχθούν μεταξύ της Ελλάδας, του Ισραήλ, της Κύπρου και ενδεχομένως της Αιγύπτου, το οποίο θα έχει ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό της Τουρκίας από την κρίσιμη για αυτήν περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου. Αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο ότι η διπλωματία λειτουργεί από την περίοδο της ειρήνης για να αναδείξει την ισχύ του κράτους και να κερδίσει την εξωτερική νομιμοποίηση των πολιτικών του επιδιώξεων. Τη σημασία αυτής της πρότασης την επιβεβαιώνουν τα λόγια του Νταβούτογλου, συνδέοντας την διπλωματία με τις πολιτικές επιδιώξεις της Τουρκίας στα πλαίσια μίας στρατηγικής εξωτερικής πολιτικής η οποία θα νομιμοποιήσει τις ενέργειες της:

«Η γεωγραφία μίας χώρας είναι ένας στατικός παράγοντας. Εντούτοις, η διπλωματική διάσταση της γεωπολιτικής που προσδιορίζει αυτή η γεωγραφία είναι μία δυναμική μεταβλητή που πρέπει να επανερμηνευθεί και να επαναρυθμιστεί με βάση τις αλλαγές που έχουν επέλθει στις διεθνείς ισορροπίες» ...«Ο γεωπολιτικός ρόλος της Τουρκίας πρέπει να επανερμηνευθεί στο νέο διεθνές περιβάλλον από το οποίο έχουν εκλείψει οι παράμετροι του Ψυχρού πολέμου» ...«Η γεωπολιτική θέση αποκτά αξία μόνο στη περίπτωση που γίνεται το αποτελεσματικό εργαλείο μίας στρατηγικής εξωτερικής πολιτικής...»¹⁶⁵

Στο πλαίσιο των παραπάνω η απώλεια από την Τουρκία του προνομίου να αναδειχθεί σε διαμετακομιστικό κόμβο της Ευρώπης, όπως θα συμβεί εάν κατασκευαστεί ο East Med, σε συνδυασμό με τις οικονομικές απώλειες που θα έχει, θα

---

¹⁶⁵ Νταβούτογλου Αχμέτ, ό.π., σ.190.

οδηγήσει στην υστέρηση της διπλωματικής της θέσεως έναντι της Ευρώπης, χάνοντας ταυτόχρονα και την αναμενόμενη υποστήριξη (εξωτερική νομιμοποίηση) σε μελλοντικές της επιδιώξεις.

Όσο αφορά τον επηρεασμό των σχέσεων της Τουρκίας με την Αίγυπτο και το Ισραήλ, αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτό καταρχήν από το γενικότερο κίνδυνο της απομόνωσης της από τη Μέση Ανατολή απέναντι σε έναν ευρύτερο συνασπισμό¹⁶⁶ που πιθανόν δημιουργηθεί λόγω της κατασκευής του αγωγού και ο οποίος θα περιλαμβάνει το τετράγωνο Ελλάδα - Κύπρος - Ισραήλ - Αίγυπτος.

Οι σχέσεις της Τουρκίας με την Αίγυπτο είναι πολύ σημαντικές στο στόχο της να αναδειχθεί σε περιφερειακή δύναμη, αφού η Αίγυπτος ευρισκόμενη στο σταυροδρόμι της Ασίας, της Αφρικής και της Μεσογείου, έχει ιστορικά ηγετική θέση στις αφρικανικές χώρες¹⁶⁷, αναλαμβάνοντας ρόλο περιφερειακής δύναμης στην Αφρική¹⁶⁸, περιοχή καίριας σημασίας για την τουρκική εξωτερική πολιτική και στην οποία επιθυμεί να αναπτύξει πολιτισμικές και οικονομικές σχέσεις. Θα ήταν λοιπόν έξοχη ευκαιρία για την Τουρκία να εμπλακεί στα κοιτάσματα της νοτιοανατολικής Μεσογείου, αναπτύσσοντας ταυτόχρονα πελατειακές σχέσεις με την ανταγωνίστρια περιφερειακή δύναμη Αίγυπτο, με στόχο την προώθηση του εθνικού της συμφέροντος.

Λαμβάνοντας υπόψη τη θεωρία που έχει διατυπωθεί στην Τουρκία και αναφέρει ότι για να ενισχυθεί η θέση της χώρας στην αραβική Μέση Ανατολή, πρέπει να φτάσει σε ισορροπία με το Ισραήλ προκειμένου να δείξει στον αραβικό κόσμο ότι μπορεί να γίνει η ηγέτιδα του¹⁶⁹, γίνεται εύκολα κατανοητό ότι η κατασκευή του East Med, η οποία θα επηρεάσει τόσο οικονομικά και τεχνολογικά, όσο γεωγραφικά και διπλωματικά την Τουρκία, θα πλήξει αυτόν της το στόχο. Στο παρελθόν η ανάπτυξη στενών σχέσεων συνεργασίας με το Ισραήλ, έπληξαν το προφίλ της Τουρκίας στον τουρκοαραβικό κόσμο και γι' αυτό δεν φαίνεται να συνεχιστούν στο μέλλον με την ίδια ένταση, αλλά αυτή η σχέση θα πρέπει να στηριχθεί σε μία γενικότερη στρατηγική που θα αναδεικνύει το ρόλο της Τουρκίας στην περιοχή και θα τις προσφέρει την πολυπόθητη ισορροπία ισχύος¹⁷⁰. Επομένως η κατασκευή του East Med θα επηρεάσει αρνητικά το ισοζύγιο ισχύος με το Ισραήλ και ενδεχομένως σε συνδυασμό με το τετράγωνο σχέσεων που προαναφέρθηκε να αποκλείσει την Τουρκία από την περιοχή της νοτιοανατολικής

¹⁶⁶ Νταβούτογλου Αχμέτ, ό.π., σ.622-623.

¹⁶⁷ Στο ίδιο, σ.295-296.

¹⁶⁸ Συρίγος, Μ. Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Πατάκι, Αθήνα, 2015, σ.769-770.

¹⁶⁹ Nachmani, Amikam, *Η Ανατολική Μεσόγειος, Δραματικές αλλαγές, δραματικές ευκαιρίες στο Κουσκουβέλης, Ι. Ηλίας, Λίτσας, Ν. Σπυρίδων, Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία*, Ποιότητα, Αθήνα, 2013, σ.109.

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σ.115-119 και στο Νταβούτογλου, Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος, Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, ό.π., 628-637.

Μεσογείου, μη μπορώντας πλέον να ελέγξει την οικονομική άνοδο του Ισραήλ, το οποίο θα μπορούσε να κάνει με την συνεκμετάλλευση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου της νοτιοανατολικής Μεσογείου, διεκδικώντας ρόλο ακόμα και μέσω της κατεχόμενης βόρειας Κύπρου και των δικαιωμάτων που υποστηρίζει ότι έχει στην υφαλοκρηπίδα της Κύπρου. Στο πλαίσιο αυτό και με στόχο να επαναπροσδιοριστούν οι σχέσεις Τουρκίας – Ισραήλ, μετά το επεισόδιο του πλοίου «Mavi Marmara» το Μάιο του 2010¹⁷¹, εκτιμάται ότι γίνονται οι τρέχουσες διερευνητικές κινήσεις και επαφές της Τουρκίας με το Ισραήλ (από τον Ιούλιο του 2016), οι οποίες κατέληξαν στην έναρξη της συζήτησης για την κατασκευή ενός αγωγού που θα μεταφέρει το φυσικό αέριο από τα κοιτάσματα του Ισραήλ στην Τουρκία, όπως αυτό αναφέρθηκε από τους αρμόδιους υπουργούς των δύο χωρών Yuval Steinitz (Ισραήλ) και Berat Albayrak (Τουρκία) στις 13 Οκτωβρίου 2016¹⁷².

Στη συνέχεια και αφού εξετάσθηκε ο διπλωματικός «αποκλεισμός» της Τουρκίας από τη νοτιοανατολική Μεσόγειο, θα εξεταστεί το τελευταίο ερώτημα της περιπτώσιολογικής μελέτης το οποίο και θα τεκμηριώσει την αναμενόμενη αντίδραση της Τουρκίας στην κατασκευή του East Med.

3.5 East Med - Εξισορροπητικές Αντιδράσεις

Για να απαντηθεί το τελευταίο ερώτημα που αφορά στη δημιουργία εξισορροπητικών αντιδράσεων από την Τουρκία προς την Ελλάδα, λόγω μεταβολής του διμερούς καταμερισμού ισχύος υπέρ της δεύτερης και επηρεασμού του συμφέροντος επιβίωσης της πρώτης, εξαιτίας της κατασκευής του αγωγού East Med, θα γίνει ιστορική σύνδεση της σύγχρονης εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας με την άνιση ανάπτυξη. Συγκεκριμένα θα απαντηθεί με στοιχεία από το παρελθόν, το αντίθετο του παραπάνω ερωτήματος: η Τουρκία έδρασε στο παρελθόν με βάση την αύξηση των συντελεστών ισχύος της έναντι αυτών της Ελλάδας; Εφόσον απαντηθεί αυτό το ερώτημα είναι αναμενόμενο ότι θα ισχύει και το αντίθετο, δηλαδή θα έχει τεκμηριωθεί το ενδιαφέρον της Τουρκίας για το διμερή καταμερισμό ισχύος, συνεπώς θα αναμένεται να αντιδράσει στην κατασκευή του αγωγού East Med. Για να γίνει η σύγκριση της ισχύος των δύο κρατών Ελλάδας και Τουρκίας, θα χρησιμοποιηθεί το ΑΕΠ, αφού όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο αποτελεί τον κατάλληλο δείκτη για αυτό.

---

¹⁷¹ Κουσκουβέλης, Ι. Ηλίας, *Πολιτική των «μηδενικών προβλημάτων» με τους γείτονες ή προβληματική πολιτική*, στο Κουσκουβέλης, Ι. Ηλίας, Λίτσας, Ν. Σπυρίδων, *Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία*, Ποιότητα, Αθήνα, 2013, σ. 42.

¹⁷² Elad Benari, *Israel and Turkey to discuss gas pipeline*, Arutz Sheva, October 14, 2016, <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/218973>

Η οικονομία στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990 παρέμεινε σχεδόν στάσιμη, με μέσους ρυθμούς ανάπτυξης 0,8%, εν αντιθέσει με την τουρκική οικονομία η οποία αυξανόταν με μέσο ρυθμό 4%¹⁷³. Αντίστοιχα το ΑΕΠ της Ελλάδας από το 77% του αντίστοιχου τουρκικού το 1980, έφτασε το 1990 στο 54% του τουρκικού ΑΕΠ¹⁷⁴, το οποίο δημιούργησε ανάλογες ανισορροπίες στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς, με βάση και το μοντέλο ισχύος της Αθήνας που χρησιμοποίησε ο Θουκυδίδης στον Πελοποννησιακό Πόλεμο (βλ. κεφάλαιο 2), δηλαδή ανατροφοδότηση της στρατιωτικής ισχύος. Συνέπεια της άνισης ανάπτυξης στο ισοζύγιο ισχύος Ελλάδας - Τουρκίας ήταν η κρίση των Ιμίων του 1996¹⁷⁵, επιβεβαιώνοντας τη θεωρία του πολιτικού ρεαλισμού. Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι η κρίση των Ιμίων του 1996 δεν προκαταβάλλει τη στρατιωτική εμπλοκή της Τουρκίας κάθε φορά που έχει υπέρτερη ισχύ, διότι στο εν λόγω επεισόδιο, εμπριέχονται στοιχεία προσωπικών φιλοδοξιών και τυχοδιωκτισμού της ασταθούς κυβερνήσεως της Τανσού Τσιλέρ και του κεμαλικού καθεστώτος, αφού είχαν προηγηθεί οι εκλογές του Δεκεμβρίου του 1995, όπου είχε βγει πρώτο το κόμμα της Ευημερίας του ισλαμιστή ηγέτη Νετμετίν Ερμπακάν, ενώ στην αντίπερα όχθη υπήρχε νεοσύστατο κυβερνητικό σχήμα με πρωθυπουργό τον Κώστα Σημίτη, μετά την μακρά ακυβερνησία λόγω ασθένειας του Ανδρέα Παπανδρέου¹⁷⁶. Καίρια στο εν λόγω επεισόδιο ήταν η αρνητική συμμετοχή των ελληνικών και τουρκικών ΜΜΕ, αφού είχαν παρέλθει 20 και πλέον μέρες από την αρχική προσάραξη του τουρκικού εμπορικού Φιγκέν Ακάτ στα Ίμια¹⁷⁷.

Μετά το 1996 η διμερής ισορροπία ισχύος βελτιώθηκε υπέρ της Ελλάδος, δεδομένης και της οικονομικής κρίσης που έπληξε την Τουρκία το 2001, οδηγώντας αντίστοιχα στο μετριασμό του συγκρουσιακού ανταγωνισμού της Τουρκίας έναντι της Ελλάδας¹⁷⁸. Μετά την κρίση του 2008 που έπληξε την ελληνική οικονομία, επήλθε εξασθένιση των συντελεστών ισχύος της Ελλάδας έναντι αυτών της Τουρκίας, η οικονομία της οποίας γνώρισε μεγάλη άνθιση μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης από το ΑΚΡ το 2002, παρά τη μερική ύφεση της το 2009¹⁷⁹. Αυτή η ανισοκατανομή ισχύος υπέρ της Τουρκίας, με το ΑΕΠ της Ελλάδας να διαμορφώνεται το 2015 στο

---

¹⁷³ Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, *Η διεθνής πολιτική στον 21ο αιώνα*, ό.π., σ.58.

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σ.59.

¹⁷⁵ Στο ίδιο, σ.59. Επιπλέον μία αναφορά για το αμυντικό ισοζύγιο ισχύος στο Λυμπέρης, Χρήστος, *Οψόμεθα την αλήθεια καθώς εστί 1994-1996*, Ποιότητα, Αθήνα, 2014, σ.46-54.

¹⁷⁶ Συρίγος, Μ. Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, ό.π., σ.465-479.

¹⁷⁷ Λυμπέρης, Χρήστος, ό.π., σ.395, 621-627.

¹⁷⁸ Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, ό.π., σ.59-60.

¹⁷⁹ Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, *Η ψαλίδα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας*, εφημερίδα Καθημερινή, 06 Μαΐου 2012, <http://www.kathimerini.gr/457160/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/h-yalida-meta3y-elladas-kai-toyrkias>.

27,1% αυτού της Τουρκίας, και ρυθμούς ανάπτυξης -0,2% έναντι 3,9%¹⁸⁰, σε συνδυασμό με την αλλαγή των πολιτικών αντικειμενικών της στόχων, όπως αυτοί διατυπώθηκαν παραπάνω, οδηγεί σταδιακά σε υπεροχή της Τουρκίας και στη διεκδίκηση ενός ρόλου περιφερειακής δύναμης στην περιοχή, χωρίς ωστόσο η προσφυγή στη βία να αποτελεί πανάκια σύμφωνα και με τα λόγια του Νταβούτογλου αναφερόμενος στις εντάσεις με την Ελλάδα:

«...είναι σαν να προπονείται ο παλαιστής βαρέων βαρών να αντιμετωπίσει κατηγορίες μεσαίων βαρών. Αυτό έχει ως συνέπεια η χώρα να μην μπορεί να εκμεταλλευτεί το μέγιστο των δυνατοτήτων της. Η Τουρκία πλέον είναι υποχρεωμένη να αναβαθμιστεί, ώστε, ανερχόμενη σε υψηλότερα κλιμάκια, να θεωρήσει τις σχέσεις της με αυτές τις χώρες ως υποδεέστερα στοιχεία με την άσκηση έναντι αυτών πολιτικών αφ' υψηλού»¹⁸¹.

Συνεπώς η πολιτική της Τουρκίας έναντι της Ελλάδας επηρεάζεται από την αύξηση ισχύος της Τουρκίας, χωρίς ωστόσο να υπάρχει σχέση συνεπαγωγής στη χρήση βίας, αλλά σίγουρα προκαταβάλλει μία γενικότερη ανταγωνιστική πολιτική στο πλαίσιο επίτευξης των εθνικών της στόχων, χωρίς ωστόσο να είναι σίγουρο ότι αυτός ο ανταγωνισμός δεν θα γίνει συγκρουσιακός, όταν το όφελος υπερβαίνει το κόστος της σύγκρουσης.

Η περίπτωση λοιπόν της κατασκευής του East Med είναι τέτοια που λόγω του συν - πλην στο ισοζύγιο ισχύος Ελλάδας - Τουρκίας και εξαιτίας του επηρεασμού του εθνικού συμφέροντος επιβίωσης της Τουρκίας, θα πρέπει να αναμένεται μία αντίδραση της Τουρκίας, ακόμα και υψηλής έντασης, λαμβάνοντας υπόψη το προγενέστερο ιστορικό περιστατικών στην ελληνική υφαλοκρηπίδα της νοτιοανατολικής Μεσογείου, στα οποία υπήρξε τουρκική εμπλοκή τόσο με ερευνητικά, όσο και με στρατιωτικά πλοία. Τα εν λόγω περιστατικά στην ελληνική υφαλοκρηπίδα της νοτιοανατολικής Μεσογείου που αποκαλύπτουν τις διεκδικήσεις της Τουρκίας και αναδεικνύουν τη συγκρουσιακή διάθεση που μπορεί να προβάλλει για να τις υποστηρίξει εμφανίζονται από το 2001 και μετά. Η αρχή γίνεται με το τουρκικό ωκεανογραφικό πλοίο «PIRI REIS», το οποίο θα πραγματοποιούσε σεισμικές έρευνες τον Ιούνιο του 2001 στην περιοχή από τη Ρόδο μέχρι την Κύπρο. Οι εν λόγω έρευνες δεν έγιναν τελικά μετά από επικοινωνία των δύο υπουργών εξωτερικών¹⁸². Εν συνεχεία το Νοέμβριο του 2008 το υπό νορβηγική σημαία ερευνητικό «MALENE OSTERVOLD», συνοδεία τουρκικού πολεμικού, εκτελούσε έρευνες επ' ωφελεία της τουρκικής εταιρείας πετρελαίου (TPAO)

¹⁸⁰ Στοιχεία από τη βάση δεδομένων της Παγκόσμιας Τράπεζας.

¹⁸¹ Νταβούτογλου, Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος*, ό.π. σ.235.

¹⁸² Συρίγος, Μ. Άγγελος, ό.π., σ. 730.

σε διεθνή ύδατα νότια του νησιωτικού συμπλέγματος της Μεγίστης και εντός της ελληνικής υφαλοκρηπίδας. Μετά από παρέμβαση του ελληνικού υπουργείου εξωτερικών στην ιδιοκτήτρια εταιρεία του ερευνητικού, στην οποία παρουσίασε και τα όρια της ελληνικής υφαλοκρηπίδας, το πλοίο συνέχισε τις εργασίες του εκτός των ανωτέρω ορίων και εντός της τουρκικής υφαλοκρηπίδας¹⁸³. Η συνέχεια γίνεται με το ιταλικό ερευνητικό «OGS EXPLORA» το οποίο τον Μάρτιο του 2011 εκτελούσε έρευνες στην περιοχή από το νησιωτικό σύμπλεγμα της Μεγίστης μέχρι την Κύπρο, επ' ωφελεία γαλλικής εταιρείας και κατόπιν άδειας που είχε λάβει από το ελληνικό υπουργείο εξωτερικών. Ενώ το ερευνητικό βρισκόταν νότια της Μεγίστης, η τουρκική κορβέτα BANDIRMA το υποχρέωσε να διακόψει τις έρευνες καθορίζοντας του ταυτόχρονα τα όρια της τουρκικής υφαλοκρηπίδας, όπως αυτή υποστηρίζεται από την Τουρκία¹⁸⁴. Τα επεισόδια αμφισβήτησης από την Τουρκία στην εν λόγω περιοχή συνεχίστηκαν το Μάιο του 2014 με το ισπανικό ερευνητικό «SARMIENTO DE GAMBOA» και εκ νέου με το ιταλικό «OGS EXPLORA» το Φεβρουάριο του 2015. Πρέπει να σημειωθεί ότι η εμπλοκή πολεμικών πλοίων στα παραπάνω επεισόδια, δείχνει την πρόθεση της Τουρκίας να διεκδικήσει τα δικαιώματα της στην περιοχή ακόμα και με προβολή στρατιωτικής ισχύος.

3.5.1 Νταβούτογλου - Ερντογάν - Πραξικόπημα Ιουλίου

Όπως γίνεται αντιληπτό στον αναγνώστη η παρούσα εργασία έχει στηριχθεί σε μεγάλο βαθμό στις θέσεις του πρώην πρωθυπουργού της Τουρκίας Νταβούτογλου, ο οποίος παραιτήθηκε την περίοδο που γράφεται η παρούσα εργασία, ενώ ταυτόχρονα την 15η Ιουλίου του 2016 πραγματοποιήθηκε στην Τουρκία απόπειρα πραξικοπήματος, μετά το οποίο ο πρόεδρος Ερντογάν αύξησε τη δημοτικότητα του¹⁸⁵. Αυτά τα δύο γεγονότα είναι αρκετά για να αλλάξουν τα αποτελέσματα της περιπτώσιολογικής μελέτης; Η απάντηση είναι αρνητική, διότι από τη μία οι απόψεις και το όραμα του Νταβούτογλου για την Τουρκία και για την περιοχή του Αιγαίου και της νοτιοανατολικής Μεσογείου, ταυτίζονται με αυτό του νυν προέδρου Ερντογάν, ενώ από την άλλη η αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος έδωσε την ευκαιρία στον Ερντογάν να απαλλαγεί μια και καλή από τους πολιτικούς του αντιπάλους, το οποίο σε συνδυασμό με την αύξηση της δημοτικότητας του θα οδηγήσει εν γένει σε ενδυνάμωση

---

¹⁸³ Στο ίδιο, σ. 732-733.

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 733.

¹⁸⁵ REUTERS, AFP, *Θεαματική άνοδος στη δημοτικότητα Ερντογάν*, εφημερίδα Καθημερινή, 11 Αυγούστου 2016, <http://www.kathimerini.gr/870862/article/epikairothta/kosmos/8eamatikh-anodos-sth-dhmotikothta-erntogan>.

των αμφισβητήσεων και των διεκδικήσεων της Τουρκίας, αφού θα έχει την εσωτερική νομιμοποίηση και συνεπώς την πολυπόθητη εσωτερική πολιτική σταθερότητα. Τα αποτελέσματα από τα παραπάνω δεν διαφέρουν από το ενδεχόμενο επικράτησης ενός αυταρχικού καθεστώτος στο πολιτικό σύστημα της Τουρκίας, αφού η ισχυροποίηση του Ερντογάν προσφέρει την ευκολότερη και γρηγορότερη κινητοποίηση των συντελεστών ισχύος της χώρας όποτε αυτό είναι επιθυμητό, όπως συμβαίνει στα ολοκληρωτικά καθεστώτα, με μόνη διαφορά ότι στο παρόν καθεστώς υπάρχει η κατ' ευφημισμό βούληση του λαού επαπειλούμενη των συλλήψεων με την κατηγορία της προδοσίας, όπως συμβαίνει κάθε φορά που διατυπώνεται επικριτική άποψη εναντίον του προέδρου Ερντογάν.

3.6 Ευρωπαϊκή Ένωση και ΗΠΑ

Ποια είναι η εμπλοκή των τρίτων δρώντων στην κατασκευή του East Med, είτε αυτοί έχουν τη μορφή διεθνών θεσμών όπως η ΕΕ, είτε τη μορφή κάποιας υπερδύναμης, όπως οι ΗΠΑ; Όσο αφορά την εμπλοκή της Ευρώπης στο θέμα του αγωγού, αυτή περιορίζεται στο συμφέρον των επιμέρους κρατών - μελών, τα οποία επιθυμούν την ενεργειακή τους ασφάλεια και τα επιμέρους στοιχεία αυτής, που είναι η διασφάλιση του ενεργειακού τους εφοδιασμού και η αξιοπιστία, στοιχεία που έπληξε η διαμάχη Ουκρανίας - Ρωσίας στο κοντινό παρελθόν, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Επομένως, αναμενόμενο είναι η ΕΕ εκτός της οικονομικής υποστήριξης που θα προσφέρει σε οποιοδήποτε έργο της εξασφαλίζει την ενεργειακή της ασφάλεια, να μην θέλει να εμπλακεί σε μελλοντικούς ελληνοτουρκικούς ανταγωνισμούς που πιθανόν να δημιουργηθούν από τη μεμονωμένη κατασκευή του East Med, αλλά θα επιλέξει το πιο αξιόπιστο και αποτελεσματικό σχέδιο που θα καταφέρει τη μεταφορά του φυσικού αερίου της νοτιοανατολικής Μεσογείου στην Ευρώπη.

Από την άλλη οι ΗΠΑ, οι οποίες αποτελούν το μόνο κράτος, έως αυτή τη στιγμή, που μπορεί να προβάλλει την ισχύ του σε οποιοδήποτε μέρος του κόσμου¹⁸⁶ (γι' αυτό αναφέρεται ως υπερδύναμη στην παρούσα εργασία), αν και επέτρεψαν μεγαλύτερη στρατηγική ευελιξία μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Τουρκία δεν είναι διατεθειμένες να διαταράξουν την εύθραυστη σταθερότητα στη νοτιοανατολική Μεσόγειο¹⁸⁷, ειδικά μεταξύ δύο κρατών - μελών του NATO και ενώ βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη μία κρίση στη Συρία με συμμετοχή της Ρωσίας. Επιπλέον τα

---

¹⁸⁶ Nye, S. Joseph, *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, ό.π., σ. 277.

¹⁸⁷ Ευαγόρου, Λ. Ευαγόρας, *Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις από το 1923 έως σήμερα*, ό.π. σ.134.

αποτελέσματα της Ρώσο-Ουκρανικής κρίσης, μέσα και από την κατάληψη της Κριμαίας οδηγούν στην αναβίωση ενός ψυχροπολεμικού κλίματος διακόπτοντας τις επαφές NATO - Ρωσίας και σίγουρα προσθέτουν ένα επιπλέον αρνητικό στοιχείο στη μονοδιάστατη κατασκευή του East Med και στο ενδεχόμενο ενός νέου ελληνοτουρκικού ανταγωνισμού. Αυτό αποτυπώνεται στα λόγια των Jonathan H. Elkind (υπεύθυνος του τμήματος διεθνών υποθέσεων του υπουργείου ενέργειας των ΗΠΑ) και του Amos J. Hochstein (ειδικός απεσταλμένος για διεθνείς ενεργειακές υποθέσεις), οι οποίοι σε συνεδρίαση της επιτροπής διεθνών σχέσεων για ενεργειακά θέματα στη Βουλή των Αντιπροσώπων των ΗΠΑ, στις 8 Σεπτεμβρίου του 2016¹⁸⁸, ανέφεραν ότι απαιτείται συνεργασία μεταξύ των κρατών της περιοχής, καθώς και χρησιμοποίηση νέων και παλαιών ενεργειακών υποδομών και αγωγών, ώστε να εκμεταλλευθούν τα σημαντικά ενεργειακά ευρήματα, τα οποία στη συνέχεια μπορούν να δώσουν μία οικονομική και πολιτική σταθερότητα στην περιοχή. Επιπλέον ο Elkind τόνισε τις δυσκολίες της κατασκευής ενός αγωγού φυσικού αερίου από το Ισραήλ στην Κύπρο και από εκεί στην Ελλάδα, εξαιτίας της τρέχουσας κατάστασης στην ενεργειακή αγορά. Ενώ από την άλλη ο Hochstein ανέφερε τη δυνατότητα ανάδειξης της Τουρκίας σε ενεργειακό κόμβο των εν λόγω κοιτασμάτων προς την Ευρώπη. Είναι λοιπόν βέβαιο ότι από πλευράς ΗΠΑ δεν πρόκειται να υπάρξει συναίνεση στην κατασκευή του αγωγού East Med, τουλάχιστον όχι σαν μεμονωμένο έργο, αλλά θα μπορούσε ίσως να εξεταστεί σαν ένα συνολικό σχέδιο με επιμέρους αγωγούς και σταθμούς ΥΦΑ, όπου θα εξασφάλιζαν και την πολυπύθητη για την Αμερική σταθερότητα στην περιοχή. Ταυτόχρονα φαίνεται και η πρόθεση της να αναπτυχθεί η ενεργειακή συνεργασία μεταξύ του Ισραήλ και της Τουρκίας, που όπως φάνηκε παραπάνω έχει ήδη ξεκινήσει.

---

¹⁸⁸ Βλ τα πρακτικά Department of Energy Statement of Jonathan, H. Elkind, Assistant Secretary for International Affairs and Amos, J Hochstein, Special Envoy for international Energy Affairs (S/CIEA) Bureau of Energy Resources, before the Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Middle East and north Africa and Committee on science, space, and technology, Subcommittee on energy U.S. House of Representatives, September 8, 2016.

4. ANTI ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Στο προηγούμενο κεφάλαιο χρησιμοποιήθηκε η θεωρία του δομικού ρεαλισμού στην περιπτωσιολογική μελέτη του αγωγού East Med και μέσα από την επεξεργασία των εμπειρικών δεδομένων ελέγχθηκε η βασική υπόθεση που υποστήριζε ότι, η κατασκευή του αγωγού φυσικού αερίου East Med (ανεξάρτητη μεταβλητή) θα προκαλέσει την αντίδραση της Τουρκίας, μέσω παρεμποδιστικών πολιτικών (εξαρτημένη μεταβλητή), η οποία αποτυπώνεται στην ακόλουθη αιτιώδη αλυσίδα:

$A \rightarrow p \rightarrow q \rightarrow B$

x   x   x

r   s   t

A : αγωγός East Med

B : αντίδραση Τουρκίας

p : ισχύς Ελλάδας

q : δίλημμα ασφαλείας Τουρκίας

r : ΗΠΑ

s : ΕΕ

t : εθνικό συμφέρον επιβίωσης Τουρκίας

Ο έλεγχος της βασικής υπόθεσης εργασίας περιελάμβανε την εξέταση των επιμέρους ερμηνευτικών υποθέσεων ($A \rightarrow p$, $p \rightarrow q$, $q \rightarrow B$), της αύξησης της ισχύος της Ελλάδας (παρεμβαίνουσα μεταβλητή) από την κατασκευή του αγωγού, λόγω αύξησης των αντίστοιχων συντελεστών ισχύος της, γεωγραφία, οικονομία και διπλωματία, δεδομένης και της ενεργειακής ανάγκης της Ευρώπης (μεταβλητή συνθήκης) της αναβίωσης του διλήμματος ασφαλείας της Τουρκίας (παρεμβαίνουσα μεταβλητή) εξαιτίας της αύξησης ισχύος της Ελλάδας, ενώ ταυτόχρονα τίθεται σε κίνδυνο το βασικό εθνικό συμφέρον επιβίωσης της Τουρκίας (μεταβλητή συνθήκης), που είναι να αναδειχθεί σε περιφερειακή δύναμη, ενισχύοντας περαιτέρω το δίλημμα ασφαλείας. Τέλος ο σύνδεσμος καταλήγει στο αποτέλεσμα, της ανάπτυξης από την πλευρά της Τουρκίας των απαραίτητων πολιτικών που θα παρεμποδίσουν την κατασκευή του αγωγού, ως άλλη μορφή ενός παρεμποδιστικού «πολέμου». Συνεπώς η Τουρκία θα κινητοποιήσει τους απαραίτητους κάθε φορά συντελεστές ισχύος της για να παρεμποδίσει την κατασκευή του αγωγού, οι οποίοι εκτός από το διπλωματικό επίπεδο και την ανάπτυξη εναλλακτικών σχεδίων, θα μπορούσαν να έχουν και τη μορφή προβολής στρατιωτικής ισχύος, εφόσον το όφελος υπερβαίνει το κόστος, πράγμα που μπορεί να συμβεί εφόσον προσβάλλεται το βασικό συμφέρον επιβίωσης της, το οποίο

έχει καθοριστεί από την πολιτική της ηγεσία, να αναδειχθεί σε περιφερειακή δύναμη και ηγετίδα του ισλαμικού κόσμου, ως μία νεότερη εκδοχή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Κρίσιμο σημείο στην αντίδραση της Τουρκίας και ίσως αφορμή για στρατιωτική εμπλοκή, αποτελεί η υφαλοκρηπίδα μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου, στην οποία διεκδικεί παρουσία η Τουρκία, αμφισβητώντας το κυριαρχικό δικαίωμα της υφαλοκρηπίδας στα νησιά της Κρήτης, της Κάσου, της Καρπάθου, της Ρόδου και στο νησιωτικό σύμπλεγμα της Μεγίστης. Επιπλέον αρνητικό στοιχείο στα παραπάνω, αποτελεί η παραδοχή από την Ελληνική κυβέρνηση υπάρξεως θέματος οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας σε διμερές επίπεδο¹⁸⁹, επιτρέποντας έτσι διεκδικήσεις της Τουρκίας ακόμα και στην προαναφερόμενη περιοχή, από την οποία θα διέλθει ο αγωγός East Med, χωρίς ωστόσο να τεκμαίρετε κάτι τέτοιο αφού δεν υπάρχουν αντικείμενες Ελληνικές και Τουρκικές ακτές, οι οποίες θα απαιτούσαν διμερή οριοθέτηση της μέσης γραμμής.

Ακόμα στο σύνδεσμο αιτίας – αποτελέσματος συμπεριλαμβάνονται στο πρώτο στάδιο της ανεξάρτητης μεταβλητής, δηλαδή στην κατασκευή του αγωγού East Med, οι ΗΠΑ (ως μεταβλητή συνθήκης) που ως μόνη υπερδύναμη του συστήματος και λόγω των στενών σχέσεων με το Ισραήλ μπορούν να προκαταβάλλουν τις εξελίξεις και όπως φάνηκε δεν επιθυμούν τη μεμονωμένη κατασκευή του East Med. Στο ίδιο σημείο θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν και οι ιδιωτικές ενεργειακές εταιρείες (ως μεταβλητή συνθήκης) και τα οικονομικά τους συμφέροντα, που όμως έχουν μικρότερη επιρροή στη λήψη της απόφασης κατασκευής του αγωγού, αφού από τη μία τα μέχρι τώρα ευρήματα φυσικού αερίου καθώς και οι προβλέψεις διασφαλίζουν τη βιωσιμότητα της επένδυσης του αγωγού και από την άλλη στα κοιτάσματα του Ισραήλ (Λεβιάθαν, Ταμάρ) και της Κύπρου (Αφροδίτη) δραστηριοποιείται η Noble Energy, η οποία είναι αμερικανικών συμφερόντων, συνεπώς η δράση της θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από την αμοιβαία συνεννόηση με την κυβέρνηση των ΗΠΑ.

Συνεπώς το Ισραήλ, δεδομένης της αβεβαιότητας που προκύπτει στην κατασκευή του East Med ψάχνει να βρει γρήγορα αγοραστή για το αέριο του στο «πρόσωπο» της Τουρκίας, διασφαλίζοντας έτσι κάθε μελλοντική του επένδυση, δεδομένου και του αποκλεισμού της αιγυπτιακής αγοράς από τους επίδοξους αγοραστές, λόγω των ευρημάτων στο κοιτάσμα Zohr, στο οποίο δραστηριοποιείται η ιταλική ENI¹⁹⁰. Η Αίγυπτος και τα σημαντικά ευρήματα στο κοιτάσμα Zohr, δεν μπορούν να δημιουργήσουν θετικό ισοζύγιο στην κατασκευή του αγωγού East Med, αφού η Αίγυπτος διατηρεί ήδη στο έδαφος της σταθμούς υγροποίησης φυσικού αερίου τους

¹⁸⁹ Βλ. ιστοσελίδα Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών.

¹⁹⁰ Η ιταλική εταιρεία ENI δραστηριοποιείται στο κοιτάσμα Zohr στην υφαλοκρηπίδα της Αιγύπτου, βλ. στο https://www.eni.com/enipedia/en_IT/international-presence/africa/enis-activities-in-egypt.page.

οποίους επιθυμεί να εκμεταλλευτεί για να τροφοδοτήσει την γρήγορα αναπτυσσόμενη αγορά ΥΦΑ¹⁹¹, στην οποία η Τουρκία φαίνεται ότι επιθυμεί να συμμετάσχει, δεδομένης της σχεδιαζόμενης κατασκευής σταθμού ΥΦΑ στην νοτιοανατολική Μεσόγειο (στις Αιγές).

Το αποτέλεσμα της εργασίας, μέσα από τον έλεγχο της βασικής υπόθεσης, δείχνει ότι η κατασκευή του East Med θα αντιμετωπίσει δυσκολίες οι οποίες εκτός από οικονομικής φύσεως, είναι κυρίως πολιτικές και περιλαμβάνουν την εμπλοκή σημαντικών εξωγενών δρώντων όπως οι ΗΠΑ. Η Ελλάδα επομένως πέρα από την ορθή πρακτική αναζήτησης συνεργιών μεταξύ του τριγώνου Ισραήλ – Αίγυπτος – Κύπρος, θα πρέπει να επιδιώξει ευρύτερες συναινέσεις, όχι τόσο από την πλευρά της Ευρώπης, αλλά από την πλευρά της Αμερικής, στη βάση «πελατειακών σχέσεων»¹⁹² με τη μορφή ανταλλαγμάτων και όχι υποτέλειας. Για να το καταφέρει αυτό θα πρέπει να εντάξει την κατασκευή του East Med σε έναν ευρύτερο σχεδιασμό δικτύου το οποίο θα περιλαμβάνει τόσο υποθαλάσσιους αγωγούς, όσο και σταθμούς ΥΦΑ και θα επιτυγχάνει την όσο το δυνατό ευρύτερη συνεργασία μεταξύ των κρατών της περιοχής, επιδιώκοντας σύμπλευση με το αμερικανικό συμφέρον στην περιοχή, χωρίς να βλάπτονται τα δικά της ζωικά συμφέροντα. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να εντάξει στη συζήτηση και εναλλακτικές επιλογές, οι οποίες θα μπορούσαν να αφορούν ένα διαφορετικό σχέδιο από τον East Med, όπως είναι η κατασκευή ενός σταθμού ΥΦΑ στην Κρήτη, ο οποίος θα δρούσε και επ' ωφελεία NATO¹⁹³ (στην ήδη υπάρχουσα βάση της Σούδας), ή ταυτόχρονα με τον East Med, όπως η κατασκευή ενός διακλαδούμενου αγωγού που θα πηγαίνει στην Κύπρο και από εκεί θα διαχωρίζεται στον East Med και σε έναν έτερο αγωγό που θα καταλήγει στην Τουρκία. Η εν λόγω δεύτερη διακλάδωση του αγωγού, η οποία φαίνεται ότι υποστηρίζεται και από τις ΗΠΑ¹⁹⁴, θα μπορούσε να ενταχθεί ως προϋπόθεση της επιλύσεως του κυπριακού, ενώ ταυτόχρονα θα αναβαθμιζόταν σημαντικά η θέση της Κύπρου έναντι της Τουρκίας, ελέγχοντας τουλάχιστον εν μέρει την ενεργειακή της ασφάλεια.

---

¹⁹¹ Βλ. τα πρακτικά Department of Energy Statement of Jonathan H. Elkind, Assistant Secretary for International before the Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Middle East and North Africa and Committee on science, space, and technology, Subcommittee on energy U.S. House of Representatives, ό.π.

¹⁹² Μία εξαιρετική ανάλυση για τον ορισμό των «πελατειακών σχέσεων» βρίσκεται στο Αρβανιτόπουλος, Κωνσταντίνος, Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Ευρωπαϊκές Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009, σ. 218-225.

¹⁹³ Στο ίδιο, βλ. για τα συμφέροντα του NATO στη περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου, σ. 176.

¹⁹⁴ Βλ. τα πρακτικά Amos, J. Hochstein, Special Envoy for international Energy Affairs (S/CIEA) Bureau of Energy Resources, before the Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Middle East and North Africa and Committee on science, space, and technology, Subcommittee on energy U.S. House of Representatives, ό.π.

Η παρούσα εργασία εκτός από το ειδικό, που αφορά την εφαρμογή της θεωρίας του δομικού ρεαλισμού στον αγωγό East Med, την πρόβλεψη για το σχέδιο του East Med και την πρόταση πολιτικής μέσω ανάπτυξης εναλλακτικών σχεδίων αγωγών και σταθμών ΥΦΑ στην περίπτωση της νοτιοανατολικής Μεσογείου, προσπαθεί να οδηγηθεί στο γενικό, μέσα από την εύρεση των προϋποτιθέμενων συνθηκών που υπάρχουν στην περίπτωση του East Med και θα μπορούσαν να συναντηθούν και σε άλλα ανάλογα σχέδια αγωγών, διατυπώνοντας ταυτόχρονα μία γενικότερη θεωρητική πρόταση που θα λέει ότι «η κατασκευή ενός αγωγού φυσικού αερίου προκαλεί ανταγωνισμούς ισχύος». Σε αυτή την προσπάθεια υπάρχει το πρόβλημα που αναφέρει ο Van Evera, ότι η εξέταση μίας περίπτωσης δεν είναι αρκετή για την αναγνώριση των προϋποτιθέμενων συνθηκών μίας θεωρίας ή υπόθεσης, δηλαδή εκείνων των συνθηκών που ενεργοποιούν ή ενισχύουν την δράση της και αυτό γιατί υπάρχει ο κίνδυνος εξαγωγής εκείνων των συνθηκών που απλά παρουσιάζουν ομοιομορφία μεταξύ των διαφορετικών περιπτώσεων, χωρίς ωστόσο να παρέχουν την απαραίτητη διακύμανση στην εξαρτημένη μεταβλητή¹⁹⁵. Επομένως, χωρίς να γίνεται εμβάθυνση και εξέταση άλλων περιπτώσιολογικών μελετών (το οποίο μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο μελλοντικών εργασιών), στοιχείο που ενισχύει τον ανωτέρω κίνδυνο, θα διατυπωθούν οι σύμφωνα με τον γράφοντα προϋποτιθέμενες συνθήκες για να ενεργοποιηθεί η προαναφερθείσα θεωρητική πρόταση:

1. Η πρώτη αφορά τον καθ' εαυτό αγωγό ο οποίος πρέπει να είναι αγωγός διαμετακόμισης (transit pipeline), δηλαδή ξεκινώντας από την «ενεργειακή πηγή» να διέρχεται εν συνεχεία από το έδαφος ή την περιοχή άσκησης κυριαρχικών δικαιωμάτων ενός ή περισσότερων κρατών, προτού καταλήξει στον προορισμό του.

2. Δεύτερον, ο εν λόγω αγωγός θα πρέπει να τροφοδοτεί ταυτόχρονα την ενεργειακή αγορά των χωρών διαμετακόμισης, συμβάλλοντας σημαντικά στην ενεργειακή τους ασφάλεια και ταυτόχρονα στην ισχύ τους.

Επομένως θα πρέπει να μεταφέρει ένα καύσιμο που έχει κυρίαρχη θέση στην ενεργειακή αγορά της εν λόγω χώρας και θα είναι ενεργειακά εξαρτημένη από αυτό, όπως είναι το φυσικό αέριο.

3. Τρίτον, θα πρέπει να υπάρχει η σχέση της γειτονίας μεταξύ των κρατών που διέρχεται ο αγωγός και να δρουν στο ίδιο περιφερειακό σύστημα ισχύος.

4. Τέταρτον και τελευταίο, θα πρέπει να υποβόσκουν ιστορικά συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων γειτονικών κρατών.

---

¹⁹⁵ Stephen, Van, Evera, *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης*, ό.π., σ. 91.

Και οι τέσσερις προϋποτιθέμενες συνθήκες συνυπάρχουν στην περίπτωση του East Med και μεταξύ Ελλάδας - Τουρκίας, ενώ οι ίδιες συνθήκες υπάρχουν και στην περίπτωση Ουκρανίας - Ρωσίας. Έχοντας λοιπόν εξετάσει το ειδικό, μέσα από την περιπτωσιολογική μελέτη του East Med και έχοντας εντοπίσει τις κατ' εκτίμηση του γράφοντος προϋποτιθέμενες συνθήκες θα αναδιατυπωθεί η θεωρητική πρόταση του γενικού ως ακολούθως «Οι αγωγοί διαμετακόμισης φυσικού αερίου προκαλούν ανταγωνισμούς ισχύος μεταξύ γειτονικών κρατών».

Μία τέτοια θεωρητική πρόταση θα μπορούσε να φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη σε μία εταιρεία που δραστηριοποιείται στην αγορά ενεργειακών πόρων και δει σημαντικών, όπως το φυσικό αέριο, ώστε να αποφασίσει τη συμμετοχή της ή όχι σε ένα εν δυνάμει σχέδιο, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι επενδύσεις στον υποτομέα της αξιακής αλυσίδας του φυσικού αερίου, που αφορούν τη μεταφορά, είναι εντάσεως κεφαλαίου και προϋποθέτουν τη μελλοντική διασφάλιση της επένδυσης. Ταυτόχρονα δίδεται η δυνατότητα στις κυβερνήσεις των εμπλεκόμενων κρατών να διαγνώσουν μία ενδεχόμενη αρνητική εξέλιξη και να θέσουν στο τραπέζι εναλλακτικές προτάσεις, ώστε να αποφευχθεί ένας μελλοντικός αποκλεισμός τους από τα επενδυτικά σχέδια.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1: Παραγωγοί - εξαγωγείς - εισαγωγείς αργού πετρελαίου

Producers	Mt	% of world total	Net exporters	Mt	Net importers	Mt
Saudi Arabia	540	13.1	Saudi Arabia	371	United States	442
Russian Federation	525	12.8	Russian Federation	239	People's Rep. of China	269
United States	440	10.7	Nigeria	124	India	185
People's Rep. of China	208	5.1	Iraq	119	Japan	179
Canada	193	4.7	United Arab Emirates	118	Korea	128
Kuwait	165	4.0	Kuwait	103	Germany	93
Venezuela	155	3.8	Venezuela	93	Italy	74
United Arab Emirates	153	3.7	Canada	90	Spain	60
Iraq	153	3.7	Angola	84	Netherlands	57
Islamic Rep. of Iran	151	3.7	Mexico	66	France	57
Rest of the world	1 434	34.7	Others	578	Others	507
World	4 117	100.0	Total	1 985	Total	2 051

2013 data

2012 data

2012 data

Πηγή: Key World Energy Statistics 2014, International Energy Agency, France, 2014, σ.11. Αφορά το αργό πετρέλαιο και τα παραγόμενα εξ' αυτού προϊόντα.

Πίνακας 2: Παραγωγοί - εξαγωγείς - εισαγωγείς φυσικού αερίου

Producers	bcm	% of world total	Net exporters	bcm	Net importers	bcm
United States	689	19.8	Russian Federation	203	Japan	123
Russian Federation	671	19.3	Qatar	121	Germany	76
Qatar	161	4.6	Norway	103	Italy	62
Islamic Rep. of Iran	159	4.6	Canada	54	Korea	53
Canada	155	4.5	Algeria	45	People's Rep. of China	49
People's Rep. of China	115	3.3	Turkmenistan	45	Turkey	45
Norway	109	3.1	Netherlands	40	France	43
Netherlands	86	2.5	Indonesia	35	United Kingdom	39
Saudi Arabia	84	2.4	Australia	26	United States	37
Algeria	80	2.3	Nigeria	22	Spain	30
Rest of the world	1 170	33.6	Others	156	Others	279
World	3 479	100.0	Total	850	Total	836

2013 data

2013 data

2013 data

Πηγή: Key World Energy Statistics 2014, International Energy Agency, France, 2014, σ.13. Οι εξαγωγείς και εισαγωγείς του δικτύου αφορούν τόσο το δίκτυο αγωγών, όσο και το δίκτυο ΥΦΑ.

Πίνακας 3: Παγκόσμια ζήτηση πρωτογενών πηγών ενέργειας

	Levels mboe/d				Growth % p.a. 2010-40	Fuel shares %			
	2010	2020	2035	2040		2010	2020	2035	2040
Oil	81.8	88.8	95.4	99.6	0.7	31.9	29.6	27.2	24.3
Coal	72.4	87.4	100.0	111.2	1.4	28.2	29.1	28.4	27.1
Gas	55.2	69.4	87.6	110.9	2.4	21.5	23.1	25.0	27.0
Nuclear	14.4	13.9	17.4	23.2	1.6	5.6	4.6	5.0	5.7
Hydro	5.9	7.4	8.8	10.0	1.8	2.3	2.5	2.5	2.4
Biomass	24.9	29.2	33.9	38.6	1.5	9.7	9.7	9.7	9.4
Other renewables	1.8	4.2	8.3	16.6	7.7	0.7	1.4	2.4	4.0
Total	256.4	300.3	351.4	410.2	1.6	100.0	100.0	100.0	100.0

Πηγή: World Oil Outlook 2014, OPEC, Austria, 2014, σ.8.

Πίνακας 4: Ενεργειακή Εξάρτηση Ευρώπης σε Καύσιμα (%)

	1995	2000	2005	2010	2013	2014
Total	43.1	46.7	52.2	52.6	53.1	53.5
Solid Fuels	21.5	30.6	39.4	39.5	44.1	45.6
of which Hard Coal	29.7	42.6	55.7	57.9	64.5	67.9
Petroleum and Products	74.1	75.7	82.1	84.5	87.4	87.4
of which Crude and NGL	73.0	74.4	81.3	84.6	88.0	87.9
Natural Gas	43.4	48.9	57.1	62.2	65.2	67.4

Πηγή: European Commission, EU Energy in Figures, *Statistical Pocketbook 2016*, Belgium, 2016, σ.24.

Πίνακας 5: Ενεργειακή Εξάρτηση σε Πρωτογενείς Πηγές Ενέργειας (στοιχεία 2014)

Import Dependency (%)	66.7%	69.5%	68.6%	69.2%	62.2%	66.2%
of Solid Fuels	11.0%	8.5%	4.1%	5.1%	3.2%	2.9%
of Hard Coal	95.2%	105.9%	112.5%	100.3%	110.2%	109.8%
of Petroleum Fuels	98.4%	100.2%	97.7%	98.6%	94.6%	99.8%
of Crude and NGL	98.8%	99.5%	95.2%	99.5%	97.1%	100.4%
of Natural Gas	0.0%	99.1%	99.1%	99.9%	100.0%	99.3%

Πηγή: European Commission, EU Energy in Figures, *Statistical Pocketbook 2016*, Belgium, 2016, σ.191.

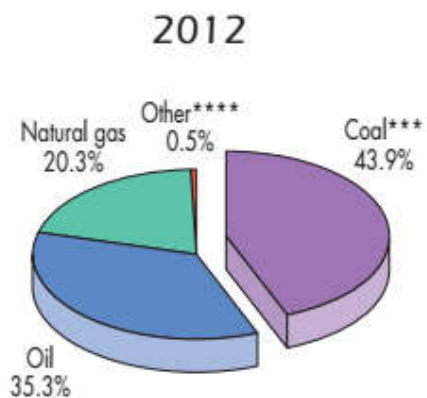
Πίνακας 6: Συμβόλαια Προμήθειας Φυσικού Αερίου Τουρκίας (στοιχεία 2016)

Current Agreement	Volume (During The Plateau Period) (Billion m³/year) (Using 9000 Kcal/m³)	Date Of Agreement	Status	End Date
Algeria (LNG)	4.4	1988	In operation	October 2024
Nigeria (LNG)	1.3	1995	In operation	October 2021
Iran	9.6	1996	In operation	July 2026
Rus. Fed. (Black Sea)	16	1997	In operation	End of 2025
Rus. Fed. (West)	4	1998	In operation	End of 2021
Turkmenistan	15.6	1999	-	
Azerbaijan(Phase-I)	6.6	2001	In operation	April 2021
Azerbaijan(Phase-II)	6	2011	2018	2033
Azerbaijan(BIL)	0.15	2011	In operation	2046

Πηγή: <http://www.botas.gov.tr/>

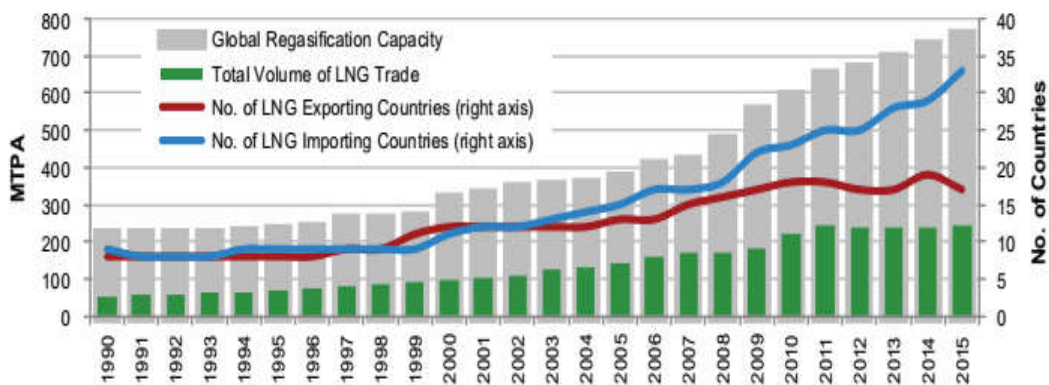
ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

Σχεδιάγραμμα 1: Παραγωγή διοξειδίου του άνθρακα (CO₂) ανά καύσιμο

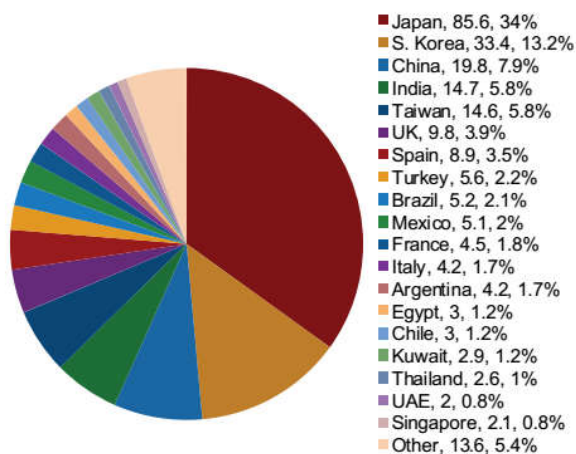
Πηγή: Key World Energy Statistics 2014, International Energy Agency, France, 2014, σ.44.

Σχεδιάγραμμα 2: Παγκόσμια Εμπόριο ΥΦΑ

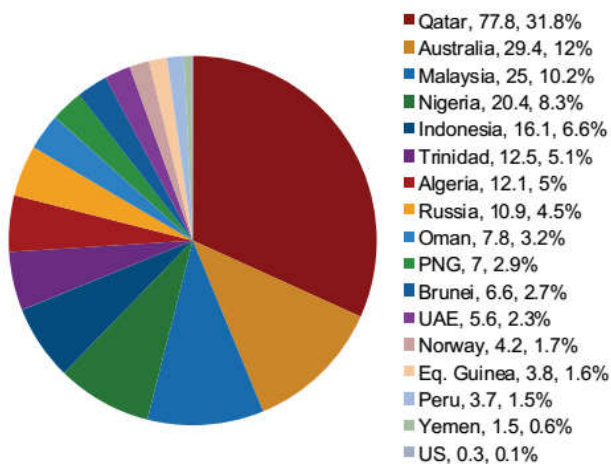
Πηγή: IGU, 2016 World LNG Report, 2016, σ.6.

Σχεδιάγραμμα 3: Εισαγωγείς ΥΦΑ (ποσότητα σε ΜΤ) και Ποσοστό επί της Παγκόσμιας Αγοράς

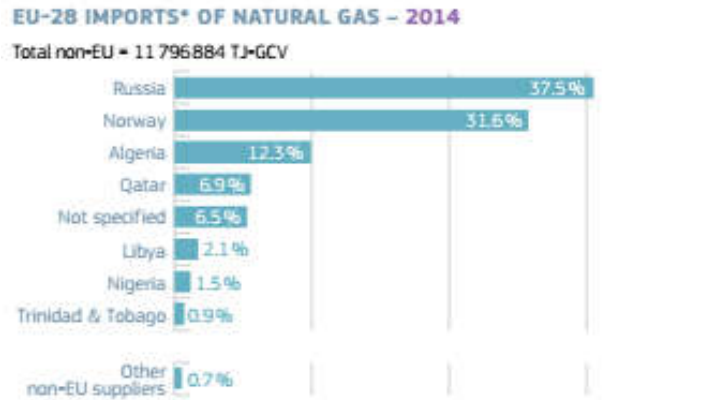
Πηγή: IGU, 2016 World LNG Report, 2016, σ.10.

Σχεδιάγραμμα 4: Εξαγωγείς ΥΦΑ (ποσότητα σε ΜΤ) και Ποσοστό επί της Παγκόσμιας Αγοράς

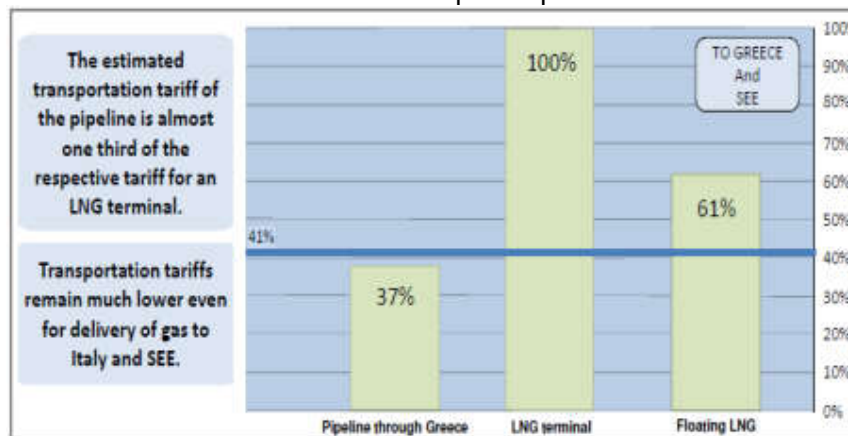
Πηγή: IGU, 2016 World LNG Report, 2016, σ.7.

Σχεδιάγραμμα 5: Εξάρτηση από το Φυσικό Αέριο

Πηγή: European Commission, EU Energy in Figures, *Statistical Pocketbook 2016*, Belgium, 2016, σ.26.

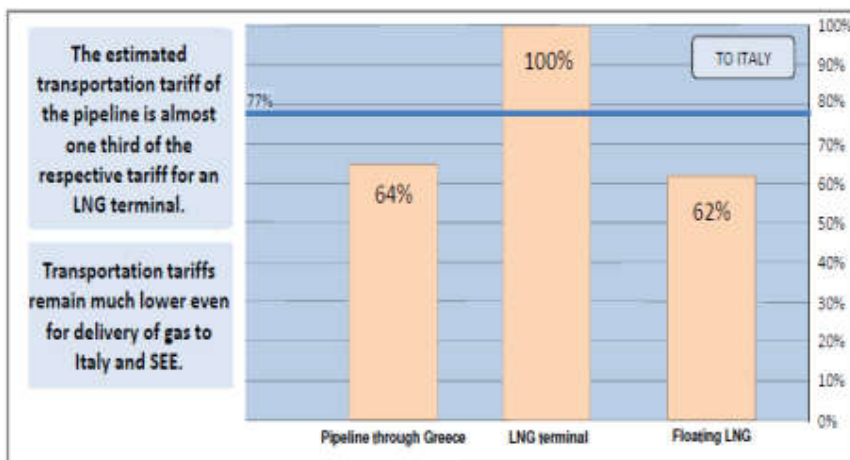
Σχεδιάγραμμα 6: Συγκρινόμενο δασμολογικό κόστος φυσικού αερίου που μεταφέρεται μέσω του East Med ή σταθμού ΥΦΑ ή πλωτού σταθμού ΥΦΑ στην Ελλάδα και στη νοτιοανατολική Μεσόγειο.

Πηγή: ΔΕΓΠΑ. Sachinis, Harry. *Assessment of Pipeline Options into Greece from the Eastern Mediterranean*, Athens, 2012 (PPT).

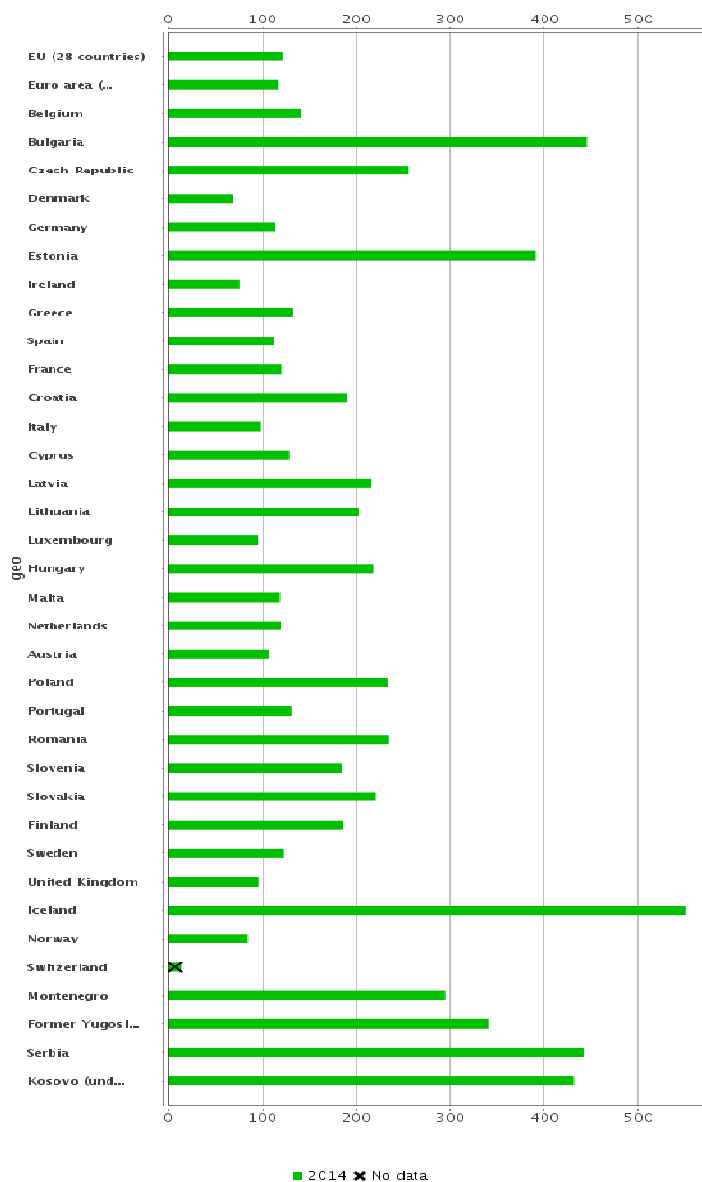
Σχεδιάγραμμα 7: Συγκρινόμενο δασμολογικό κόστος φυσικού αερίου που μεταφέρεται μέσω του East Med ή σταθμού ΥΦΑ ή πλωτού σταθμού ΥΦΑ στην Ιταλία

Πηγή: ΔΕΠΑ. Sachinis, Harry. παρουσίαση με θέμα: *Assessment of Pipeline Options into Greece from the Eastern Mediterranean*, Athens, 2012..

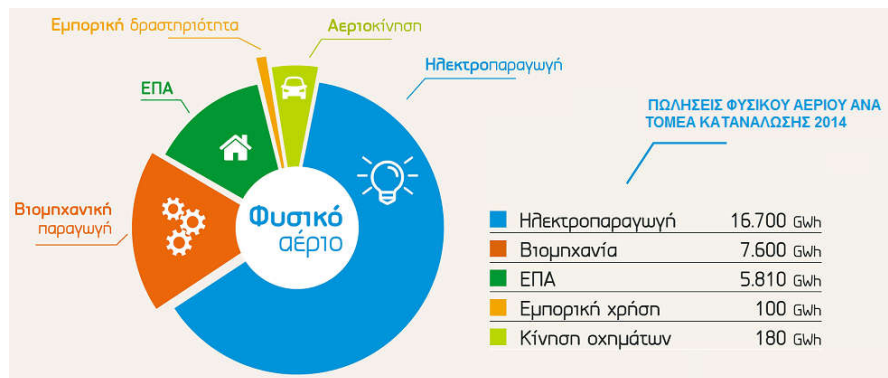
Σχεδιάγραμμα 8: Ενεργειακή Ένταση στην ΕΕ (στοιχεία 2014)

Energy intensity of the economy
Gross inland consumption of energy divided by GDP (kg of oil equivalent per 1 000 EUR)

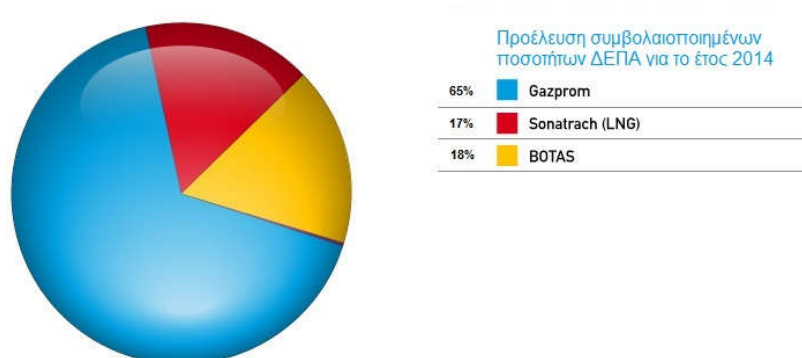
Πηγή: Eurostat, statistical office of the European Union, *database*,
<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Σχεδιάγραμμα 9: Πωλήσεις Φυσικού Αερίου ανά Τομέα (στοιχεία 2014)

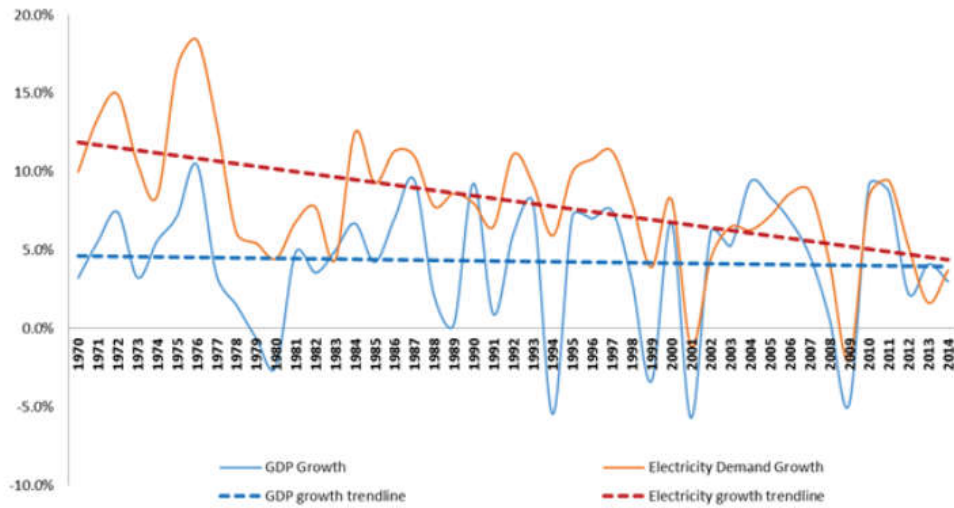
Πηγή: Όμιλος ΔΕΠΑ, *Φυσικό Αέριο*, <http://www.depa.gr//>

Σχεδιάγραμμα 10: Προμηθευτές Φυσικού Αερίου ΔΕΠΑ (στοιχεία 2014)

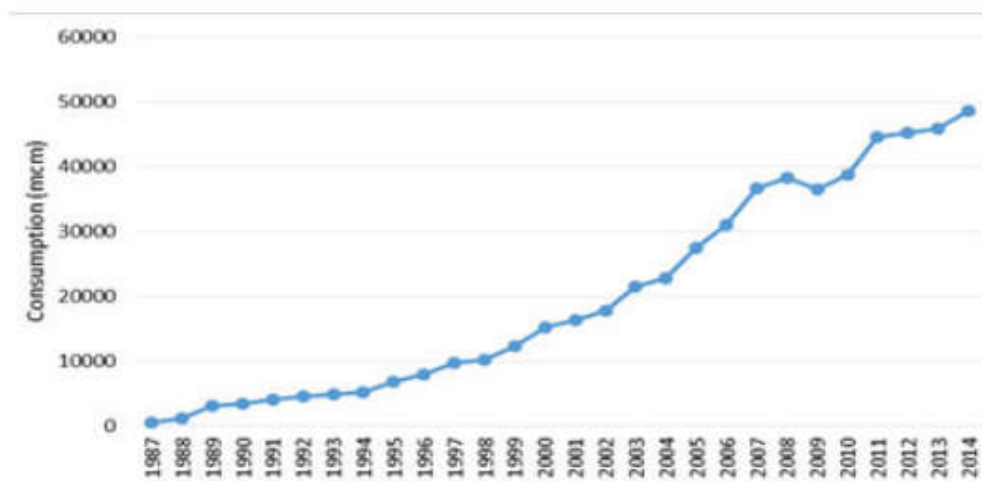
Όμιλος ΔΕΠΑ, *Φυσικό Αέριο*, <http://www.depa.gr//>

Σχεδιάγραμμα 11: ΑΕΠ και Ενεργειακή Ζήτηση Τουρκίας, 1970–2014

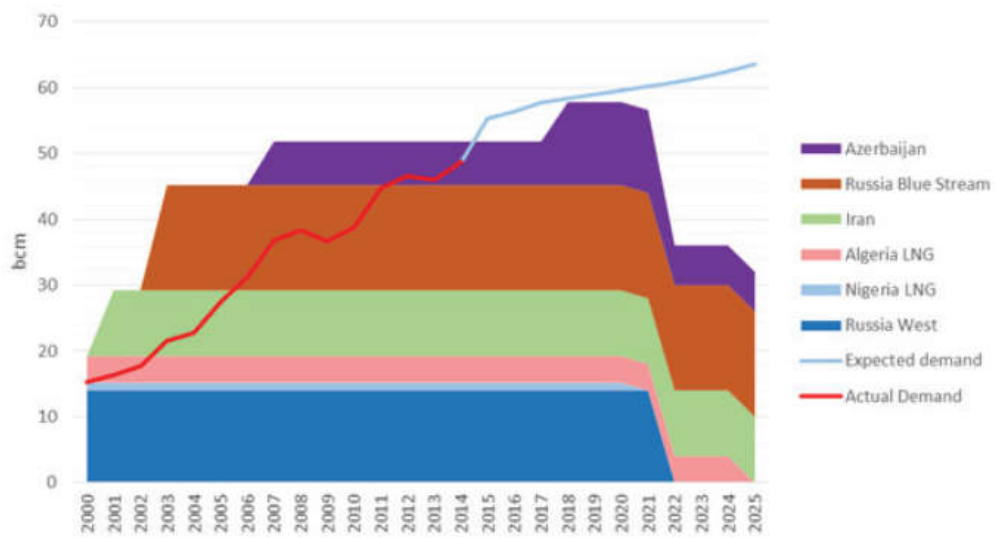
Πηγή: World Bank, Turkey's Energy Transition - Milestones and Challenges, Washington, 2015, σ.55.

Σχεδιάγραμμα 12: Κατανάλωση Φυσικού Αερίου, 1987–2014 (mcm)

Πηγή: World Bank, Turkey's Energy Transition - Milestones and Challenges, Washington, 2015, σ.128.

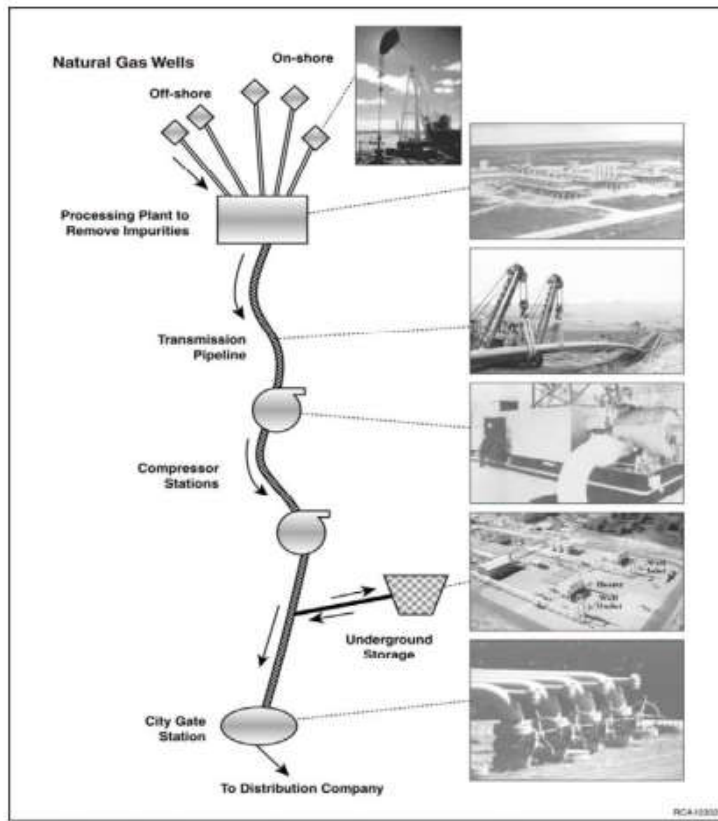
Σχεδιάγραμμα 13: Συμβολαιοποιημένες Εισαγωγές Φυσικού Αερίου και Τρέχουσα/Προβλέψιμη Ζήτηση, 2000–25 (με βάση στοιχεία του 2014)

Πηγή: World Bank, *Turkey's Energy Transition - Milestones and Challenges*, Washington, 2015, σ.35.

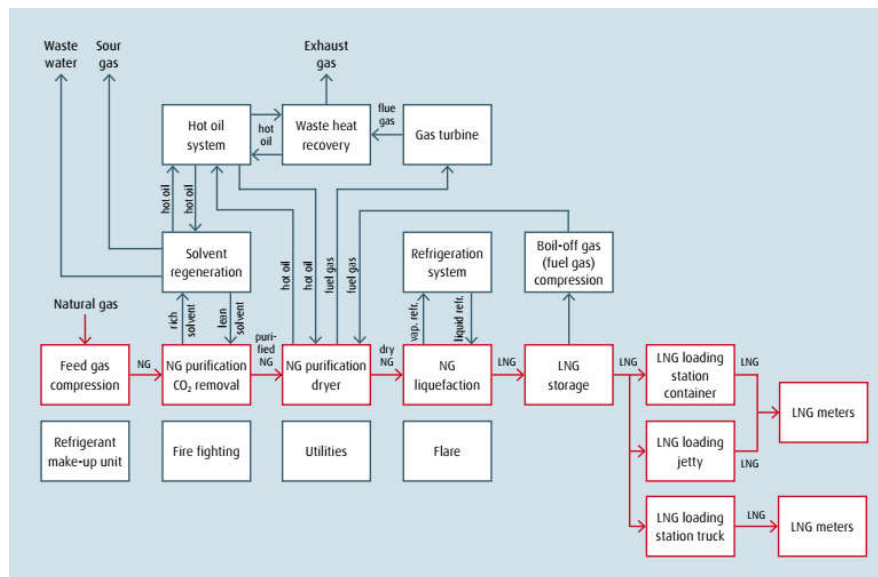
EΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1: Αλυσίδα αξίας φυσικού αερίου μέσω αγωγών

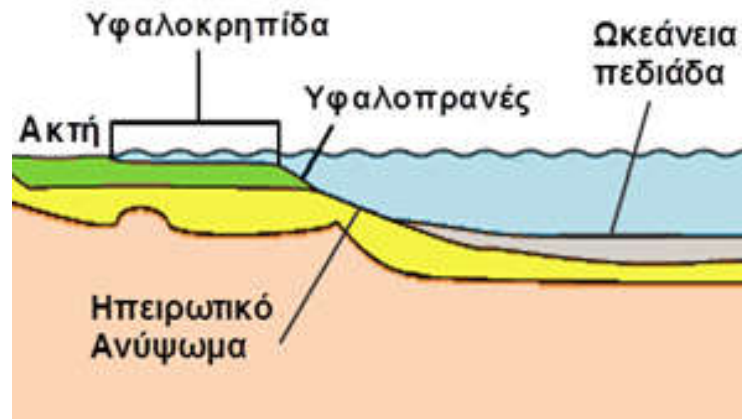
Πηγή: Folga, S.M., *Natural Gas Pipeline Technology Overview*, Argonne National Laboratory, 2007, σ. 3.

Εικόνα 2: Διαδικασία Υγροποίησης

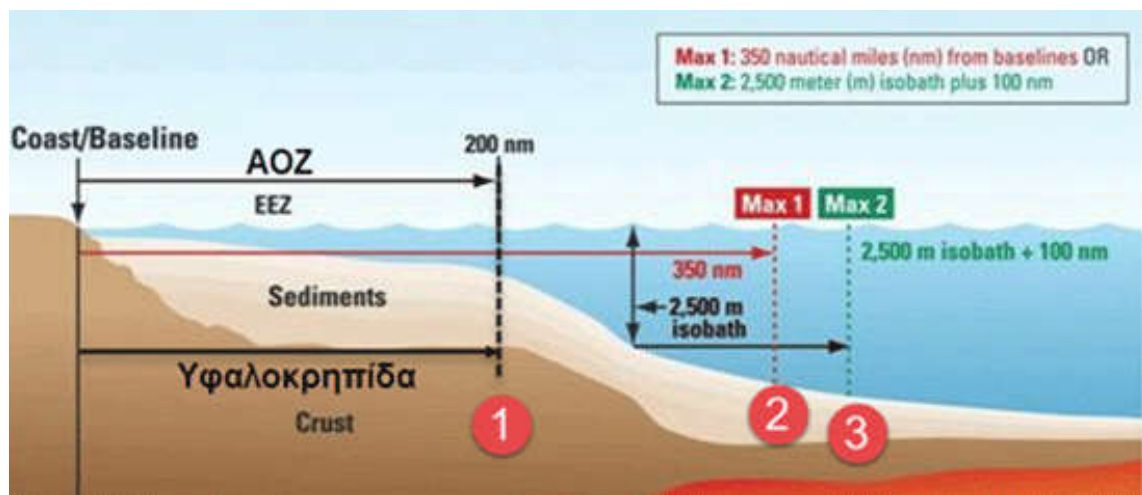

Πηγή: Linde Engineering, *LNG Technology*, σ.5.

Εικόνα 3: Γεωλογικός Ορισμός Υφαλοκρηπίδας

Εικόνα 4: Νομικός Ορισμός Υφαλοκρηπίδας

Εικόνα 5: Λεκάνη Λεβαντίνης

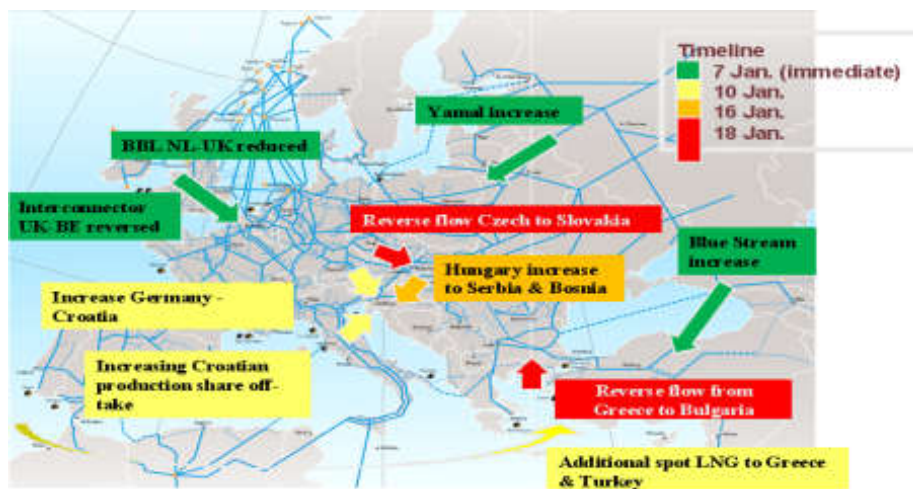
Πηγή: USGS, *Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean*, March 2010, σ.1.

Εικόνα 6: Κοιτάσματα νοτιοανατολικής Μεσογείου

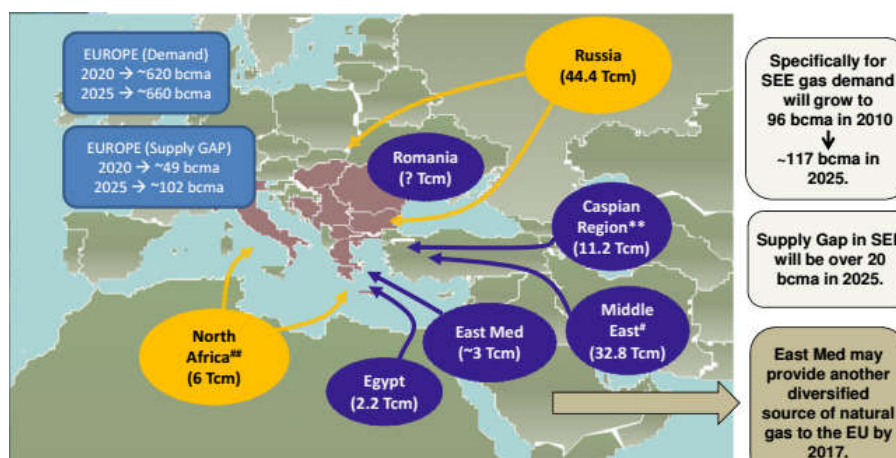
Πηγή: ¹ IENE Research Note No. 3, Costis, Stambolis & Nicholas, Sofianos, *The role of Greece as a supply route to Europe in view of the latest gas discoveries in the east Mediterranean*, Athens, 2012.

Εικόνα 7: Προβλήματα Ενεργειακής Κρίσης 2009

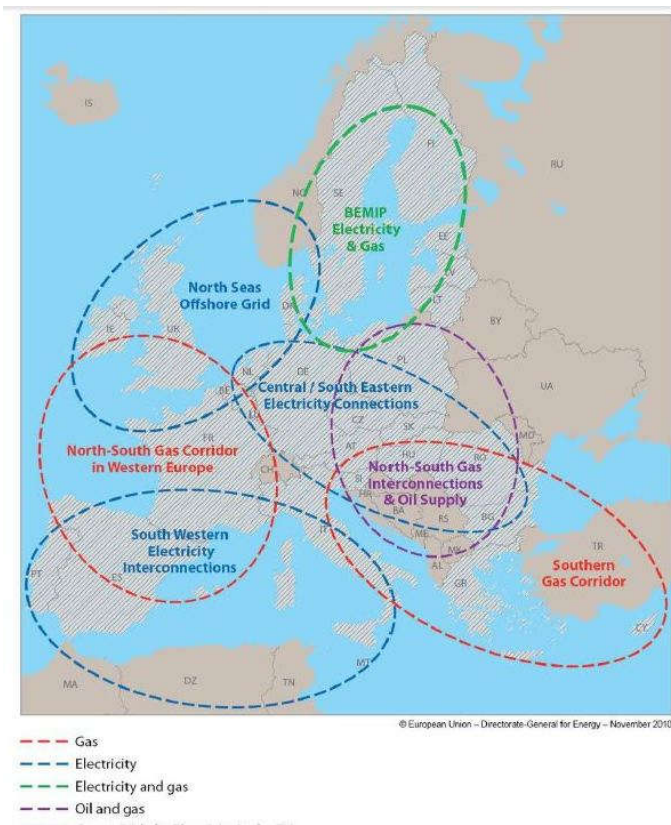
Πηγή: ¹ IENE Research Note No. 3, Costis, Stambolis & Nicholas, Sofianos, *The role of Greece as a supply route to Europe in view of the latest gas discoveries in the east Mediterranean*, Athens, 2012, σ. 32.

Εικόνα 8: Εναλλακτικές Πηγές Τροφοδότησης ΕΕ με Φυσικό Αέριο

Πηγή: ΔΕΠΛΑ. Sachinis, Harry. *Assessment of Pipeline Options into Greece from the Eastern Mediterranean*, Athens, 2012 (PPT).

Εικόνα 9 Ενεργειακές Προτεραιότητες ΕΕ

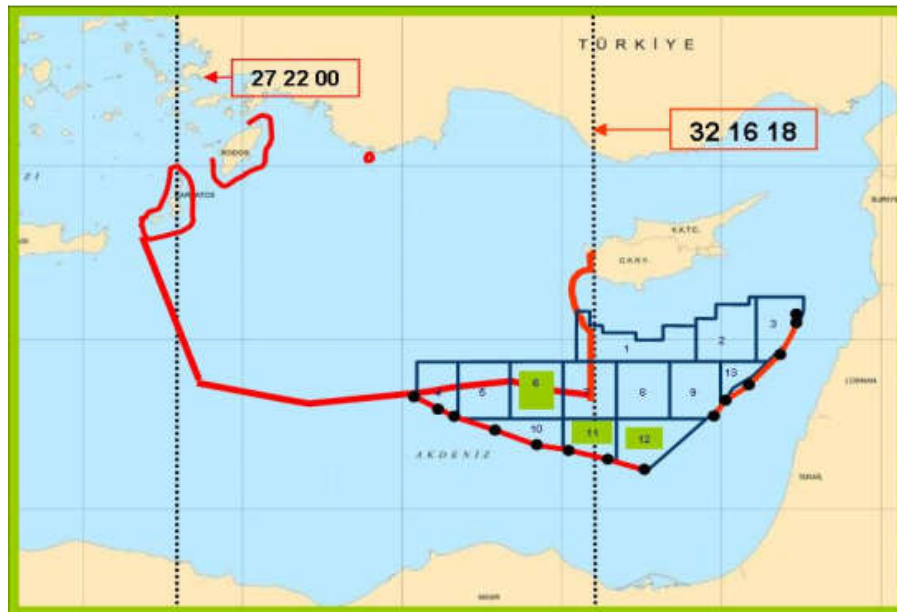
Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή (DG Energy), 2010.

Εικόνα 10: Αγωγός East Med

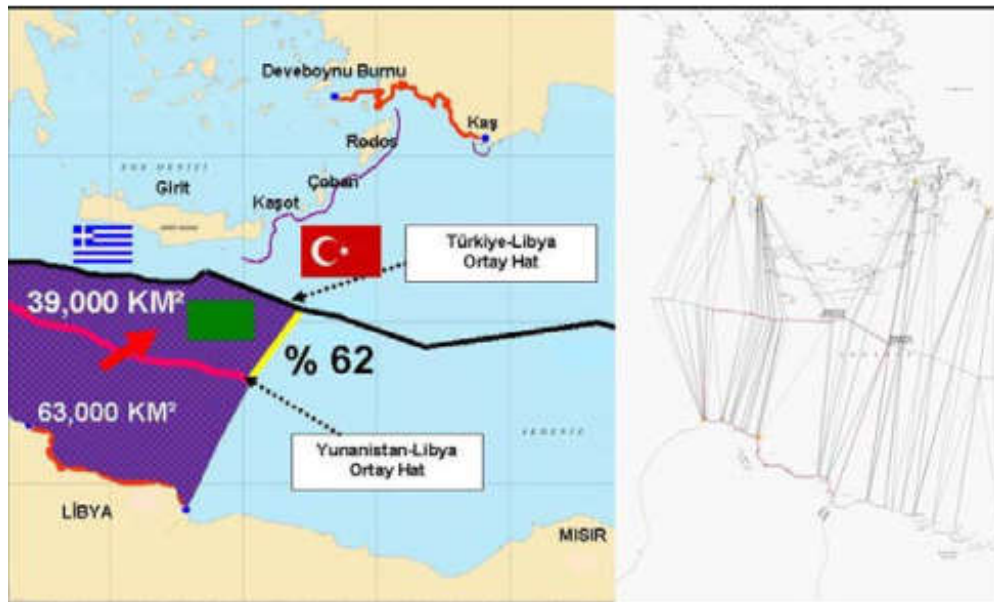
Πηγή: IGI-POSEIDON, *Eastmed*, <http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed>

Εικόνα 11: Υφαλοκρηπίδα νοτιοανατολικής Μεσογείου όπως υποστηρίζεται από την Τουρκία (του Sertac Baseren)

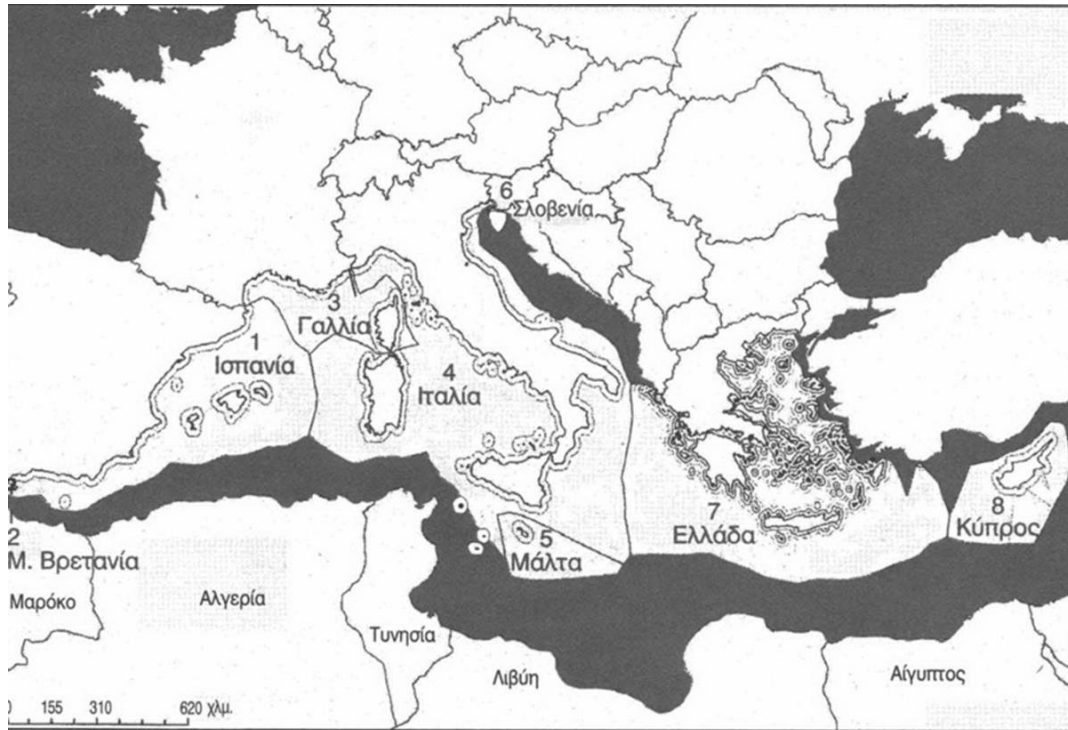
Πηγή: Turkish Marine Research Foundation, *Exclusive Economic Zone, Doğu Akdeniz Serhat H. Başeren*, <http://www.tudav.org/index.php/en/exclusive-economic-zone/231-dogu-akdeniz-serhat-h-baseren>

Εικόνα 12: Υφαλοκρηπίδα νοτιοανατολικής Μεσογείου όπως υποστηρίζεται από την Τουρκία (του Cihat Yayci)

Πηγή: Yayci, Cihat, *The problem of delimitation of maritime areas in eastern Mediterranean and Turkey*, Bilge Strategy, Κωνσταντινούπολη, 2012, σ. 1-70.

Εικόνα 13: Υφαλοκρηπίδα νοτιοανατολικής Μεσογείου σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο

Πηγή: Βλ. έγγραφο με τίτλο "Απεικόνιση των ορίων της ελληνικής υφαλοκρηπίδας στην Ανατολική Μεσόγειο" που έχει αποδέκτη τον Α' Γενικό Διευθυντή (αρμόδιος για τις Πολιτικές Υποθέσεις) κ.Τρύφωνα Παρασκευόπουλο και κοινοποιείται στο γραφείο του υπουργού κ. Δημήτρη Δρούτσα, και δημοσιεύθηκε στο άρθρο «Στο φώς οι μυστικές διαπραγματεύσεις» των Λυγερού Σ. και Κωνσταντακόπουλου Δ., Κόσμος του Επενδυτή, 29 Νοεμβρίου 2010.

παρατίθεται από Ήφαιστος, Παναγιώτης, www.ifestosedu.gr/106TurkeyGreece.htm και Συρίγος, Μ. Άγγελος, Ελληνοτουρκικές σχέσεις, Πατάκι, Αθήνα, 2015, σ.727.

Εικόνα 14: Δίκτυο Φυσικού Αερίου και Σχεδιαζόμενα Προγράμματα

Πηγή: BOTAS Petroleum Pipeline Corporation, *Natural Gas Activities*, <http://www.botas.gov.tr/>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική και ελληνόγλωσση βιβλιογραφία και αρθρογραφία

- Αρβανιτόπουλος, Κωνσταντίνος, Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Ευρωπαϊκτικές Σχέσεις, Ποιότητα*, Αθήνα, 2009.
- Δαγούμας, Αθανάσιος και Γκούμας, Γεώργιος, *Η επίδραση του ενεργειακού κόστους στην Ευρωπαϊκή ανταγωνιστικότητα: Η περίπτωση της Ελληνικής Βιομηχανίας*, Το Δίκτυο, Αθήνα, 2014.
- Ευαγόρου, Λ. Ευαγόρας, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις από το 1923 έως Σήμερα*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010.
- Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Θεωρία Διεθνούς και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*, Ποιότητα, Αθήνα, 1999.
- Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Διπλωματία και Στρατηγική των Μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 2000.
- Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Κοσμοθεωρία των Εθνών*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009.
- Θουκυδίδης, *Θουκυδίδου Ιστορίες*, μετάφραση Ελευθέριος Βενιζέλος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2006.
- Ηλιάδου, Αικατερίνη, *Απελευθέρωση Αγοράς Ενέργειας κατά το Ευρωπαϊκό και Εθνικό Δίκαιο*, στο Φαραντούρης, Νικόλαος, *Ενέργεια: Δίκαιο, Οικονομία και Πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012.
- Καλεντερίδης, Σάββας, *Η Τουρκία σε Κρίσιμο Σταυροδρόμι, Από τον Κεμαλισμό στο Μετριοπαθές Ισλάμ στο Κουσκουβέλης, Ι. Ηλίας, Λίτσας, Ν. Σπυρίδων, Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία*, Ποιότητα, Αθήνα, 2013.
- Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Ποιότητα, Αθήνα, 2008.
- Κουσκουβέλης, Ηλίας, *Αποτροπή και Πυρηνική Στρατηγική*, Ποιότητα, Αθήνα, 2007.
- Κουσκουβέλης, Ηλίας, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010.
- Κουσκουβέλης, Ι. Ηλίας και Λίτσας, Ν. Σπυρίδων, *Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία*, Ποιότητα, Αθήνα, 2013.
- Λυγερός, Σ. και Κωνσταντακόπουλος, Δ., «Στο φώς οι μυστικές διαπραγματεύσεις, Κόσμος του Επενδυτή», 29 Νοεμβρίου 2010 παρατίθεται στο <http://www.ifestosedu.gr/106TurkeyGreece.htm>.
- Λυμπέρης, Χρήστος, *Οψόμεθα την αλήθεια καθώς εστί 1994-1996*, Ποιότητα, Αθήνα, 2014.
- Μάζης, Θ.Ιωάννης, *Νταβουτογλιανή Προσέγγιση και Γεωπολιτική ανάλυση στο Κουσκουβέλης, Ι. Ηλίας, Λίτσας, Ν. Σπυρίδων, Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία*, Ποιότητα, Αθήνα, 2013.
- Μπίκος, Χ. Στυλιανός, *Μεταφορά και Προμήθει Υδροποιημένου Φυσικού Αερίου: Ασφάλεια Εφοδιασμού και ο ρόλος της Ελλάδος* στο Φαραντούρης, Νικόλαος, *Ενέργεια: Ναυτιλία και θαλάσσιες μεταφορές*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013.
- Νταβούτογλου, Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος, Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010.

- Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, *Η Διεθνής Πολιτική στον 21ο Αιώνα*, Ποιότητα, Αθήνα, 2008.
- Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος, *Η ψαλίδα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας*, εφημερίδα Καθημερινή, 06 Μαΐου 2012,
<http://www.kathimerini.gr/457160/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/h-yalida-meta3y-elladas-kai-toyrkias>.
- Πλατιάς, Αθανάσιος, *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στον Θουκυδίδη*, Εστία, Αθήνα, 2010.
- Ραπτόπουλος, Νικόλαος, *Η Θέση του Ισλαμικού Κόσμου στη Στρατηγική της Ισλαμικής Κυβέρνησης AKP στο Κουσκουβέλης, Ι. Ηλίας, Λίτσας, Ν. Σπυρίδων, Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία*, Ποιότητα, Αθήνα, 2013.
- Ρούκουνας, Εμμανουήλ, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010.
- Στρατή, Αναστασία, *Η ΑΟΖ και η Συνεισφορά της σε μία Νέα Ενεργειακή Πολιτική* στο Φαραντούρης, Νικόλαος, *Ενέργεια: Δίκαιο, Οικονομία και Πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012.
- Συρίγος, Μ. Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Πατάκης, Αθήνα, 2015.
- Συμβουλίου της ΕΕ: *Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας: Μια Ασφαλής Ευρώπη σ' έναν Καλύτερο Κόσμο*, Γενική Γραμματεία του Συμβουλίου της Ευρώπης, Βρυξέλλες, 2009.
- Υπουργείο Ανάπτυξης, *Το Ελληνικό Ενεργειακό Σύστημα*, Φεβρουάριος, 2009.
- Φαραντούρης, Νικόλαος, *Ενέργεια: Δίκαιο, Οικονομία και Πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012.
- Φίλης, Κωνσταντίνος, *Ενέργεια: Εργαλείο Σύγκλισης ή Προϊόν Ανταγωνισμού; Η Περίπτωση της Ανατολικής Μεσογείου* στο Φαραντούρης, Νικόλαος, *Ενέργεια: Δίκαιο, Οικονομία και Πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012.
- Φορτσάκης, Π. Θεόδωρος, *Δίκαιο της Ενέργειας*, Αντ.Ν.Σακκούλα, Αθήνα, 2009.
- Mearsheimer, John, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Ποιότητα, Αθήνα, 2011.
- Nachmani, Amikam, *Η Ανατολική Μεσόγειος, Δραματικές αλλαγές, δραματικές ευκαιρίες στο Κουσκουβέλης, Ι. Ηλίας, Λίτσας, Ν. Σπυρίδων, Το Στρατηγικό Βάθος και η Τουρκία*, Ποιότητα, Αθήνα, 2013.
- Stephen, Van, *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010.
- Waltz, N. Kenneth, *Θεωρία διεθνούς πολιτικής*, Ποιότητα, Αθήνα, 2011.
- REUTERS, AFP, *Θεαματική άνοδος στη δημοτικότητα Ερντογάν*, εφημερίδα Καθημερινή, 11 Αυγούστου 2016,
<http://www.kathimerini.gr/870862/article/epikairothta/kosmos/8eamatikh-anodos-sth-dhmothikothta-erntogan>.
- Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 347/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, 17 Απριλίου 2013.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία και αρθρογραφία

- Aydin, Mustafa, Turkish Foreign Policy: Framework And Analysis, SAM PAPERS No 1, Ankara, 2004.
- Bank, André, Karadag, Roy, *The Political Economy of Regional Power: Turkey under the AKP*, German Institute of Global and Area Studies, Germany, 2012.
- Carr, H. Edward, *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction To The Study Of International Relations*, MACMILLAN & CO. LTD, London, 1946.
- Clogg, Richard, *Greek-Turkish Relations in the Post-1974 Period*, στο Conostas, Dimitri, *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, St. Martin's Press, N.Y, 1991.
- Costis, Stambolis & Nicholas, Sofianos, IENE Research Note No. 3, *The role of Greece as a supply route to Europe in view of the latest gas discoveries in the east Mediterranean*, Athens, 2012.
- Commission Delegated Regulation (EU) 2016/89, 18 November 2015.
- Ekpen, James, Omonbude, *Cross-border Oil and Gas Pipelines and the Role of the Transit Country: Economics, Challenges and Solutions*, Palgrave Macmillan, UK, 2013.
- Erciyes, Catagay, Deputy Director General for Maritime and Aviations Affairs, Turkish Ministry of Foreign Affairs, παρουσίαση με θέμα "Maritime delimitation and offshore activities in the eastern Mediterranean" που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της έκθεσης TUROGE (Turkish International Oil and Gas Conference and Showcase), 2012.
- European Commission, EU Energy in Figures, *Statistical Pocketbook 2016*, Belgium, 2016, σ.191.
- European Commission, *Growth and Economic Crises in Turkey: leaving behind a Turbulent Past*, Belgium, 2009, σ.2-8.
- European Commission, On security of energy supply and international cooperation, "*The EU Energy Policy: Engaging with Partners beyond Our Borders*, COM (2011) 539, 7-09-2011.
- EUROGAS, Statistical Report 2015, 2015.
- Folga, S.M., *Natural Gas Pipeline Technology Overview*, Argonne National Laboratory, Chicago, 2007.
- Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, N.Y, 1981.
- Hayward, Joel, *Hitler's Quest for Oil: the Impact of Economic Considerations on Military Strategy, 1941-42*, The Journal of Strategic Studies, Vol.18, No.4, Frank Cass, London, 1995.
- Heinz, Kramer, *Turkey's Relations with Greece: Motives and Interests*, Palgrave Macmillan, UK, 1991.
- Helm, Dieter, *The assessment: The new energy paradigm*, Oxford Review of Economic Policy, vol. 21, No 1, σελ. 6-9.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, John Bohn, London, 1651.

- IEA, Gas Medium-Term Market Report 2015, France, 2015.
- IGU, 2016 World LNG Report, 2016.
- IGI POSEIDON, Press Release, 9 Iouviou 2016.
- Jervis, Robert, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, New Jersey, 1976.
- Jonathan, H. Elkind and Amos, J Hochstein, before the Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Middle East and north Africa and Committee on science, space, and technology, Subcommittee on energy U.S. House of Representatives, September 8, 2016.
- Keohane, O. Robert and Nye, S. Joseph, *Power and Interdependence*, Harper Collins, US, 1989.
- Key World Energy Statistics 2014, International Energy Agency, France, 2014
- Linde Engineering, LNG Technology.
- Luft, Gal and Korin, Anne, *Energy Security Challenges for the 21st Century*, ABC-CLIO, LLC, California, 2009.
- Mearsheimer, John, "A Realist Reply", *International Security*, vol 20, no 1, Summer 1995, σ. 85.
- Morgenthau, Hans, *Politics among nations*, Knopf, N.Y, 1978.
- Nye, S. Joseph, *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, R.R. Donnelly and Sons Company, N.Y, 2007.
- Pascual, Carlos. II. Elkind, Jonathan, *Energy security : economics, politics, strategies, and implications*, R. R. Donnelley Harrisonburg, Virginia, 2010.
- Sachinis, Harry. Assessment of Pipeline Options into Greece from the Eastern Mediterranean, DEPA, Athens, 2012 (PPT).
- Spykman, Nicolas, *America's Strategy in World Politics*, by Francis P. Sempa, Brunswick, New Jersey, 2007.
- Stevens, Paul, *Transit troubles, pipelines as a source of conflict*, Royal Institute of International Affairs London, 2009.
- S. Seralioglou, S. Murad, Turkel, Veysel and Atalay, Kuddusi, *Restructuring Process of Turkish Natural Gas Market and Today*, World Gas Conference, Kuala Lumpur, 2012, σ. 2-8.
- Tozun, Bahcheli, Couloumbis, A. Theodore and Patricia, Carley, *Greek-Turkish Relations and U.S. Foreign Policy Cyprus, the Aegean, and Regional Stability*, United States Institute Of Peace, Washington, 1997.
- T.R Energy Market Regulation Authority, *Natural Gas Market 2011 Report*, Ankara, 2012, σ. 26-28, 30-33.
- USGS, *Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean*, March 2010.
- UNCLOS 1982
- World Bank Energy Sector Management Assistance Programme, *Cross-Border Oil and Gas Pipelines, Problems and Prospects*, 2003.

World Bank, *Turkey's Energy Transition - Milestones and Challenges*, Washington, 2015,

World Oil Outlook 2014, OPEC, Austria, 2014.

Yayci, Cihat, *The problem of delimitation of maritime areas in eastern Mediterranean and Turkey*, Bilge Strategy, Κωνσταντινούπολη, 2012.

22nd World Gas Conference Tokyo 2003, *The Challenges Of Further Cost Reductions For New Supply Options (Pipeline, Lng, Gtl)*, 1-5 June 2003, Tokyo, Japan.

Ιστοσελίδες

Όμιλος ΔΕΠΑ, *Φυσικό Αέριο*, <http://www.depa.gr/>

BOTAS Petroleum Pipeline Corporation, *Natural Gas Activities*, <http://www.botas.gov.tr/>

ENI Group, *ENI discovers a supergiant gas field in the Egyptian offshore, the largest ever found in the Mediterranean Sea*, https://www.eni.com/en_IT/media/2015/08/eni-discovers-a-supergiant-gas-field-in-the-egyptian-offshore-the-largest-ever-found-in-the-mediterranean-sea

IGI-POSEIDON, *Eastmed*, <http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed>

Eurostat, statistical office of the European Union, *database*, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Turkish Marine Research Foundation, *Exclusive Economic Zone, Doğu Akdeniz Serhat H. Başeren*, <http://www.tudav.org/index.php/en/exclusive-economic-zone/231-dogu-akdeniz-serhat-h-baseren>

Elad Benari, *Israel and Turkey to discuss gas pipeline*, Arutz Sheva, October 14, 2016, <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/218973>

Υπουργείο Εξωτερικών, Ελληνική Δημοκρατία, *Ζητήματα Ελληνοτουρκικών Σχέσεων*, <http://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/>

ΔΕΗ Α.Ε., Τομείς Δραστηριότητας, *Ορυχεία*, <https://www.dei.gr/el/i-dei/i-etairia/tomeis-drastiriotitas/oruxeia>